

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ Ι. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ
Βοηθοῦ τῆς ἐδρας τῆς Ἱστορίας τῶν Νεωτέρων Χρόνων

Ο ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΑΡΚΟΥ ΜΠΟΤΣΑΡΗΣ (1814-1871)
ΚΑΙ Η ΑΝΕΚΔΟΤΗ ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ
ΜΕ ΤΟΝ ΚΥΒΕΡΝΗΤΗ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στὸ Ἀρχεῖον τῆς Ἰονίου Γερουσίας-Τμῆμα Καποδιστριακὸν στὴν Κέρκυρα ὁ καθηγητὴς τῆς Ἱστορίας τῶν Νεωτέρων Χρόνων τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων κ. Στέφανος Παπαδόπουλος¹ ἐπισήμανε, κατὰ τὴ διάρκεια ἐρευνῶν του, τὸ φάκελο ἀριθμ. 282, ποῦ περιέχει 23 συνολικὰ ἐπιστολές, γραμμένες στὰ ἑλληνικά, καὶ ποῦ φέρει τὸν τίτλο «Famille Botzaris, Lettres de Kosta Botzaris, Lettres de M. Demetrius Botzaris et de Christos Andres».

Ὅλες οἱ ἐπιστολές τοῦ παραπάνω φακέλου ἀπευθύνονται στὸν Κυβερνήτη Ἰωάννη Καποδίστρια καὶ ἔχουν γραφῆ ἀπὸ μέλη τῆς οἰκογενείας τοῦ Μάρκου καὶ Κώστα Μπότσαρη κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα 1827-1830. Ἐννέα ἀπὸ αὐτὲς ἔχουν σταλῆ ἀπὸ τὸ Μόναχο καὶ συντάκτης τους εἶναι ὁ Δημήτριος Μπότσαρης, γιὸς τοῦ ἥρωα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως Μάρκου. Ὁ Δημήτριος βρισκόταν τότε στὸ Μόναχο γιὰ σπουδὲς καὶ τὸν συνόδευε ὡς κηδεμόνας ὁ Σουλιώτης Χρῆστος Ἀνδρέου, στὸν ὁποῖο ἀνήκουν ὀκτώ ἀπὸ τίς ἐπιστολές τοῦ φακέλου.

Ἀπὸ τίς ὑπόλοιπες ἐπιστολές τέσσερες ἔγραψε ἡ Χρυσούλα Μπότσαρη, χήρα τοῦ Μάρκου, ποῦ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἔμενε στὴ Ζάκυνθο, καὶ μιὰ ὁ Κώστας Μπότσαρης «ἐκ Π. Πατρῶν». Στὸ φάκελο ὑπάρχει ἀκόμη καὶ μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Νότη Μπότσαρη, ποῦ φέρει χρονολογία 6 Δεκεμβρίου 1829 καὶ στάλθηκε ἀπὸ τὰ Σάλωνα. Τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς μόνο μιὰ σελίδα βρέθηκε.

Οἱ ἐπιστολές, ἀπὸ ὅ,τι γνωρίζω, εἶναι ἀνέκδοτες. Τὸ περιεχόμενο τῶν ὄσων ἔχουν γραφῆ ἀπὸ τὸ νεαρὸ Δημήτριο Μπότσαρη ἀναφέρεται, κατὰ κύριο λόγο, σὲ γεγονότα ἀπὸ τὴν παραμονὴ καὶ ἐκπαίδευσή του στὸ Μόναχο. Οἱ ἐπιστολές τῆς μητέρας του περιέχουν τὴν ἔκφραση τῆς εὐγνωμοσύνης τῆς οἰκογενείας πρὸς τὸν Κυβερνήτη, καθὼς καὶ ἐκκλήσεις πρὸς αὐτὸν γιὰ οἰκονομικὴ ἐνίσχυση τῆς ἀπορφανισμένης οἰκογενείας τοῦ Μάρκου. Δὲν παρέχουν, λοιπόν, οἱ ἐπιστολές πολὺ σημαντικὲς ἱστορικὲς πληροφορίες, ἀλλά, ἂν δὲν πρόκειται νὰ ἐξαχθοῦν συμπεράσματα μεγάλης ἱστορικῆς σημασίας ἀπὸ αὐτές, ἡ μελέτη τους ὁμως θὰ βοηθήσῃ πολὺ στὴν κατανόηση καὶ τὴν ψυχολογικὴ διερεύνηση τοῦ χαρακτήρα μιᾶς φυσιογνωμίας, ποῦ διαδραμάτισε σημαντικὸ ρόλο στὴν μετεπαναστατικὴ ἱστορία τῆς χώρας μας.

1. Ευχαριστῶ τον καθηγητὴ κ. Στ. Παπαδόπουλο, ποῦ εθεσε στὴ διάθεσή μου τίς φωτοτυπίες τῶν ἐπιστολῶν τοῦ φακέλου αὐτοῦ. Τὸν ευχαριστῶ ἀκόμη καὶ γιὰ τίς ἄλλες υποδείξεις καὶ οδηγίες του.

Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ διαπίστωση, ὅπως καὶ τὸ ὅτι δὲν ὑπάρχει μιὰ ὀλοκληρωμένη βιογραφία τοῦ Δημητρίου Μπότσαρη, δημιούργησε τὴν ἀνάγκη νὰ καταβληθοῦν προσπάθειες γιὰ τὴν ἀνέυρεση καὶ ἄλλου ἀνεκδότου ἀρχεῖου ὕλικου, ποὺ θὰ ἐπέτρεπε μιὰν εὐρύτερη θεώρηση τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεώς του ὡς στρατιωτικοῦ καὶ πολιτικοῦ. Χάρη στὴν εὐγενῆ καλωσύνη τοῦ κ. Μάρκου Σπύρου Μπότσαρη, δισεγγονοῦ τοῦ Δημητρίου Μ. Μπότσαρη, ποὺ ἔθεσε στὴ διάθεσή μας τὸ οἰκογενειακὸ του ἀρχεῖο—καὶ γι' αὐτὸ βαθύτατα τὸν εὐχαριστοῦμε—ἡ προσπάθεια πέτυχε. Ὑπάρχει τώρα καὶ μιὰ σειρά ἄλλων ἐγγράφων σχετικῶν μὲ τὸ δημόσιο κυρίως βίο τοῦ Δημητρίου Μπότσαρη καὶ ἔτσι δημιουργήθηκαν οἱ προϋποθέσεις γιὰ μιὰ συνθετικώτερη παρουσίαση τῆς προσωπικότητάς του.

Αὐτὸ ἀκριβῶς ἐπιχειροῦμε μὲ τὴ δημοσιευόμενη μελέτη μας, ἡ ὁποία πρέπει νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς μιὰ προσπάθεια πού, ἂν δὲν ἐξαντλῆ τὸ θέμα σὲ ὅλες του τίς λεπτομέρειες, συμπληρώνει ὅμως πολλὰ κενὰ ποὺ ὑπῆρχαν καὶ διαφωτίζει καὶ μερικὲς ἄλλες πλευρὲς τῆς νεώτερης ἱστορικῆς μας ζωῆς.

Ἡ δημοσίευση τῶν ἀνεκδότων ἐπιστολῶν τοῦ Ἀρχεῖου τῆς Ἰονίου Γερουσίας καὶ τοῦ οἰκογενειακοῦ ἀρχεῖου τοῦ Δημητρίου Μπότσαρη γίνεται στὸ τέλος τῆς μελέτης (Παράρτημα). Οἱ ἐπιστολὲς καταχωροῦνται κατὰ ομάδες καὶ κατὰ χρονολογικὴ σειρά, τηρεῖται γενικὰ ἡ ὀρθογραφία καὶ ἡ στίξη τῶν κειμένων καὶ δίνονται ἐπεξηγηματικὲς σημειώσεις, ὅπου χρειάζεταιται.

2. Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΤΟΥ ΜΑΡΚΟΥ ΜΠΟΤΣΑΡΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821

Οἱ μελετητὲς τῆς ἱστορίας τοῦ Σουλίου ἔχουν διερευνήσει κατὰ καιροὺς τὰ προβλήματα τὰ σχετικὰ μὲ τὴ φυλετικὴ καταγωγή τῶν Σουλιωτῶν καὶ ἔχουν περιγράψει διεξοδικὰ τοὺς ἀγῶνες τοὺς ἐναντίον τῶν Τούρκων¹. Ὁ λαὸς αὐτός, ὁ τραχὺς καὶ τολμηρός, ποὺ ἀγάπησε μὲ τόσο πάθος τὴν πατρίδα του, ἐγκαταστάθηκε γύρω στὰ τέλη τοῦ 16ου μὲ ἀρχὲς τοῦ 17ου αἰῶνα στὸ φυσικὸ φρούριο ποὺ σχηματίζουν τὰ Κασσώπια ὄρη, πάνω ἀπὸ τὸν Ἀχέροντα, καὶ μὲ τὸ χρόνο αὐξήθηκε σημαντικὰ σὲ σημεῖο ποὺ νὰ ἀσκή, γύρω στὰ 1760, τὸν ἔλεγχο σὲ περισσότερα ἀπὸ 60 χωριά².

1. Γενικὰ γιὰ τὸ Σούλι βλ. Χρ. Περραιβοῦ, Ἱστορία Σουλίου καὶ Πάργας, ἐν Βενετία 1815, Π. Α. Σ (α λ α π ά ν τ α), Τὸ Σούλι, ἦτοι τὰ ἠρωϊκὰ θαύματα τῶν Σουλιωτῶν καὶ Σουλιωτῶν, ἐν Ἀθήναις 1860, Παν. Ἀραβαντινοῦ, Χρονογραφία τῆς Ἡπείρου, τ. Β', ἐν Ἀθήναις 1856, σ. 155 κ.ἐξ., Π. Φουρική, Πόθεν τὸ ὄνομα Σούλι, «Ἡμερολόγιον Μεγάλης Ἑλλάδος», ἔτος 1922, σ. 404-420, Ἰ. Λαμπρίδου, Ἡπειρωτικὰ Μελετήματα, τεύχος 10ον, Τὰ Σουλιωτικά, ἐν Ἀθήναις 1890, Ἀγγ. Παπακώστα, Ἡ καταγωγή τῶν Σουλιωτῶν, α' Ὁ Νέος Κουβαράς», ἔτος α', Ἀθήναι 1961, σ. 60 κ.ἐξ., Ἐμμ. Πρωτοψάλτη, Σουλιώτικα σημεῖωματα, Σούλι-Σουλιῶται, «Μνημὴ Σουλίου», Ἀθήναι 1971, τ. Α', σ. 287 κ.ἐξ.

2. Πρωτοψάλτη, Σουλιώτικα σημεῖωματα, σ. 287.

Ἡ διοίκηση τῆς ἐπικρατείας αὐτῆς στηριζόταν στις 47 φάρες στις ὁποῖες ἦταν κατανεμημένοι οἱ Σουλιῶτες. Οἱ ἀρχηγοὶ κάθε φάρας ἀποτελοῦσαν τὸ ἀνώτατο σῶμα, τὸ «Κριτήριον τῆς Πατρίδος», καὶ κυβερνοῦσαν τὴν Κοινότητα φροντίζοντας γιὰ τις ἀνάγκες τοῦ πολέμου καὶ τῆς εἰρήνης. Πρόεδρος τοῦ «Κριτηρίου» καὶ ταυτόχρονα πολέμαρχος ἀναδεικνυόταν συνήθως ὁ ἀρχηγὸς μιᾶς ἀπὸ τις δύο ἐπισημότερες φάρες, τῶν Τζαβελαίων ἢ τῶν Μποτσαραίων¹.

Ἀπὸ τοὺς Μποτσαραίους² ὁ Μάρκος ἀναδείχθηκε σὲ ἐξαιρετικὴ φυσιογνωμία ἀνθρώπου καὶ πολεμιστῆ. Ἡ ἱστορία τοῦ Σουλίου κατὰ τὰ τελευταῖα δέκα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση εἶναι γεμάτη ἀπὸ τοὺς ἡρωϊσμούς του. Ἀπὸ τὸ 1821 ἀρχίζει ἡ δράση του ὡς ἡγετικῆς φυσιογνωμίας πολεμιστῆ, πού τὴν χαρακτηρίζει ἡ στρατηγικὴ ἔμπνευση, ἡ πολιτικὴ διορατικότητά καὶ ἡ ἀρετὴ. Καὶ ὁ θάνατός του, πού τὸν βρῆκε στις 8 Αὐγούστου τοῦ 1823 στις ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ στὸ Κεφαλόβρυσο τοῦ Καρπενησιου, ἔχει τὸ χαρακτηριστὴρ τῆς αὐτοθυσίας³.

Γιὰ τὸν Μάρκο Μπότσαρη καὶ τὴν οἰκογένειά του ἔχουμε ἀρκετὲς πληροφορίες⁴, ὥστε νὰ μπορούμε νὰ συνθέσουμε μὲ σχετικὴ ἀκρίβεια τὴν ἱστορία τους. Ὁ Μάρκος, παντρεμένος δύο φορές, ἀπέκτησε ἀπὸ τὴ δευτέρη γυναίκα του Χρυσούλα, τὸ γένος Καλογήρου, τέσσερα παιδιά, τὸν Δημήτριο, τὴν Βασιλική, τὴν Ἀναστασία καὶ τὴν Αἰκατερίνη-Ρόζα⁵.

Ὁ Δημήτριος γεννήθηκε τὸ 1814. Οἱ ὄροι τῆς συνθήκης τῶν Σουλιωτῶν μὲ τὸν Ἀλῆ πασά τὸν φέρουν στις 26 Νοεμβρίου τοῦ 1820 ὡς ὄμηρο στοὺς Τούρκους μαζί μὲ τὴ μητέρα του, τὴν ἀδελφὴ του Αἰκατερίνη-Ρόζα καὶ ἄλλα μέλη τῆς οἰκογενείας τῶν Μποτσαραίων⁶. Ἡ πτώση τῶν Ἰωαννίνων εἶχε ὡς

1. Πρωτοψάλτη, Σουλιώτικα σημειώματα, σ. 294, καὶ Δ. Οἰκονόμου, Τὸ Σούλι, οἱ Σουλιῶται καὶ ἡ οἰκογένεια Μπότσαρη, Ἀθῆναι [1951], σ. 9.

2. Γιὰ τὴν οἰκογένεια τῶν Μποτσαραίων βλ. γενικὰ Ἀν. Γούδα, Βίοι Παράλληλοι, ἐν Ἀθήναις 1876, τ. Η', σ. 45 κ.ἑξ., Οἰκονόμου, Τὸ Σούλι, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

3. Δ. Κοκκίνου, Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, τ. 6, Ἀθῆναι 1958, σ. 448 κ.ἑξ.

4. Βλ. Οἰκονόμου, Τὸ Σούλι, σ. 76-191, 192-201, 324-342, 343-355.

5. Ὁ Ν. Ζιάγκος, Μάρκος Μπότσαρης, Ἀθῆνα 1966, σ. 24, γράφει ὅτι ἀπὸ τὸ γάμο τοῦ Μάρκου μὲ τὴν Χρυσούλα Καλογήρου «γεννήθηκαν πέντε παιδιά ἀπὸ τὰ ὅποια ἐζησαν τὰ 3 τελευταῖα μὲ τὴ σειρά ὁ Δημήτρης, ἡ Βασιλικὴ καὶ ἡ Ρόζα». Ἀπὸ τὸ γενεαλογικὸ δένδρο τῆς οἰκογενείας Μπότσαρη προκύπτει ὅτι ἐκτός ἀπὸ τὸν Δημήτριο, υπῆρχαν ἄλλες τρεῖς ἀδελφές: ἡ Βασιλικὴ (1818-1891), ἡ Ἀναστασία (1820-1838) καὶ ἡ γνωστὴ Αἰκατερίνη-Ρόζα (1822-1875). «Ὁμως ὁ Ντῆνος Κονόμος, Ἡπειρώτης στὴ Ζάκυνθο, ἐκδ. Ἐταιρείας Ἡπειρωτικῶν Μελετῶν, Ἰωάννινα 1964, σ. 36, ἀναφέρει ἀντὶ τῆς Ἀναστασίας τὴν Ἑλένη Μπότσαρη. Βλ. ἀκόμη καὶ ἄρθρο τῆς Μαρτίετας Μινώτου, Ἡ χήρα τοῦ Μάρκου Μπότσαρη στὴ Ζάκυνθο, ἐφημ. «Πρωτὰ», Ἀθῆναι, 30 Νοεμβρίου 1930, σ. 5.

6. Βλ. Οἰκονόμου, Τὸ Σούλι, σ. 193. Μεταξὺ τῶν Σουλιωτῶν πού δόθηκαν ὡς ὄμηροι στὸν Ἀλῆ πασά στις 4 Δεκεμβρίου 1820 ἦταν ὁ Κώστας Μπότσαρης, ὁ Κώστας Τζα-

συνέπεια τὴν αἰχμαλωσίαν τῆς οἰκογενείας τοῦ Μάρκου ἀπὸ τὸν Χουρσίτ πασά, ὁ ὁποῖος τὴν κράτησε φυλακισμένη στὸ Ἀρχιμανδρεῖο τῆς πόλης. Ὁ Μάρκος σχεδίασε τὴν ἀπελευθέρωσή της, ποὺ δὲν ἐγίνε κατορθωτὴ, γιὰτὶ ὁ Χουρσίτ, γιὰ λόγους ἀσφαλείας, ἔστειλε τὴν οἰκογένειαν στὴν Λάρισα καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στὴν Δράμα. Ἀργότερα, μὲ τὴν κατάληψιν τῆς Τριπολιτσᾶς στὶς 23 Σεπτεμβρίου / 5 Ὀκτωβρίου τοῦ 1821 καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν τῶν χαρσιμῶν τοῦ Χουρσίτ, ἐγίνε ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν δύο οἰκογενειῶν καὶ ἡ γυναίκα τοῦ Μάρκου μὲ τὰ δύο παιδιὰ της ἦλθε στὴν Κόρινθο.

Ἀπὸ τὴ στιγμὴ αὐτὴ ἀρχίζουν οἱ περιπέτειες τῆς οἰκογενείας Μπότσαρη, γιὰτὶ ὁ Μάρκος, γιὰ νὰ μείνῃ ἀπερίσπαστος στὰ στρατιωτικὰ του καθήκοντα, ἀποφάσισε νὰ τὴ στείλῃ στὴν Ἀγκώνα κοντὰ στὸν μητροπολίτη Ἀρτῆς Ἰγνάτιο, στὸν ὁποῖο καὶ ἀνέθεσε προσωπικὰ τὴν προστασίαν της. Αὐτὸ διαπιστώνεται καὶ ἀπὸ μιὰ ἐπιστολὴ τῆς Χρυσούλας Μπότσαρη πρὸς τὸν Ἰγνάτιο, σταλμένη ἀπὸ τὴν Ἀγκώνα στὶς 22 Σεπτεμβρίου 1823, ὅπου μεταξὺ ἄλλων γράφει: «Περὶ δὲ τῆς προστασίας καὶ φροντίδος τῆς ἡδὴ χήρας ἐμοῦ καὶ τῶν ὀρφανῶν παιδιῶν τοῦ Μάρκου, μᾶς ἔχει κρεμασμένους ἐτι ζῶν ὁ μακαρίτης μὲ γράμμα τοῦ πρὸς τὴν σεβαστὴν μοι πανιερότητά της ...»¹.

Ὁ Μάρκος ἦταν ἀποφασισμένος νὰ κρατήσῃ τὴν οἰκογένειά του μακριὰ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα μέχρις ὅτου δημιουργηθοῦν εὐνοϊκὲς συνθῆκες γιὰ τὸν ἐπαναπατρισμό της. Στὶς 11 Φεβρουαρίου 1823 ἐγράφε ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι πρὸς τὴ θείαν του Μαρία Μπότσαρη στὴν Ἀγκώνα: «Τὸ μνηστικὸν ὅπου σὺς ἐμβάζει ὁ μητροπολίτης Ἰγνάτιος σᾶς ἀρκεῖ, λοιπόν, σταθῆτε ἐν ἡσυχίᾳ νὰ ἰδῶμεν ἀκόμη κανένα δυὸ μῆνες καὶ κατὰ τὴν ὁδηγίαν τοῦ καιροῦ, τότε σᾶς γράφω καὶ βγένετε»².

Στὴν Ἀγκώνα τὴν οἰκογένειαν τοῦ Μπότσαρη τὴν περιποιήθησαν πολὺ τόσο οἱ Ἕλληνες τῆς Κοινότητος ὅσο καὶ οἱ Ἰταλοί. Ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ

βέλας, ὁ Γιώργος Ζέρβας, ὁ Κίτζος Κολιὸς Δημήτρης καὶ ὁ Ναστούλης Δαγκλῆς (βλ. Ἄ γ γ. Παπακώστα, Ἱστορία τῆς πολιορκίας τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, ἐξ ἀνεκδότου χειρογράφου Ἀ. Ψαλῖδα, «Ὁ Νέος Κουβαράς», ἔτος β', Ἀθήναι 1962, σ. 101). Ὁ Σ π υ ρ. Ἀ ρ α β α ν τ ι ν ὀ ς, Ἱστορία Ἀλῆ Πασᾶ τοῦ Τεπελενλή, ἐν Ἀθήναις 1895, σ. 306 σημ. 1, ἀναφέρει ἀπὸ τοὺς ὁμήρους μόνο τὴ σύζυγον τοῦ Μάρκου μὲ τὰ δύο τέκνα της, τὸν ἀδελφὸ τοῦ Μάρκου Κώστα Μπότσαρη καὶ τὴν ἀδελφὴν τοῦ Δράκου. Ἡ Μ α ρ ι ἔ τ τ α Μ ι ν ὠ τ ο υ στο ἄρθρο της στὴν «Πρωΐαν» (ἐνθ' ἀν.) γράφει πῶς ὁ Μάρκος κατὰ τὴ συνθήκην τῶν Σουλιωτῶν μὲ τὸν Ἀλῆ ἔδωσε «τὴ γυναίκα του καὶ τὸ αρσενικὸ τοῦ παιδῖ». Περισσότερο ὅμως ἀξιόπιστη πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἡ μαρτυρία τοῦ Οἰκονόμου.

1. Ἐ μ μ. Γ. Π ρ ω τ ο ψ ἄ λ τ η, Ἰγνάτιος Μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας (1766-1828), «Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας», ἐκδ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. Δ', τεῦχος Π, ἐν Ἀθήναις 1961, σ. 163.

2. Δ. Ο ἰ κ ο ν ὀ μ ο υ, Ἀρχεῖον τοῦ Στρατηγοῦ Κώστα Μπότσαρη, ἐκδοσις «Ναυτικῆς Ἐπιθεωρήσεως», 1934, σ. 9.

πολύτιμος συμπαραστάτης στάθηκε φυσικά ὁ μητροπολίτης Ἰγνάτιος¹, πού πρώτη του φροντίδα ἦταν νὰ συστήσῃ τὴν οἰκογένεια στὴν Ἑλληνικὴ Κοινότητα τῆς Ἀγκῶνας². Ὁ ἴδιος ἀνέλαβε καὶ τὶς οικονομικὲς δαπάνες τῆς ξοδεύοντας κάθε μῆνα ἑκατὸ ἰσπανικὰ νομίσματα, τὰ περισσότερα ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ του περιουσία, ὅπως φαίνεται ἀπὸ μιὰ ἐπιστολὴ του σταλμένη στὸν Μαυροκορδάτο στίς 1/13 Δεκεμβρίου τοῦ 1823: «... Ἡ οἰκογένεια τοῦ ἐνδοξοῦ Μάρκου Μπότσαρη δὲν ἔλαβε καμμίαν στενοχωριαν, διότι ἐξακολουθῶ νὰ πληρῶνω τακτικῶς τὸ μηνιαῖόν τῆς πρὸς ἑκατὸν νομίσματα ἰσπανικά. Εἶναι ὁμως μεγάλη ἡ ποσότης ὡς πρὸς τὴν κατάστασίν μου, καὶ πρέπει νὰ περάσῃ εἰς κανὲν μέρος αὐτοῦ, διὰ νὰ ὀλιγοστευσοῖσι τὰ ἔξοδα, καὶ περὶ τούτου ὠμίλησε μὲ τοὺς συγγενεῖς τῆς, καὶ διατάξετέ το, ὅπως στοχασθῆτε συμφέρον. Δὲν προβάλλω τοῦτο διὰ νὰ ἐλευθερωθῶ διόλου ἀπὸ τὸ βάρος, ἀλλὰ διὰ νὰ γενῆ τὸ βάρος ἐλαφρὸν καὶ νὰ μὴν τῆς λείψωσι μίαν ἡμέραν τὰ αναγκαῖα εἰς ξένον τόπον»³. Ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ αὐτῆ, ὅπως καὶ ἀπὸ προγενέστερες⁴, διαπιστώνουμε, ὅτι ἡ δαπάνη τῆς συντηρήσεως τῆς οἰκογενείας Μπότσαρη ἀποτελοῦσε μεγάλο οἰκο-

1. Γιὰ τὴν προσωπικότητα καὶ τὴ δράση τοῦ μητροπολίτη Ἰγνατίου βλ. Ἐ μ μ. Γ. Π ρ ω τ ο ψ ἄ λ τ η, Ἰγνάτιος Μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας (1766-1828), ἔκδ. Συλλόγου πρὸς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, Ἀθῆναι 1961, τ ο ὕ ἰ δ ἰ ο υ, Ἰγνάτιος Μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας (1766-1828), «Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας», ἔκδ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. Δ', τεῦχος Ι, ἐν Ἀθῆναις 1959.

2. Στὴν ἐπιστολὴ του τῆς 16ης Σεπτεμβρίου 1822 πρὸς τὴν Ἑλληνικὴ Κοινότητα τῆς Ἀγκῶνας ὁ Ἰγνάτιος ἔγραφε: «Ἢ εὐγενεστάτη σύζυγος τοῦ λαμπροῦ Μάρκου Μπότσαρη καὶ ἡ λοιπὴ οἰκογένεια ἐφθασαν αὐτοὶ διὰ νὰ σταθῇ πρὸς καιρὸν . . . Καὶ ἐπειδὴ ὁ καλὸς καὶ αγαθὸς Μάρκος Μπότσαρης εδεῖξεν ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἱεροῦ τούτου ἀγῶνος ζῆλον διακαῆ, ἀνδρείαν, φρόνησιν καὶ ἀφιλοκέρδειαν . . . περιποιούμενοι τὴν σύζυγόν του καὶ τὴν οἰκογενεῖάν του, θέλετε κάμει πρᾶγμα δίκαιον καὶ πρὸς τὴν πατρίδα εὐχάριστον . . .» (βλ. Ο ἰ κ ο υ, Τὸ Σούλι, σ. 193).

3. Π ρ ω τ ο ψ ἄ λ τ η, Ἰγνάτιος Οὐγγροβλαχίας, τεῦχος ΙΙ, σ. 165.

4. Στίς 29 Ἰουλίου 1823 ὁ Ἰγνάτιος ἔγραφε πρὸς τὸν Μαυροκορδάτο: «Πληρῶνω καὶ τὰ ἔξοδα τῆς πολυαριθμοῦ οἰκογενείας τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, καὶ τοῦτο εἶναι πολὺ, ὥστε αισθάνομαι τὸ βάρος, καὶ τότε μόνον θέλει μὲ φανῆ μικρὸν, ὅταν τὰ πράγματα τῆς Πατρίδος τρέχωσι καλά, καὶ λάβωσι καὶ καλὸν τέλος» (Π ρ ω τ ο ψ ἄ λ τ η, Ἰγνάτιος Οὐγγροβλαχίας, τεῦχος ΙΙ, σ. 162.). Καὶ σ' ἄλλῃ ἐπιστολῇ του τῆς 1/13 Ἰουλίου 1824, πού ἀπευθυνόταν πάλι πρὸς τὸν Μαυροκορδάτο, σημείωνε: «Παρακαλῶ νὰ προσπαθήσῃς, διὰ νὰ σηκωθῆ ἡ φμιμλία τοῦ μακαρίτου Μάρκου Μπότσαρη ἀπὸ τὸν Ἀγκῶνα, διότι δὲν ἔχω πλέον τὸν τρόπον νὰ υποφέρω τὸ βάρος, καὶ εἶναι ἐντροπὴ τῆς Διοικήσεως καὶ τοῦ Γένους, τοιοῦτου ἀνδρὸς οἰκογένεια νὰ μείνῃ εἰς ξένην γῆν καὶ νὰ ζητήσῃ ἔλεος . . .» (Π ρ ω τ ο ψ ἄ λ τ η, Ἰγνάτιος Οὐγγροβλαχίας, τεῦχος ΙΙ, σ. 198). Τὸ ὅτι παρεπονείτο γιὰ τὰ ἔξοδα διαπιστώνεται ἔμμεσα καὶ ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ γνωστοῦ φιλικοῦ ἀπὸ τὴν Φώκαια Ἀναστασίου Παππουτζῆλαωφ, σταλμένη ἀπὸ τὸ Λιβόρνο στίς 12/24 Δεκεμβρίου 1823 στὸν Μαυροκορδάτο: «Ὁ ἀντὸς (Ἰγνάτιος) παραπονείται εἰς ἄκρον, τὸ διὰ ποίαν αἰτίαν ἦ ὕπερ. Διοικ. νὰ μὴ γράφῃ συχνὰ πρὸς τὴν πανιερότητά του, καὶ περὶ τῆς οικονομίας ἐξόδων τοῦ μακαρίτου ηρωοῦ Μάρκου Μπότσαρη τῆς φημιλίας, ἥτις ἅπασα δι' ἐμοῦ ἰδιαιτέρως καὶ σεβασμῶς τὴν προσκυνεῖ» (Π ρ ω τ ο ψ ἄ λ τ η, Ἰγνάτιος Οὐγγροβλαχίας, τεῦχος ΙΙ, σ. 171).

νομικό βάρος, γι' αυτό και ο Ίγνάτιος υποδεικνύει στον Μαυροκορδάτο να φροντίσει να μετοικήσει ή οικογένεια στην Ελλάδα ή στην Επτανήσο για να μειωθούν τα έξοδά της¹.

Προσπαθώντας να εξοικονομήσει πόρους για την ενίσχυση της οικογενείας Μπότσαρη ο Ίγνάτιος απευθύνθηκε και προς τους όμογενείς της Ρωσίας. Φαίνεται όμως ότι η προσπάθεια δεν απέδωσε σοβαρά αποτελέσματα, όπως φανερώνει μια επιστολή του Άλεξάνδρου Στουρτζα από την Όδησο (2/14 Μαρτίου 1824), ο οποίος μεταξύ άλλων γράφει προς τον Ίγνάτιο: «... Το ουχ ως θέλομεν, άλλ' ως δυνάμεθα, κατήντησε να είναι το εξ ανάγκης συνθημα της υπάρξεώς μας. Τούτου απόδειξις είναι και ο πενιχρός καρπός της συνεισφοράς, ήτις έγινε ώδε εις Όδησόν, προς βοήθειαν της οικογενείας του άειμνήστου ήρωος Μάρκου. Θέλετε λάβει συγχρόνως διά συναλλαγματικής ρουπλια δύο χιλιάδες εκατόν, τά οποια μόλις και μετά βίας έσυνάχθησαν. Από Μόσχας περιμένομεν συν Θεω και άλλα. άπερ εν καιρω τω προσήκοντι σταλήσονται». Και πιο κάτω: «Η, τό γε νυν έχον, στελλομένη ποσότης σύγκειται από χίλια εκατόν, δοθέντα από Ίγγ. Μαύρου και έμου· τά δ' επίλοιπα έρανίσθησαν. Παρακαλώ να με αξιώση δηλωτικού της έγχειρήσεως αυτών των χρημάτων προς την δυστυχή οικογένειαν...»².

Ταυτόχρονα ο Ίγνάτιος απευθύνθηκε και προς την Ελληνική Διοίκηση, ιδιαίτερα στους άρχοντες της Δυτικής Ελλάδος, για να τους τονίσει ότι πρέπει να εκπληρώσουν το χρέος τους προς την οικογένεια του Μάρκου Μπότσαρη, πράγμα που θα συμβάλει και στην έδραϊωση της πίστεως των αγωνιζομένων πώς ή Πατρίδα αναγνωρίζει τις ύπηρεσίες τους³.

1. "Αν λάβουμε υπ' όψη μας το σημείωμα άνωνύμου (X) της «Πρωίας» της 3 Δεκεμβρίου 1930, πρέπει να παραδεχθούμε πώς πραγματικά τά έξοδα της οικογενείας Μπότσαρη στην Άγκωνα ήταν δυσανάλογα με τις οικονομικές δυνατότητες που είχε. Το σημείωμα άναφέρει πώς «ή Χρυσούλα Μπότσαρη ... ειχεν έπτά ύπηρέτας οί όποιοι άφωσιωμένοι την ήκολούθησαν (βεβαίως άμισθοι) εις Ancona, καθώς άναφέρει ο St. Hilaire εις ιστορικόν του σημείωμα». Άλλά και άν δεχθούμε ότι την ύπηρετούσαν οί άνθρωποι αυτοί χωρίς άμοιβή, και πάλι μόνο ή συντήρησή τους άπαιτούσε σοβαρές οικονομικές δαπάνες.

2. Π ρ ω τ ο ψ ά λ τ η, Ίγνάτιος Ούγγροβλαχίας, τεύχος II, σ. 190-191.

3. Τις σκέψεις του αυτές τις διατύπωσε ο Ίγνάτιος στην παρακάτω επιστολή του της 14/26 Οκτωβρίου 1823: «... Με έλύθησε πολλά ο θάνατος του αοιδίμου Μάρκου Μπότσαρη, επειδή έδούλευσε καλά την πατρίδα. Έστοχάσθη χρέος μου να αναλάβω τά έξοδα της εν Άγκωνι οικογενείας του, και τό ακολουθώ ακόμη, διότι τώρα περισσότερον χρεωστούμεν ευγνωμοσύνην εις τον μέγαν τοίτον άνδρα, όστις εθυσίασθη διά την πατρίδα. Πρέπει όμως και ή Διοίκισις να κάμη τό χρέος της, και μάλιστα σεις αυτού. Και άν δέν είναι χήματα, άς δοθη τόπος από τά εθνικά κτήματα, και διά να αποδώσητε όσην χρεωστείτε ευγνωμοσύνην εις τον μακαρίτην, και διά να βεβαιωθώσι και άλλοι ότι ή πατρις γνωρίζει τας εκδουλεύσεις του καθενός και τας άνταμείβει όσον συγχωρεί ή παρούσα κατάσταση της» (Π. Μ. Κ ο ν τ ο γ ι ά ν ν η, Ιστορικά έγγραφα άναφερόμενα εις την Έλληνικήν Έπανάστασιν, εν Άθήναις 1927, σ. 185).

Ἄς σημειωθῆ ὅτι τὸ Βουλευτικὸ, στο Κρανίδι, ἀναγνωρίζοντας τὰ ὅσα ὁ Ἰγνάτιος ἔκαμε γιὰ τὴν οἰκογένεια τοῦ Μάρκου, ἀποφάσισε στις 11 Ἰανουαρίου 1824 νὰ τοῦ στείλῃ εὐχαριστήρια: «*Ἐν τοσούτω κατ' εἰσῆγησιν τοῦ Μαυροκορδάτου ἐπήφισαν τον νῆπιον ἐτι ὄντα υἱὸν του Μάρκου Μπότσαρη Δημητρίου ἀξιωματικὸν του ἐλληνικοῦ στρατοῦ πεντηκόνταρχον, και τὴν 11 Ἰανουαρίου διὰ προβουλεύματος προς τὸ Νομοτελεστικὸν τοῦ Κουντουριώτου προβάλλουσι νὰ ἀποδώσῃ εὐχαριστίας πρὸς τὸν ἐν Πείσαις Ἄρτης Ἰγνάτιον ὡς περιποιούμενον τὴν ἐκεῖ διατρίβουσαν οἰκογένειαν τοῦ εἰρημένου Μπότσαρη. Εἶναι δ' ἀξιεπίαιος ἡ πράξις αὕτη, δι ἧς ἀποδίδεται δικαιοσύνη εἰς τὴν χήραν και τὰ ὀρφανὰ του ἥρωος Σουλιώτου»¹.*

Ἀπὸ τὴν ἴδια ἀπόφαση τοῦ Βουλευτικοῦ βλέπουμε ἀκόμη ὅτι ὁ νεαρὸς Δημήτριος, ἡλικίας μόλις 10 ἐτῶν, ἔλαβε τὸν τίτλο τοῦ πεντηκόνταρχου τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ γιὰ τὴν ἀναγνώριση, φυσικά, τῶν υπηρεσιῶν τοῦ πατέρα του πρὸς τὸ ἔθνος.

Γιὰ τὴ ζωὴ τῆς οἰκογενείας Μπότσαρη στὴν Ἀγκώνα δὲν υπάρχουν πληροφορίες. Τὰ παιδιά παρακολουθοῦσαν, φαίνεται, μαθήματα στὸ σχολεῖο τῆς Κοινότητος καὶ πόθος τοῦ πατέρα τους ἦταν νὰ μάθουν γράμματα. Τὴν ἐπιθυμία του αὐτὴ ἐκφράζει στις ἐπιστολές του καὶ υπενθυμίζει: «*τὰ παιδιά νὰ μὴν ἀποκοποῦν ἀπὸ τὸ σχολεῖον*»².

Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1824 ἡ οἰκογένεια ἐγκατέλειψε τὴν Ἀγκώνα καὶ γύρισε στὴν Ἑλλάδα. Λίγους μῆνες νωρίτερα, στις 6 Μαρτίου 1824, ἡ Χρυσούλα Μπότσαρη ἀπευθύνεται στὸν Ἄλ. Μαυροκορδάτο καὶ τὸν παρακαλεῖ νὰ τῆς συμπαρασταθῆ κατὰ τὴν ἐπάνοδό της στὴν Ἑλλάδα: «*Λέξαι, παρακαλῶ, ὑπὸ τὴν σκέπην σου τὴν χήραν και τὰ ὀρφανὰ ἐκείνου, μετὰ του ὁποίου ἀγωνιζόμενος ἔσωσας τὴν Ἑλλάδα. Εἰς σέ, ὡς τὴν γλυκύτεραν τῶν ὀρφανῶν μου ἐλπίδα, θαρροῦσα ἔγραφα πρὸς τὴν Βουλὴν, και ἐκλείσα εδῶ τὴν ἐπιστολήν μου προς αὐτήν, νὰ σταλθῇ διὰ σοῦ, ἂν τὴν κρίνης εὐλογον. Εἰς σέ προς τουτοὺς ἐλπίζω, ἂν ἀποτύχω ἐκεῖθεν, νὰ κινήσης ὑπὲρ ἡμῶν τοὺς γενναίους Αἰτωλοὺς σου, οἵτινες ἐξαιρέτως βλέποντες καθ' ἡμέραν τοῦ φίλου σου τὸν τάφον, δὲν θέλουν κρίνῃ σύμφωνον μὲ τὰ λαμπρὰ των κατορθώματα, νὰ θλίβῃ ἡ πενία τὴν οἰκογένειαν ἐκείνου, ὅστις ἔχυσε τὸ αἷμα του εἰς τῆς πατρίδος των τὸ ἔδαφος, και ἐγκατέλειπε χήραν τὴν γυναῖκα του και ὀρφανὰ τὰ τέκνα του, διὰ νὰ μὴν μεινωσι χῆραι αἱ γυναῖκες των και ὀρφανὰ τὰ τέκνα των. Μὲ τόσον θάρρος, ὡ γλυκνιάτῃ τοῦ γένους ἐλπίς, μὲ παραδίδουσι σήμερον αἱ ἄρεταί σου εἰς τὴν προστασίαν σου, ἀντὶ τῆς ὁποίας ἀμοιβὴν ἀξιολογωτέραν δὲν ἔχω ἄλλην, παρὰ*

1. Ν. Σ π η λ ι ἄ δ ο υ, Ἀπομνημονεύματα, τ. Α', Ἀθήνησιν 1851, σ. 588.

2. Ο ἰ κ ο ν ὄ μ ο υ, Ἀρχεῖον Κώστα Μπότσαρη, σ. 7, καὶ τοῦ ἰ δ ἰ ο υ, Τὸ Σούλι, σ. 54.

του συνειδότης σου την εὐχαρίστησιν εκείνην, διὰ τὴν ὁποίαν πράττεις εἰς τὴν ἐλευθερομένην πατρίδα τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα καλά»¹.

Πρὶν ἡ οἰκογένεια ἐγκατασταθῆ ὀριστικὰ στὴν Ζάκυνθο φιλοξενήθηκε στὴν Κέρκυρα ἀπὸ τὴν οἰκογένεια Κεφαλα. Οἱ ἀγγλικὲς ὅμως ἀρχές του νη-σιοῦ, ἐπειδὴ φοβοῦνταν μήπως ἡ παρουσία τους γίνῃ αἰτία προστριβῶν μὲ τοὺς Τούρκους, υπέδειξαν στον Κεφαλα ὅτι ἡ παραμονὴ τῆς οἰκογενείας Μπότσαρη δὲν μπορούσε νὰ παραταθῆ, ἀλλὰ ἐκεῖνος ἀπάντησε ὅτι δὲν τοῦ ἐπιτρεπόταν νὰ ἀρνηθῆ «ἄρτον καὶ στέγην» στὴ χήρα καὶ τὰ ὄρφανὰ τοῦ Μάρκου Μπότσαρη. Τέλος, ἐπειδὴ οἱ Ἕλληνοὶ ἐπέμεναν, ἡ Χρυσούλα Μπότσαρη ἀναγκάστηκε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Κέρκυρα καὶ νὰ κατευθυνθῆ στὴν Ζάκυνθο, ὅπου καὶ ἐγκαταστάθηκε, μὲ τὴν ἀνοχὴ τῶρα τῶν Ἕλλνων².

Ὁ Μαυροκορδάτος ἐδειξε ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν τύχη της καὶ μὲ ἐπιστολὴ του στὶς 22 Αὐγούστου 1824 παρακάλεσε τὸν Πρόεδρο τοῦ Ἐκτελε-στικοῦ Γ. Κουντουριώτη νὰ μεριμνήσῃ γι' αὐτήν: «... Ἡ σύζυγος του μακα-ρίτου Μάρκου Μπότσαρη ἔφθασεν εἰς τὴν Ζάκυνθον καὶ ὑπεδέχθη καλῶς ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ φιλογενεῖς, ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖ τοῦτο. Ἡ Διοίκησις χρεωστεῖ πολὺ εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ μακαρίτου ἡ ἐκλαμπρότης σου ὡς Πρόεδρος φρόντισε νὰ γενῆ ὅ,τι ἀνηκεῖ εἰς αὐτήν, ἐπειδὴ σὲ κάμνει μεγάλην τιμὴν. Αὐτὴ δὲν λαμβά-νει πλέον τὰ εκατὸν τάλληρα, ὅπου ἐλάμβανε μηνιαίως ἀπὸ τὸν Ἰγνάτιον, ἐπει-δὴ καὶ αὐτὸς δὲν ἔχει τὸν τρόπον»³.

Ἡ Ἑλληνικὴ Διοίκησις κατέβαλε πραγματικὰ μεγάλες προσπάθειες γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴ συντήρησιν τῆς οἰκογενείας⁴. Καὶ ὁ μητροπολίτης Ἰγνά-

1. Ν. Κονόμου, Ἱστορικές σελίδες καὶ ἀνέκδοτα κείμενα (1571-1821), Ἀθῆναι 1971, σ. 125.

2. Οἰκονόμου, Τὸ Σούλι, σ. 194, καὶ Κονόμου, Ἠπειρώτες στὴ Ζάκυν-θο, σ. 36.

3. Πρωτοψάλτη, Ἰγνάτιος Οὐγγροβλαχίας, τεῦχος II, σ. 203. Ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ἔγραψε στὶς 21 Αὐγούστου 1824 καὶ στὸν Ζακυνθινὸ πατριώτη καὶ φιλικὸ Φραγκίσκο Καρβελά καὶ τοῦ εἶχε συστήσει τὴν οἰκογένεια: «Χρειάζεται νὰ σᾶς συστήσω τὴν σύζυγον τοῦ μακαρίτου Μάρκου Μπότσαρη, ὅτι κάμνει εἰς αὐτὴν υποχρεώσεις μεγάλως τον φίλον σου καὶ ἀδελφόν σου Α. Μαυροκορδάτον» (βλ. Κονόμου, Ἱστορικές σελίδες, σ. 125). Τὸν Ἄλ. Μαυροκορδάτο γιὰ τὶς ἀδελφικὲς του περιποιήσεις καὶ τὴν ἀγάπη πρὸς τὴν οἰκογένεια εὐχαριστεῖ καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μάρκου στρατηγὸς Κώστας Μπότσαρης μὲ δύο ἐπιστολὰς του σταλμένες στὶς 16 Σεπτεμβρίου 1824 ἀπὸ τὴν Γαστούνη καὶ στὶς 3 Μαρτίου 1825 ἀπὸ τὸ Ναύπλιο (βλ. Κονόμου, Ἠπειρώτες στὴ Ζάκυνθο, σ. 36-37).

4. Βλ. Λέοντος Ι. Μελλά, Σελίδες τῆς Ἠπείρου, Ἀθῆναι 1963, σ. 202, ὅπου δημοσιεύεται ἐπιστολὴ πρὸς τὴν Χρυσούλα Μπότσαρη σταλμένη ἀπὸ τὴ Διοίκησις στὶς 28 Σεπτεμβρίου 1824, στὴν ὁποία μεταξὺ ἄλλων ἀναφέρεται: «Πληροφορηθεῖσα ἡ Διοίκησις ὅτι ἐφθάσατε εἰς Ζάκυνθον ἀπὸ Ἀγκῶνος μὲ σκοπὸν νὰ μεταβῆτε εἰς τὴν πατρίδα σπεῦδει νὰ σᾶς πληροφοροῦσιν τὴν εὐχαρίστησιν ὅπου ἔχει διὰ τὴν σᾶς δόσιν καθε συνδρομὴν καὶ υπερέ-σαισιν καὶ χεῖρι ... Ὁ λαμπρὸς θάνατος τοῦ ἀνδρός σου ἤξενε ὅτι δὲν ἐλίπησε μόνον τὴν φάμιλιαν του, ἐπίκρανε πολὺ περισσότερον τὰς καρδίας ὄλων τῶν συμπολιτῶν του, διότι

τιος κοινοποίησε τὸ ἔγγραφο, πὺ ἀπευθυνόταν στὴ χήρα τοῦ Μπότσαρη, στους φιλέλληνες τῆς Ρωσίας, Ἀγγλίας καὶ Ἑλβετίας, γιὰ νὰ πληροφορηθοῦν ὅτι ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις γνωρίζει νὰ εὐεργετῇ τοὺς «καλῶς δουλεύοντας»¹.

Στὴν Ζάκυνθο ἡ οἰκογένεια ἐγκαταστάθηκε ἀρχικὰ σ' ἓνα σπίτι στὸν Πλατύφορο, πλάι στὸ ἀρχοντικὸ τοῦ Κομούτου. Ἀργότερα ἔφυγαν ἀπὸ ἐκεῖ καὶ ἔμειναν σ' ἓνα μεγαλύτερο σπίτι στὴ συνοικία τῆς Ἁγίας Τριάδος, πλάι στὸ ἀρχοντόσπιτο τοῦ Βερούκιου². Ἐκεῖ ἔμειναν ὡς τὸ καλοκαίρι τοῦ 1830 καὶ τὴν ἴδια χρονιά μεταφέρθηκαν στὴν Πάτρα, ὅπως φαίνεται ἀπὸ γράμμα τῆς Χρυσούλας Μπότσαρη «ἐκ Π. Πατρῶν» στὸν Κυβερνήτη Ἰωάννη Καποδίστρια³.

Τέσσερα χρόνια μετὰ τὴν ἐγκατάσταση τῆς Χρυσούλας στὴν Ζάκυνθο, κατὰ τὰ τέλη δηλαδὴ τοῦ 1828, τῆς δόθηκε, με ἀπόφαση τοῦ Κυβερνήτη Καποδίστρια, μηνιαία σύνταξη 30 διστηλῶν ταλλήρων. Ἡ σύνταξη, ὅπως ἀναφέρει τὸ διάταγμα τῆς «ἐπὶ τῆς Οἰκονομίας Ἐπιτροπῆς», ἔφθανε στὴν Ζάκυνθο ἀπὸ τὸν δασμολόγο τῆς Γλαρέντζας στὸ ὄνομα τοῦ Φραγκίσκου Καρβελά, πὺ παρέδιδε τὰ χρήματα με ἀπόδειξη στὴν οἰκογένεια. Στὴν Δημόσια Βιβλιοθήκη Ζακύνθου υπῆρχαν ὅλες οἱ ἀποδείξεις ἀπὸ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1828 μέχρι 5 Ἰουνίου 1830, τίς ὁποῖες υπέγραφε ἡ Βασιλικὴ Μπότσαρη γιὰ τὴν ἀγράμματη μητέρα της Χρυσούλα⁴.

ἐπέτιμε τὴν πατρίδα τὸν ἀνδρειότερον καὶ φρονιμώτερον υπερασπιστὴν της... Εἰς σέ δὲ ἔκτος τῆς εντυχίας τῆς ὁποῖες ἠξιώθη λαβοῦσα σύζυγον τοιοῦτον ἄνδρα ἔχεις σήμερον ἀλλοις τόσους κηδεμόνας καὶ εὐκρινεῖς συγγενεῖς, ὅσους πολίτας βλέπεις εἰς τὴν πατρίδα καὶ προ πάντων αὐτὴν τὴν Διοίκησιν ... Σὰς ἐμπερικλείετε διαταγὴ πρὸς τὸν κυρ. Ἰωάν. Στεφάνου καὶ Φραγκίσκου Καρβελάν παρὰ τῶν ὁποῖων θέλετε λάβη τάλληρα διακῶσια διὰ νὰ ἐξοικονομήσῃτε πρὸς τὸ παρὸν τὰς ἀνάγκας σας».

1. Βλ. ἐπιστολὴ τοῦ Ἰγνατίου πρὸς τὸν Γ. Κουντουριώτη ἀπὸ 12 / 24 Δεκεμβρίου 1824 τοῦ Ἄ ν. Λ ι γ ν ο ὺ, Ἀρχεῖον Λαζάρου καὶ Γεωργίου Κουντουριώτου, τ. Γ', σ. 450.

2. Κ ο ν ὄ μ ο υ, Ἱστορικὲς σελίδες, σ. 126. Βλ. καὶ Λ. Χ. Ζ ὶ η, Σονέτο εἰς τὸν Δημήτριον Μάρκου Μπότσαρη, «Ἴόνιος Ἀνθολογία», τ. 6 (1932), ἀριθμ. τευχῶν 60-61-62, σ. 59.

3. Βλ. Π α ρ ἄ ρ τ η μ α, μέρος Γ', ἔγγρ. ὑπ' ἀριθμ. 4, ἐπιστολὴ Χρυσούλας Μπότσαρη πρὸς τὸν Καποδίστρια με ἡμερομηνία 2 Αὐγούστου 1830, ἀπὸ Πάτρα.

4. Μ ι ν ῶ τ ο υ, Ἡ χήρα τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, ἔφημ. «Πρωτα», 30 Νοεμβρίου 1930, σ. 6: «Ζάκυνθος 16 Ἀπριλίου 1829. Ἐλαβεν ἡ Χρυσούλα χήρα τὸν μακαρίτου Μάρκου Μπότσαρη ἀπὸ τὸν ἐγγενέστατο κύριο Φραγκίσκο Καρβελά διὰ λογαριασμὸν τῆς ἐλληνικῆς διοικήσεως τάλλα διστηλα 60, τὰ ὅποια ἐνωμένα με ἄλλα 90, πὺ εἶχε λάβει εἰς τοὺς τρεῖς μῆνες, Δεκεμβρίου, Φεβρουαρίου καὶ Μαρτίου πρὸς τριάντα διστηλα τοῦ μῆνα, καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὰς ἀποδείξεις, ὅπου ἀφησε τοῦ ἰδίου κυρίου Καρβελά, κάνουν διστηλα 150, με τὰ ὅποια ἡ ἀνωθεν κυρία Μπότσαρη νομίζεται πληρωμένη διὰ τοὺς πέντε μῆνας Νοεμβρίου, Δεκεμβρίου, Γεναίου, Φεβρουαρίου καὶ Μαρτίου πρὸς 30 διστηλα τοῦ μῆνα, καθὼς τῆς ἐδῶρησε ὁ Ἐξοχώτατος Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος, καὶ βεβαιώνει.

Βασιλικὴ Μπότσαρη, Γράφω διὰ τὴν μητέρα μου Χρυσούλα.

Γεώργιος Τετσίτης μαρτυρῶ».

Καὶ στὶς ἐπιστολὰς πρὸς τὸν κυβερνήτη Καποδίστρια υπογράφει πάλι γιὰ λογαριασμὸ τῆς μητέρας της ἡ Βασιλικὴ Μπότσαρη.

Ἀπὸ τὶς ἀνέκδοτες ἐπιστολές, πού δημοσιεύουμε, διαπιστώνεται ὅτι ἡ Χρυσούλα, κατὰ τὸ διάστημα τῆς παραμονῆς της στὴν Ζάκυνθο, ζήτησε οἰκονομικὴ βοήθεια ἀπὸ τὸν Καποδίστρια μὲ τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι τὰ χρέη της ἦταν δυσανάλογα μὲ τὶς οἰκονομικὲς της δυνατότητες. Σὲ μιὰ ἐπιστολὴ της, τῆς 15 / 27 Ἰουνίου 1830, διατυπώνει παράπονα καὶ ἐναντίον τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως, γιὰτὶ «ποτὲ καμμία βοήθεια δὲν μοῦ ἐπρόβαλε»¹. Ἡ Ἑλληνικὴ Διοίκηση ὅμως, ὅπως πῦδ πάνω σημειώσαμε, εἶχε δώσει ἐντολὴ νὰ τῆς δοθοῦν χρήματα πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴ χορήγηση τῆς μηνιαίας συντάξεως. Αὐτὸ πιστοποιεῖται καὶ ἀπὸ μιὰ ἀπόδειξη πληρωμῆς, στὴν ὁποία ὑπογράφουν ὡς μάρτυρες ὁ γιὸς της Δημήτριος, ὁ Χρῆστος Ἀνδρέου καὶ ὁ Διονύσιος δὲ Ρώμας².

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐπίσημες ἐλληνικὲς ἀρχές γιὰ τὴν τύχη τῆς οἰκογενείας Μπότσαρη, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀφιξὴ της στὴν Ἐπτανήσο, ἐνδιαφέρθηκαν καὶ ἰδιῶτες. Πρῶτος ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς ὁ ἐπιφανὴς Ζακύνθιος Διονύσιος δὲ Ρώμας³. Τὸ ἐνδιαφέρον του εἶχε ἀρχίσει νὰ ἐκδηλώνεται ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πού ἡ οἰκογένεια βρισκόταν ἀκόμη στὴν Ἀγκώνα⁴. Σὲ ἐπιστολὴ του τῆς 4ης Ἀπριλίου 1823 ὁ γνωστὸς φιλικὸς Ἀναστάσιος Φλαμπουριάρης⁵ προτρέπει τὸν Ρώμα νὰ ἐνισχύσῃ οἰκονομικὰ τὴ χήρα τοῦ Μάρκου, πράγμα βέβαια πού αὐτὸς δὲν θὰ ἀρ-

1. Βλ. Π α ρ ἄ ρ τ η μ α, μέρος Γ', ἔγγρ. ὑπ' ἀριθμ. 3, ἐπιστολὴ τῆς Χρυσούλας Μπότσαρη πρὸς τὸν Καποδίστρια μὲ ἡμερομηνία 15 / 27 Ἰουνίου 1830, ἀπὸ Ζάκυνθο.

2. Κ ο ν ὄ μ ο υ, Ἑπιειρώτες στὴ Ζάκυνθο, σ. 38. Ἡ ἀπόδειξη ἔχει συμπληρωθῆ ὡς ἑξῆς: «Ἐν Ζακυνθῷ τῇ 8 / 20 Νοεμβρίου 1824. Ἐξ ἐπιταγῆς ἀπὸ 28 παρελθόντος ἔβριον τὸν Πανεγενεστάτου Κυρίου Π. Γ. Ρόδιου, Πρὸς. Γεν. Γραμματέως, ελαβεν, διὰ λ / σμὸν τῆς Σεβ. Ἑλ / ληνικῆς / Διοικήσεως, ἡ Εὐγενῆς Κυρία Χρυσούλα, συμβία του ἀποβιώσαντος Κυρίου Μάρκου Μπότσαρη ἰστέηλα δικασία, ἧτοι Ἀριθ. 200, ἀπὸ τοὺς Εὐγενεῖς Κυρίους Ἰωάννην Στεφάνου καὶ Λόκτωρα Φραγκίσκου Καρβελάν. Καὶ εἰς ἐνδειξιν ἀφίονται τέσσαρες ὅμοιοι ἀποδείξεις ὑπογεγραμμένοι ἀπὸ τοὺς ὑποφαινόμενους μάρτυρας.

Δημήτριος Μπότσαρης

Χρήστος Ἀνδρέας

Διονύσιος ὁ 1ῆ Ρώμας μαρτυρῶν.

3. Γιὰ τὴν προσωπικότητα καὶ τὴ δράση τοῦ Διονυσίου Ρώμα βλ. στοῦ Ν. Κ ο ν ὄ μ ο υ, Ζακυνθινὸι Φιλικοί, Ἀθήνα 1966, σ. 25 κ.ἑξ.

4. Δ. Γ ρ. Κ α μ π ο ὄ ρ ο γ λ ο υ, Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Διονυσίου Ρώμα, τ. Α', Ἀθήνα 1904, σ. 183, ὅπου δημοσιεύεται ἔκθεσις τῆς 10 / 22 Αὐγούστου 1822 μὲ τίτλο: «Ἐλδήσεις ἐκ Ζακύνθου». Σ' αὐτὴν παρατίθεται γλαφυρὴ περιγραφή τῆς ἀνδραγαθίας καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Μάρκου Μπότσαρη. Σ' ἓνα σημεῖο ἀναγράφεται: «Νὰ γράψετε τῆς συμβίας του εἰς Ἀγκώνα καὶ νὰ τὴν παρηγορήσετε. Θέλω τῆς γράψαι καὶ ἐγὼ. Νὰ τὴν προσέχετε ὡς πρότερον καὶ καλλίτερον».

5. Ὁ Ἀναστάσιος Φλαμπουριάρης, εἰσαγγελεὺς τοῦ Ἰονίου Κράτους καὶ φιλικὸς, καθαιρέθηκε ἀπὸ τὸν Ἀρμοστὴ τῆς Ἐπτανήσου Μαΐτλαντ καὶ ἐξορίστηκε στὴν Βενετία, ἐπειδὴ πρωτοστάτησε στὴν αἴτηση μεταρρυθμίσεως τοῦ Συντάγματος. Ἀργότερα χρημάτισε Πρὸεδρος τῆς Ἰονίου Βουλῆς. Γιὰ τὸν Φλαμπουριάρη βλ. Κ ο ν ὄ μ ο υ, Ζακυνθινὸι Φιλικοί, σ. 37 κ.ἑξ., τ ο ὕ ἰ δ ἰ ο υ, Ὁ Διονύσιος Ρώμας καὶ ἡ ἐλληνικὴ ἐθνεγεργασία, σ. 52 σημ. 2.

νήθηκε. Ἡ επιστολή, γραμμένη στὰ ἰταλικά, ἀπευθύνεται στὸν Ρώμα, ποὺ βρισκόταν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στὴν Βενετία, καὶ μεταξὺ ἄλλων γράφει: «... Πρὶν ἀναχωρήσω σὰς ἀνεκοίνοσα τὴν προθεσίαν, περὶ ἧς μοὶ ἔγραφεν ὁ Βιάρος, ὅπως χορηγήσητε μίαν ἀποστολὴν ἐξ 800 ταλλήρων ὑπὲρ αὐτῆς τῆς οἰκογενείας τοῦ Μάρκου Μπότσαρη. Εὐρίσκεται αὐτὴ κάπως εἰς στενοχωρίαν καὶ ἐπεθύμει νὰ μάθῃ τι παρ' ὑμῶν. Ἐπειδὴ δὲ μὲ παρεκάλεσαν περὶ τούτου καὶ ἡ οἰκογένεια καὶ ὁ Μεταξῆς, διὰ τοῦτο σὰς παρακαλῶ νὰ μοὶ στείλητε μίαν ἀπάντησιν, τὴν ὁποίαν νὰ δυναμαὶ νὰ τοῖς ἀνακοινώσω»¹

Ἡ συμπάραστασις τοῦ Ρώμα στάθηκε ἀποφασιστικὴ καὶ ἀπὸ μίαν ἄλλη πλευρά. Ἀφοῦ πρῶτα φιλοξένησε στὸ σπίτι του τὴν ἀπορφανισμένη οἰκογένεια κατὰ τὴν ἀφιξή της στὴν Ζάκυνθο², μεσολάβησε κατόπιν στὴν Χρυσούλα Μπότσαρη καὶ τὴν ἔπεισε νὰ σπουδάσῃ ὁ γιός της Δημήτριος στὸ ἐξωτερικὸ μὲ ἐξόδα τοῦ φιλέλληνα βασιλίου τῆς Βαυαρίας Λουδοβίκου³.

Στὴν Ζάκυνθο, μετὰ τὴν Ἀγκώνα, συνεχίστηκε συστηματικὰ ἡ μόρφωση καὶ ἀγωγή τῶν παιδιῶν τοῦ Μάρκου. Οἱ ἀδελφές τοῦ Δημητρίου εἶχαν ἐπὶ τοιαῦτα χρόνια ὡς δάσκαλό τους στὰ ἰταλικά καὶ γαλλικά τὸν Γεώργιο Τερτσέτη καὶ ὁ Δημήτριος εἶχε ὡς ἰδιωτικὸ δάσκαλο τὸν Ἀνδρέα Κοκκίνη⁴.

Ὅλα τὰ στοιχεῖα πείθουν πὼς ὁ Δημήτριος ἀνατράφηκε μέσα σὲ μιὰ ατμόσφαιρα γεμάτη ἀπὸ τὶς ἀναμνήσεις τῶν ἀγώνων τοῦ Σουλίου καὶ τῆς ἡρωικῆς προσφοράς τῶν προγόνων του. Σὲ ἐπιστολὴ του ὁ μητροπολίτης Ἰγνάτιος, ποὺ δὲν εἶχε πάψει νὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν τύχη τῆς οἰκογενείας, ἀφοῦ δίνει οδηγίες στὸν Δημήτριο γιὰ νὰ πετύχῃ καλλίτερες ἐπιδόσεις στὴ γραμματικὴ καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς γλώσσας, τὸν παροτρύνει νὰ μὴ λησμονῇ τὶς οἰκογενειακὰς παραδόσεις: «... Θέλω νὰ λάβῃς παιδείαν, ἀνήκουσαν εἰς τὴν μέλλουσαν κατάστασιν τῆς Πατρίδος μας, ἀλλ' ἐν ταυτῷ θέλω ν' ἀνατραφῆς Σουλιώτικα, καὶ νὰ μένης πάντοτε Σουλιώτης, καθὼς ἦτο καὶ ὁ μακαρὶ τῆς πατῆρ σου ...»⁵.

Δύο ἀποσπάσματα ἐπιστολῶν τοῦ Δημητρίου πρὸς τοὺς θεοὺς του Κώστα καὶ Νότη Μπότσαρη δείχνουν τὴν ψυχρόσυνθεσή του καὶ ὑποδηλώνουν τὸν πόθο του νὰ μορφωθῇ, ἀλλὰ καὶ νὰ φανῇ ἀντάξιός τοῦ πατέρα του⁶. Ἡ πρώτη

1. Καμπούρογλου, Ἀρχεῖον Ρώμα, τ. Α', σ. 153.

2. Οἰκονόμου, Τὸ Σούλι, σ. 194.

3. Βλ. Κώστα Καίροφύλα, Ἡ Ζάκυνθος καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις, Ζάκυνθος 1972, σ. 83.

4. Βλ. Κονόμου, Ἱστορικὲς σελίδες, σ. 126, Οἰκονόμου, Τὸ Σούλι, σ. 325, καὶ Μινώτου, Ἡ χήρα τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, Ἐφημ. «Πρωτα», Ἀθῆναι 3 Δεκεμβρίου 1930, σ. 5.

5. Οἰκονόμου, Τὸ Σούλι, σ. 324.

6. Χαρακτηριστικὸ εἶναι καὶ τὸ ἀνέκδοτο ποὺ παραθέτει ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης, Ἱστορικὴ Ἀνθολογία, Ἀθῆναι 1927, σ. 151 (ἀριθμ. ἀνεκδ. 293).

επιστολή φέρει ημερομηνία 11 Σεπτεμβρίου 1824, γράφηκε δηλ. όταν ήταν δέκα χρονών, και μ' αυτή παρακαλεί το θεϊό του Κώστα να γράψη «τοῦ διδασκάλου μου Κυρίου Ἀντρέα Κοκκινῆ διὰ τὸ νὰ μὲ ἐπιμεληθῆ καλύτερα νὰ ἤμπορέσω νὰ γένο καλὸς τῆς ἀφθεντίας σου καὶ νὰ μιμηθῶ τὸν πατέρα μου»¹.

Ἡ δεύτερη ἐπιστολή, γραμμένη στὰ 1826, ἀπευθύνεται στὸν Νότη Μπότσαρη, πού βρισκόταν τὴν εποχὴ αὐτὴ στὸ Μεσολόγγι, καὶ δημοσιεύτηκε στὰ «Ἑλληνικὰ Χρονικά». Τῆς ἐπιστολῆς προτάσσεται σχόλιο τοῦ συντάκτη τῆς ἐφημερίδας τὸ ὁποῖο ἀναφέρει: «Δημοσιεύομεν ευχαρίστως τὴν ἐφεξῆς ἐπιστολὴν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀειμνήστου Μάρκου Μπότσαρη πρὸς τὸν θεῖον αὐτοῦ τὸν Γενναίωτατον Στρ. Νότην Μπότσαρη. Αἰὰ τῆς ἐπιστολῆς ταυτῆς δεικνύει ὄντως ὁ νεανίας οὗτος, ὅτι θέλει γίνεαι ἄξιος κληρονόμος τοῦ Πατρός του, ὅστις διὰ τοῦ ἡρωϊκοῦ θανάτου του ἔπεισεν ὅλην τὴν νηήλιον, ὅτι τῆς Σελλεΐδος οἱ παῖδες ὡς μηδὲν θεωροῦν τὸν θάνατον διὰ τὸ ζήσουν Χριστιανοὶ καὶ Ἐλεύθεροι». Καὶ ἀκολουθεῖ ἡ ἐπιστολή: «Σεβασμιώτατέ μοι καὶ Γενναίωτατε Στρατηγέ καὶ θειε κόριε Νότη! Ὅσον ὁ τίμιος καὶ καλὸς πολίτης πάσχει διὰ τὴν κοινὴν ὠφέλειαν, καὶ ἀγωνίζεται διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ Γένους του, τόσον γίνεται σταθερὸς καὶ καρτερόψυχος εἰς τὰ βάραινα, καὶ υπομένει μὲ μεγαλοψυχίαν τὴν σωματικὴν του κακοπάθειαν· διότι τότε ἡ ψυχὴ του εὐφραίνεται καὶ ἀγάλλεται, διὰ τὰς ἡρωϊκὰς πράξεις του. Ὅθεν καὶ σύ, Σεβασμιώτατε καὶ φίλτατέ μοι θεῖε, χαίρεσαι εἰς τὴν κακοπάθειαν τὴν ὁποίαν δοκιμάζεις εἰς τὸ φρούριον τοῦ Μεσολογγίου διὰ τὴν κοινὴν σωτηρίαν, καὶ μὲ μεγαλοψυχίαν ἐνθαυρόνεις τοὺς ὅσοι πολεμοῦν διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος μας. Ἄμποτες λοιπὸν νὰ ευρισκόμεν καὶ ἐγὼ μαζύ σου διὰ τὸ συναγωνισθῶ τὸν ἱερόν καὶ θεῖον τοῦτον ἀγῶνα τὸν ὅποιον ἐσύ ἐντρύφας! ἀλλὰ πόσον λυποῦμαι, ὅτι ἡ ηλικία μου εἶναι ἀκόμη μικρά!... Μόλον τοῦτο πασχίζω καὶ ἐγὼ ὅσον δύναμαι νὰ φοιτηθῶ ὀλίγα τινὰ φῶτα, καὶ τότε νὰ ἀπετάξω ὡς ἀετὸς καὶ νὰ ἔλθω εἰς τὴν κοινὴν πατρίδα διὰ τὸ ἐκκληρῶσω τὸ ὅποιον ὁ πατὴρ μου μὲ τὸν τίμιον θάνατόν του μὲ ἐσυμβούλευσε χρεός μου.

Ἀσπάζομαι τὴν δεξιάν σου καὶ μένω μὲ ὄλον τὸ σέβας.

Ὁ ἠγαπημένος ἀνεψιός σου καὶ πατριώτης

Δημήτριος Μάρκου Βότσαρης»².

1. Οἰκονόμου, Τὸ Σούλι, σ. 325.

2. Ἑλληνικὰ Χρονικά, 23 Ἰανουαρίου 1826, ἀρ. φύλ. 6-7. Ἡ ἴδια ἐπιστολή δημοσιεύεται καὶ στὸ βιβλίο τοῦ Auguste Fabre, Histoire du siege de Missolonghi, Paris, 1827, σ. 256-257. Ὁ Fabre, σχολιάζοντας τὸ γεγονός, περιγράφει καὶ τὴν ἀκόλουθη σκηνή: «Ἐνα ἀδύνατο παιδί, ἀπομακρυσμένο περισσότερο ἀπὸ τριακόσιες λεῦγες, αὔξησε περισσότερο αὐτὴ τὴν εὐγενῆ συγκίνηση. Εἶδαν τὸ γέρο-Νότη νὰ προχωρῆ στὸ μέσον τῶν συμπολεμιστῶν του. Δάκρυα ἔτρεχαν ἀπὸ τὰ σεβάσμα μάτια του. Κρατοῦσε στὸ χέρι του ἓνα γράμμα. Συμπολεμιστές, εἶπε, ὁ ἀετὸς τῆς Σελλεΐδος δὲν πέθανε ἐντελῶς. Ὁ γιὸς τοῦ Μάρκου διαθέτει ἀπὸ τώρα τὰ αἰσθήματα τοῦ πατέρα του· μιὰ μέρα θὰ ἔχη καὶ τὴν ἀξία

Για την ανατροφή του Δημητρίου ενδιαφέρθηκε ιδιαίτερα και ο Τερτσέτης, που έμενε στην ίδια γειτονιά με αυτόν, στη συνοικία της 'Αγίας Τριάδος στην Ζάκυνθο, και έρχόταν σε καθημερινή επαφή μαζί του¹. Το ενδιαφέρον του Τερτσέτη συνεχίζεται και μετά την αναχώρηση του Δημητρίου για την Βαυαρία, όπως αποδεικνύεται από μια επιστολή του γεμάτη νουθεσίες και σοφές συμβουλές. Στην επιστολή αυτή ο Τερτσέτης παραθέτει και αξιολογώτατα περιστατικά της προεπαναστατικής εποχής και της πολεμικής δράσεως των Μποτσαράων, που αποκαλύπτουν το στενό σύνδεσμό του με τους Σουλιώτες αγωνιστές και ιδιαίτερα με την οικογένεια του Μάρκου.

Από την επιστολή του Τερτσέτη, που αποτελεί πραγματικά εθνικό μνημείο χρήσιμο για τη διαπαιδαγώγηση της νεολαίας, χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω απόσπασμα: «*Αν έζηε ο Μάρκος, αλλοιώτικος ήθελε είναι ο κόσμος. Τέτοιον γονέου εσύ είσαι παιδί, αλλά μην περηφανευθής γιατί τὰ αρεματα του γονέου διαβαίνουν κληρονομιά στο παιδί, όχι ο επαίνος της αρετής του. Κι αν κατά τύχη εσύ αποκοιμηθής με την δόξα του γονέου σου, καταπώς κι άλλα παιδιά ήρώων με τέτοια πλάνη εγγελάσθηκαν, άκουσε με: όσο ζής, θά σε χαιρέται ο κόσμος, γιατί, αν δέν είναι άλλο, μοιάζεις εις τὸ προβάτισμα, εις τὸ πρόσωπο εκείνου που σ' έγέννησε, αλλά οί μεταγενέστεροι θά καταλάβουν τήν ζημίαν σου, γιατί μήτε όνομα, μήτε πόθο θ' αφήκης εις τούς ανθρώπους· κι έτσι εσύ πάσχισε με δικές σου αρετές νά στολίσης τὸ λόγον σου, κι όχι με τή χλαμύδα του γονέου σου*»².

3. ΟΙ ΣΠΟΥΔΕΣ ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΜΠΟΤΣΑΡΗ ΣΤΟ ΜΟΝΑΧΟ

Το θέμα της ανώτερης μορφώσεως του Δημητρίου απασχόλησε, όπως είδαμε, τον ίδιο και την οικογένειά του. Και οι προστάτες του, έξ' άλλου, την ίδια γνώμη είχαν. Ο μητροπολίτης 'Ιγνάτιος π.χ. συμβούλευε τη μητέρα του να έμπιστευθῆ τὸ γιό της στην πατρική φροντίδα του Καποδίστρια στην Εύρωπη, αφού πρώτα πάρη μερικά προπαρασκευαστικά μαθήματα στην Κέρκυρα. Τις απόψεις του αυτές τις διατύπωσε και στον ίδιο τον Καποδίστρια γράφοντας: «*Ευθὺς έγγραφα πρὸς τήν κυρίαν Μπότζαρη, νά προτιμήση τήν έξοχό-*

του. 'Ακούστε τι μου γράφει. Οί άρχηγοί και οί στρατιῶτες συγκεντρώθηκαν γύρω του και τούς διάβασε τὸ ακόλουθο γράμμα».

1. Ο Ζώης, Σονέττο εις τὸν Δημήτριον Μάρκου Μποτσαρην, α'Ιόνιος 'Ανθολογία», τ. 6 (1932), σ. 60, σχολιάζοντας δημοσιευμένο σονέττο που γράφηκε στα ιταλικά και μεταφράστηκε από τον ίδιο, αφιερωμένο στον Δημήτριο, υποθέτει πὸς «οιηδόλως άπιθανον να συνετάχθη παρά του Γ. Τερτσέτη, ποιητοῦ και ιταλομαθοῦς».

2. Βλ. Ντίνου Κονόμου, Γεώργιος Τερτσέτης ('Ανέκδοτα κείμενα), έκδοση «Συλλόγου πρὸς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων», 'Αθηναί 1959, σ. 30-47, όπου δημοσιεύεται ολοκληρη ή παραινετική επιστολή.

τητά σας, ως γνώριμον και φίλον τῆς οικογενείας της, καὶ νὰ στείλῃ τὸν υἱὸν της εἰς Κορφούς, ὅπου ἀπ' οὗ μάθη τὴν γλῶσσαν του, ὀλίγα γαλλικὰ καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς μαθηματικῆς, τότε νὰ περάσῃ εἰς τὴν Εὐρώπην νὰ τελειοποιηθῆ. Εἶναι ὠφέλιμον εἰς τὸν νέον νὰ σταθῆ εἰς Κορφούς, διότι εἶναι καλοὶ διδάσκαλοι τῶν γλωσσῶν καὶ εἶναι καὶ οἰκονομία εἰς τὰ ἐξοδα»¹.

Πραγματικὰ ὁ Δημήτριος βρίσκεται κατὰ τὰ μέσα Νοεμβρίου 1826 στὴν Κέρκυρα, ὅπου ἀσφαλῶς θὰ στάλθῃ ἀπὸ τὴν οἰκογένειά του, γιὰ νὰ παρακολουθησῇ προπαρασκευαστικὰ μαθήματα. Ἡ παρουσία του στὴν Κέρκυρα ἐπισημαίνεται ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ Βιάρου Καποδίστρια στὸν ἀδελφὸ του Ἰωάννη, ποῦ βρισκόταν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στὴν Γενεύη: «*Κέρκυρα 20 Νοεμβρίου 1826, Ὁ νεαρὸς Βότσαρης εἶναι ἐδῶ ἀπὸ μερικὲς μέρες. Εἶναι ἓνα παιδί αξιαγάπητο. Δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τίποτε γιὰ ἔξι μῆνες ἢ μητέρα του τὸν ἐφοδίασε καλὰ καὶ τὸν ἔστειλε ἐδῶ γιὰ νὰ περάσῃ τὸ χειμῶνα καὶ μετὰ θὰ ζητήσῃ τὴ γνώμη τοῦ θείου του γιὰ νὰ ξέρῃ τί νὰ κἀνῃ. Ἐδῶ θὰ εἶναι καλὰ στεγασμένος καὶ θὰ τον θέσω ὑπὸ τὴ διεύθυνση ἐνὸς Ἑλλήνα δασκάλου, κατάλληλου γιὰ τὴν ἡλικία του. Δὲν εἶναι παρὰ δέκα ἐτῶν*»².

Στὴν Κέρκυρα ὁ Δημήτριος θὰ ἔμεινε ὡς τὸν Μάιο τοῦ 1827, ὡς τὴν ἐποχὴ δηλ. ποῦ ἀναχώρησε γιὰ τὴν Βαυαρία. Σὲ ἐπιστολὴ του, τῆς 3ης Μαΐου 1827, πρὸς τὸν Καποδίστρια ὁ Ζακυνθινὸς Φραγκίσκος Καρβελᾶς τοῦ διαβιβάζει τὴν παράκληση τῆς Χρυσούλας Μπότσαρη «*εἰ δυνατόν, καὶ εἴν τοῦτο δὲν ἤθελε φέρῃ μεγάλο κώλυμα εἰς τὸ ταξίδιον τοῦ υἱοῦ της, οὗτος διερχόμενος ἐκ Ζακύνθου παραμείνῃ ἔστω καὶ ἐπὶ μίαν ἡμέραν πλησίον της, δηλαδὴ ἐφ' ὅσον τὸ πλοῖον θὰ ἦτο δυνατόν νὰ παραμείνῃ εἰς τὸν λιμένα*»³.

Ἡ φράση τοῦ Ἰγνατίου στὴν ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Καποδίστρια, ποῦ ἀναφέραμε παραπάνω: «*νὰ προτιμησῇ τὴν ἐξοχότητά σας*» εἶναι ἐνδεικτικὴ τοῦ ἐνδιαφέροντος ποῦ ἔδειχναν γιὰ τὴ μόρφωση τοῦ Δημητρίου καὶ οἱ κυβερνήσεις τῶν ξένων κρατῶν. Ἀπὸ ἀγγλικὴ πλευρὰ τὸ ἐνδιαφέρον ἐκδηλώθηκε μὲ τὴν ἐπαφὴ ποῦ εἶχε ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ ὀνομαστοῦ φιλέλληνα οἰκονομολόγου, νομικοῦ καὶ φιλοσόφου Jeremy Bentham συνταγματάρχης Leicester Stanhop μὲ τὴν οἰκογένεια Μπότσαρη⁴. Ὁ Ἰγνάτιος ὅμως δὲν συμφωνοῦσε

1. Π ρ ω τ ο ψ ἄ λ τ η, Ἰγνάτιος Οὐγγροβλαχίας, τεῦχος II, σ. 208.

2. Κ. Δ. Μέρτζιου, Ἀνέκδοτος Ἀλληλογραφία τοῦ Ἰωάννου Καποδίστρια, «Παρνασσός», τ. I', ἀρ. 2 (1961), σ. 219. Ἡ ἐπιστολὴ εἶναι γραμμένη στὰ γαλλικὰ.

3. Ο ἰ κ ο ν ὀ μ ο υ, Τὸ Σούλι, σ. 195.

4. Ὁ Stanhop μὲ τὸν ἐρχομὸ του στὴν Ἑλλάδα ἀπηύθυνε στὸν Κώστα Μπότσαρη τὴν παρακάτω ἐπιστολὴ: «*Ζάκυνθος 14 Μαῖου 1824. Κύριε, Ὁ Βενθάμ, ὁ σοφώτατος τῶν νομικῶν, καὶ ὁ μεγαλύτερος ἀπ' ὅλους τοὺς εὐεργέτας τοῦ Δημοσίου, μὲ ἐπεφόρτισε νὰ πέμψω εἰς Ἀγγλίαν, διὰ νὰ παιδευθῆ με ἐξοδὰ του, τὸν υἱὸν ἐκείνου τοῦ Ἑλλήνου, ὅστις ἐπέσφερε τὰς πλέον ὠφελίμους ἐκδουλεύσεις εἰς τὸν περὶ ἐλευθερίας σας ἀγῶνα. Διὰ τοῦτο σᾶς ἐπικαλῶ εἰς τὸ μέγαλον του ὄνομα νὰ πέμψετε πρὸς τὸν φίλον τῆς Ἑλλάδος τὸν υἱὸν τοῦ Μάρκου Μπότσαρη. Ταῦτα καὶ μὲν. Δουλὸς σας Α. Στανχόπ*» (βλ. «Ἐ λ λ η ν ι κ ἄ

με την πρόταση του Stanhop για την εκπαίδευση του Δημητρίου στο Λονδίνο και διατύπωσε τις αντίρρήσεις του στον Καποδίστρια¹.

Παράλληλα και ο βασιλιάς της Γαλλίας Κάρολος Ι΄ μέσω του εκπροσώπου του Γαλλικού Φιλελληνικού Κομιτάτου στην Ελλάδα στρατηγού Roche ενδιαφέρθηκε για τον Δημήτριο. Ο Roche, σε μια ιδιαίτερη συνάντηση που είχε με τον Κώστα Μπότσαρη, του ανακοίνωσε ότι το Γαλλικό Φιλελληνικό Κομιτάτο επέλεξε τον Δημήτριο για να τον μορφώσει στην Γαλλία. Ο Μπότσαρης απάντησε ότι ήταν «ευγνώμων δι' ὅτι, η επιτροπή ἤθελε νὰ πράξει και ὅτι ἐπεθύμει ἵνα ὁ ἀνεπιός του δυνηθῆ νὰ σπουδάσῃ»². Φαίνεται όμως ότι ἡ

Χ ρ ο ν ι κ ἄ » 1824, ἀρ. φύλ. 39, 14 Μαΐου 1824, σ. 2, Ο ἰ κ ο ν ὀ μ ο υ, Τὸ Σούλι, σ. 331, καὶ Κοκκίνου, Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις, τ. 7 σ. 207). Οἱ ἐνέργειες τοῦ Stanhop γιὰ τον Δημήτριο Μπότσαρη ἐντάσσονται στὴν ὅλη προσπάθεια ποὺ κατέβαλε ἡ Ἀγγλία μετὰ τὴν Φιλελληνικὴ Ἐταιρεία γιὰ τὴν ἐκπαίδευση νέων ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Βλ. καὶ σχετικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Stanhop ποὺ τὴν ἀπρήθυσε ἐξ ὀνόματος τῆς Φιλελληνικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἀγγλίας πρὸς τὴν «Φιλῶδουσι Ἐταιρεία» τῶν Ἀθηνῶν γιὰ νὰ στείλουν ἀκονεὶνα νεον ἐνῆρστον καὶ ἐυφρονέστατον διὰ νὰ παιδευθῆ μετὰ ἐξοδὰ τῆς εἰς τῆς παιδείας τὸ ἐντελέστερον σύστημα» («Ἐλ ν ι κ ἄ Χ ρ ο ν ι κ ἄ, 1824, ἀρ. φύλ. 39, 14 Μαΐου 1824, σ. 3).

1. Σὲ ἐπιστολὴ του, τῆς 7/14 Ἰανουαρίου 1825, ὁ Ἰγνάτιος γράφει στον Καποδίστρια: «Ἐγραφα καὶ εἰς Ἀγγλίαν, νὰ εἴπωσι πρὸς τὸν Κύριον Βενθᾶμ, ὅτι εἶναι καὶ δεῦτερος υἱὸς τοῦ μακαρίτου, καὶ ἤμπορει μετὰ δύο χρόνους νὰ τὸν ζητήσῃ, ἀν ἔχῃ πάντοτε τὴν θέλησιν. Αὐτὸς ὁ φιλέλληνας σοφὸς ελαβε ἀκόμη ἄλλους δύο νέους, υἱοὺς πεσόντων ἐνδῶξαι εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης ὑπὲρ πίστεως καὶ ἐλευθερίας, καὶ τοὺς ἀνατρέφει μετὰ ἐξοδὰ του» (Π ρ ω τ ο ψ ἄ λ τ η, Ἰγνάτιος Οὐγγροβλαχίας, τεύχος II, σ. 208). Ὁ Ἰγνάτιος ἀναφέρει ἐδῶ ὅτι ὑπῆρχε καὶ δεῦτερος γιὸς τοῦ Μάρκου, ἀλλὰ ἡ πληροφορία δὲν ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ ἄλλες πηγές.

2. Ο ἰ κ ο ν ὀ μ ο υ, Τὸ Σούλι, σ. 310. Περισσότερες πληροφορίες σχετικὰ μετὰ τις προθέσεις τῶν Γάλλων γιὰ τὴν ἐκπαίδευση τοῦ Δημητρίου καὶ ἄλλων νέων, τέκνων τῶν ἡρώων τῆς ἑλληνικῆς ἐπανάστασις, ἀντλοῦμε ἀπὸ ἐπιστολὴ ποὺ δημοσιεύτηκε στὰ «Ἑλληνικὰ Χρονικὰ» καὶ φέρει ἡμερομηνία 10 Μαρτίου 1825. Στάλθηκε ἀπὸ τὴν Μασσαλία καὶ ἀπευθύνεται πρὸς κάποιον Κ.Δ. Σὲ μιὰ παράγραφο τῆς διαβάζουμε: «... Εἰς Παρισίους διαρρίσθη προσέτι ἰδιαιτέρως καὶ ἐν κεφάλαιον ἐτήσιον ἀπὸ δέκα χιλιάδας φράγκα (εἰκοσι περικου χιλ. γρόσια) διὰ τὴν ἀνατροφὴν τῶν υἱῶν τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, τοῦ Μυαουλη καὶ ἄλλων Ἀρχηγῶν Ἑλλήνων, οἱ ὅποιοι διέπρεψαν εἰς τον παρόντα ἀγῶνα τῆς ἀνεξαρτησίας των. Ἀνάσαι νὰ μεταδώσῃ τὰ ρηθέντα ὡς βέβαιον» («Ἐ λ λ ν ι κ ἄ Χ ρ ο ν ι κ ἄ», 4 Ἀπριλίου 1825, ἀρ. φύλ. 27ο, σ. 1). Φαίνεται ὁμως πῶς στὴν ἐνέργεια αὐτὴ τῶν Γάλλων φιλελλήνων ἀποδόθηκαν πολιτικὰ κίνητρα, γιὰτὶ σὲ μιὰ ἐκθεση τοῦ Ἰταλοῦ ἀξιωματικοῦ Ἰωάννου Romei, ποὺ βρισκόταν στὴν ὑπηρεσία τοῦ Ἱμπραίμ, πρὸς τον φίλο του φιλέλληνα στρατηγὸ Giuseppe Rosaroll, ἡ ὁποία δημοσιεύτηκε στὸ Ἀρχεῖο Ρώμα, ἡ προσπάθεια ἀποδίδεται στὶς ὠφελιμιστικὰς προθέσεις τῶν Γάλλων γιὰ νὰ κερδίσουν τὸ Ἑλληνικὸ Ἔθνος ἀπο τὴν ἀγγλικὴ ἐπιρροή. Συγκεκριμένα, ἡ ἐκθεση, ποὺ εἶναι μεταγενέστερη ἀπὸ τὴν εἰδηση των «Ἑλληνικῶν Χρονικῶν» (ἔχει ἡμερομηνία 25 Ἰουνίου 1825, ἐκ Μοθώνης) ἀναφέρει σ' ἐνα σημεῖο: «Ἀλλὰ χονδροειδέστερα, ἡ ρηθεισα γαλλικὴ Ἐταιρεία, (ἐνν. τὴν γαλλικὴ φιλελλήνικη ἔταιρεία) μετὰ τὴν συνθήκη ἀναισχυντίαν, ἰδίαν ἐκείνου τοῦ ἀκαταστάτου καὶ ἐλαφροῦ Ἐθνους, κατέθεσε δέκα χιλιάδας φράγκα κατ' ἔτος, διὰ νὰ χρησιμεύσῃ διὰ τὴν ἐκπαίδευ-

Χρυσούλα Μπότσαρη είχε ενδοιασμούς για τή μόρφωση του γιου της στο Παρίσι. 'Ενδεικτική είναι γι' αυτό μια έπιστολή τής 'Επιτροπής Ζακύνθου, που άπευθύνεται στους Θ. Κολοκοτρώνη και 'Ανδ. Ζαΐμη: «Πρός τοίς άλλοις παραγγέλλεται προς τόν ίδιον τούτον Βιτάλην νά πείση τήν μητέρα του νιου Μπότσαρη διά νά τόν στείλῃ εἰς Παρίσιον νά σπουδάσῃ με ἐξοδα τῶν Γάλλων»¹.

'Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τή μόρφωση του Δημητρίου έδειξε και ἡ Βαυαρία, που τελικά πέτυχε νά αναλάβῃ αὐτή τήν εὐθύνη.

Όταν ἤλθε στήν 'Ελλάδα ὁ συνταγματάρχης Κάρολος von Heideck, συνοδευόμενος και ἀπό άλλους Βαυαρούς αξιωματικούς, για νά προσφέρουν τίς ὑπηρεσίες τους στήν ἑλληνική ὑπόθεση, ἐπιφορτίστηκε ἀπό τόν βασιλιά Λουδοβίκο νά ἔλθῃ σέ ἐπικοινωνία και με τήν οἰκογένεια Μπότσαρη. Τόν συνταγματάρχη Heideck εἶχε συστήσει στήν 'Επιτροπή Ζακύνθου ὁ γνωστός 'Ελβετός φιλέλληνας Jean-Gabriel Eynard², τόν ὁποῖο και ἡ 'Επιτροπή ἐνημέρωσε σχετικά: «... τοῦ ἀθανάτου Μάρκου Μπότσαρη (ἐνν. ὁ υἱός) ἀνεξήτηθῃ ἐπιτυχῶς παρὰ τοῦ κ. Λέ 'Ειδέκ, ὡς υποκείμενον τοῦ ὁποίου ἡ ἀνατροφή ζωηρῶς ἐνδιαφέρει τὰ μεγάλθημα αἰσθήματα τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως τῆς Βαυαρίας, επομένως μετεχειρίσθημεν πᾶν μέσον, ὅπως προδιαθέσωμεν τήν ψυχήν τῆς μητρός του, νά ἀποφασίσῃ, ὅπως τὸ ἀποχωρισθῇ δι' ἓνα τόσον ἐνδιαφέροντα σκοπόν»³.

'Η Χρυσούλα Μπότσαρη πρόβαλε και πάλι τοὺς μητρικούς της δισταγμούς και χρειάστηκε ἡ παρέμβαση τοῦ Διονυσίου Ρώμα και κυρίως τοῦ Καποδίστρια για νά μεταπεισθῇ. 'Ο Καποδίστριας ἔδειξε μεγάλο ἐνδιαφέρον για τήν οἰκογένεια τοῦ Μάρκου ἀπό τήν ἐποχή πού, πριν ἀκόμη ἀναλάβῃ τήν ἐξουσία, βρέθηκε στήν 'Αγκώνα ταξιδεύοντας για τήν 'Ελλάδα. 'Αργότερα, ὅπως θά φανῇ παρακάτω, ἡ συμβολή του στήν ἐκπαίδευση τοῦ Δημητρίου στάθηκε ἀποφασιστική.

Όταν βρισκόταν στήν 'Αγκώνα ὁ Καποδίστριας ἔγραψε στόν Φραγκίσκο Καρβελά στήν Ζάκυνθο νά καταβάλῃ κάθε προσπάθεια για νά πείση τήν Χρυσούλα νά στείλῃ τὸ γιό της για σπουδές στο ἐξωτερικό. 'Ο Καρβελάς ἐξέτελεσε τήν ἀποστολή του και με γράμμα του ἀνέφερε στόν Καποδίστρια τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐνεργειῶν του. 'Από τήν ἀπάντησή του διαπιστώνεται ὅτι οἱ ἐνδοιασμοὶ τῆς Χρυσούλας οφείλονταν και στο ὅτι δὲν γνώριζε και ἡ ἴδια τίς προθέσεις τοῦ Κώστα Μπότσαρη, που κατὰ κάποιον τρόπο ἦταν ὁ κηδεμόνας

σιν τῶν υἱῶν τοῦ Μάρκου Μπότσαρη και τοῦ Στολάρχου Μιαούλη» (βλ. Κ α μ π ο ὄ ρ ο γ λ ο υ, 'Αρχεῖον Ρώμα, τ. Α', σ. 546.).

1. 'Η ἐπιστολή γράφηκε ἀπό τήν Ζάκυνθο στίς 22 Σεπτεμβρίου 1824· βλ. Κ α μ π ο ὄ ρ ο γ λ ο υ, 'Αρχεῖον Ρώμα, τ. Α', σ. 694.

2. Βλ. σχετικὲς ἐπιστολές τοῦ 'Ευάρδου ἀπό τήν Γενεύη πρὸς τήν 'Επιτροπή Ζακύνθου στοῦ Κ α μ π ο ὄ ρ ο γ λ ο υ, 'Αρχεῖον Ρώμα, τ. Β', σ. 359 και 408.

3. Κ α μ π ο ὄ ρ ο γ λ ο υ, 'Αρχεῖον Ρώμα, τ. Β', σ. 593.

τῆς φαμίλιας τοῦ ἀδελφοῦ του. Νὰ τί γράφει σχετικά ὁ Καρβελᾶς: «Ἡ κυρία Μπότσαρη ἐφάνη διστάζουσα ἐπειδὴ δὲν ἐγνώριζεν ἀκόμη τὴν ἀπάντησιν τοῦ ἀνδραδέλφου τῆς Στρατηγοῦ Κώστα, ἥτις ἀτυχῶς εἶχε φθάσῃ μὲ τὸ χθεσινὸν ταχυδρομεῖον καὶ ἐνῶ ἐγὼ ἐπέμενον νὰ τὴν πείσω, ἵνα μὴ ἀφήσῃ νὰ διαφυγῇ παρομοίᾳ τύχῃ τοῦ υἱοῦ τῆς, ἐφερον ἐπὶ παρουσίᾳ μου ταύτην καὶ τοιουτοτρόπως διελυθῆ κάθε δισταγμὸς ... Ἐπίσης ἐπιθυμεῖ ἡ κυρία Μπότσαρη, ὅπως ὁ Ἄνδρέας Χρηστοῦ συνοδεύσῃ, κατὰ τὸ ταξιδίον του ὡς παιδαγωγός, τὸν υἱὸν τῆς»¹.

Ἡ Γενικὴ Γραμματεία τῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλλάδος, μὲ ἔγγραφόν της στὶς 23 Μαρτίου 1827, ἔδωσε τὴ συγκατάθεσίν της γιὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Δημητρίου στὴν Βαυαρία καὶ παρακάλεσε τὴς «Φιλικῆς Δυνάμεις» νὰ τὸν ἐξυπηρετήσουν κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ταξιδιοῦ του. Τὸ σχετικὸ ἔγγραφο ἔχει ὡς ἐξῆς: «Ἡ Γενικὴ Γραμματεία τῆς Διοικ. Ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλλάδος Δηλοποιεῖ ὅτι ὁ Κύριος Δημήτριος Μπότσαρης υἱὸς τοῦ Μακαρίτου Μάρκου Μπότσαρη ἀπέρχεται μὲ ἄδειαν τῆς Διοικήσεως εἰς τὴν Βαυαρίαν διὰ νὰ σπουδάσῃ ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὸν παιδαγωγόν του.

Παρακαλοῦνται λοιπὸν αἱ Σεβασταὶ φιλικαὶ δυνάμεις ὄχι μόνον νὰ μὴ ἐνοχλήσουν τὴν διόδον αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ χρειᾶς τυχοῦσης νὰ δώσωσιν εἰς αὐτὸν τὴν ἀπαιτουμένην βοήθειαν καὶ ὑπεράσπισιν ...»².

Ὁ Δημήτριος ἀναχώρησε γιὰ τὸ Μόναχο στὶς 13 Μαΐου 1827 συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν Χρῆστο Ἄνδρέου³. Μετὰ τὴν ἀναχώρησίν του ὁ Καποδίστριας, νιώθοντας σὲ ποιά ψυχολογικὴ κατάστασιν βρισκόταν ἡ μητέρα του, θεώρησε καθήκον του νὰ τῆς γράψῃ ἀπὸ τὴν Ἀγκώνα γιὰ νὰ τῆς τονώσῃ τὸ ἠθικόν: «Ἡξεύρω ὅτι ὁ υἱὸς σας Δημήτριος εἶναι τὸ νόμιμον ἀντικείμενον ὄλον τοῦ μητρικοῦ σας φίλτρον, καὶ ὅτι ἡ πολυμελῆς οἰκογένειά σας καὶ τὰ μέσα ἐξοικονομήσεώς της δὲν σας ἀφήνουν χωρὶς ἀνησυχίαν ... Ὁ φίλτατός σας καὶ ὁ παιδαγωγός του Κύριος Χρῆστος Ἄνδρέου μ' ἔγραψαν ἐσχάτως ἤδη, ζητοῦντες με οδηγίαν καὶ ἴσως ὀλίγην ἐμψυχωσιν διὰ νὰ μὴ δυσαρεστῶνται πολὺ εἰς τὴν ξηνητείαν εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκονται. Ἐπιθυμῶ νὰ ἐλπίζω ὅτι ἀκολουθοῦντες τὰς συμβουλὰς ὅσας τοὺς ἔδωσα, ὁ φίλτατος θέλει κάμῃ προόδους, καὶ εὐκταίως ἐπιδόσεις ...»⁴.

1. Οἰκονόμου, Τὸ Σούλι, σ. 195.

2. Μελέα, Σελίδες τῆς Ἠπείρου, σ. 206.

3. Στὸ Ἀρχεῖο τοῦ στρατηγοῦ Κώστα Μπότσαρη εἶναι δημοσιευμένη μιὰ ἐπιστολὴ τῆς μοναχῆς Μακαρίας, θείας τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, τὴν ὁποία ἔγραψε στὶς 24 Μαΐου 1827 ἀπο τὴν Ζάκυνθο. Μ' αὐτὴν εἰδοποιούσε τὸν Κώστα Μπότσαρη ὅτι «εἰς τὰς 13 τοῦ παρόντος ἐμεισεψαν ἀπ' ἐδῶ ὁ δημοτράχης μας καὶ κίτζος διὰ κορφοῦς καὶ ἀπ' ἐκεῖ θεοῦ εὐδοκούντος διὰ μπαναρία ...» (βλ. Οἰκονόμου, Ἀρχεῖον Κώστα Μπότσαρη, σ. 291).

4. Μιχαήλ Γ. Σχινᾶ, Ἐπιστολαὶ Ἰ. Α. Καποδίστρια, τ. Α', Ἀθήνησιν 1841, σ. 261, Οἰκονόμου, Τὸ Σούλι, σ. 196, τοῦ ἰδίου, Ἀρχεῖον Κώστα Μπότσαρη, σ. 292.

‘Ο Δημήτριος με τον έπιμελητή του εγκαταστάθηκαν στο Μόναχο, πού την έποχή εκείνη ήταν ένα αξιόλογο πνευματικό και έπιστημονικό κέντρο. Τήν ανάπτυξη του κατά την έποχή εκείνη την οφείλει τὸ Μόναχο στὸ γνωστὸ γιὰ τὰ φιλελληνικὰ αἰσθήματά του βασιλιὰ Λουδοβίκο¹. ‘Ο Λουδοβίκος, ἡγεμόνας με χριστιανικὰ αἰσθήματα και ἐπηρεασμένος ἀπὸ τήν πολιτιστικὴ λάμψη τῆς ‘Ελλάδος τῶν κλασικῶν χρόνων, ἐνδιαφέρθηκε ἀπὸ πολὺ νωρὶς γιὰ τήν τύχη τοῦ ἀγωνιζόμενου ἔθνους μας. Βοήθησε ἠθικὰ και οἰκονομικὰ τὸν ἀγώνα² και ταυτόχρονα ἔστειλε στὴν ‘Ελλάδα, ὅπως ἀναφέραμε, τὸν Heideck με ἄλλους Βαυαρὸς ἀξιωματικούς γιὰ νὰ ἐνισχύσουν τις προσπάθειες τῶν ‘Ελλήνων. Κοντὰ σ’ αὐτὰ αποφασιστικὴ στάθηκε ἡ συμβολὴ του στὸ θέμα τῆς ἐκπαίδευσης τῶν ὀρφανῶν τοῦ πολέμου³. Στις 5 ‘Ιανουαρίου 1827 με ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Heideck και τοὺς ἄλλους Βαυαρὸς ἀξιωματικούς ἐκφράζει τὴ χάρὰ του πού ἡ χήρα τοῦ Μπότσαρη προτίμησε νὰ στείλῃ τὸ γιὸ της γιὰ σπουδὲς στὴν Βαυαρία. Στὴν ἐπιστολὴ βλέπουμε και τις προθέσεις του γιὰ τήν ἐλληνοχριστιανικὴ ἀγωγή τῶν ὀρφανοπαίδων: *«Εἴη μεθ’ υμῶν ὁ Θεός, γενναῖοί μου Βαυαροί ... Με συνεκίνησε και εὐφρόσυνόν μοι ἐνεποίησεν ἐντύπωσιν τὸ γεγονός, ὅτι τοῦ ἐνδόξου Μάρκου Βότσαρη ἡ χήρα τὸν μονογενῆ αὐτῆς υἱὸν θέλει νὰ ἐμπιστεύσῃ ἐμοὶ ἀπορρίψασα τὴν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ρωσίας και πάντων τῶν ἄλλων περὶ προστασίας αὐτοῦ προσφοράν. Ἄνοικταις ἀγκάλαις μέλλων νὰ δεχθῶ τὸν υἱὸν τοῦ ὅτ’ ἐμοῦ θαυμαζόμενον ἤρωος ... Φροντίζω δὲ νῦν ἵνα προσκαλέσω και τινα τῶν προσφύγων ἱερέων ἐνταῦθα, ἵνα παιδεύωνται οἱ νέοι οὗτοι ἐν τῇ πίστει τῶν πατέρων αὐτῶν. Ἐλπίζω ὅτι θὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν οὐχὶ ἀποξενούμενοι τῶν πατρίων, ἀλλ’ ἐλληνικώτεροι ἢ ὅσον ἦσαν ὅτε ἦλθον ἐνταῦθα»⁴.*

1. Γιὰ τὸν Λουδοβίκο βλ. πρόχειρα στὸ βιβλίον τοῦ Σ. Θ. Λάσκαρι, ‘Ο φιλελληνισμὸς ἐν Γερμανίᾳ κατὰ τὴν ‘Ελληνικὴν Ἐπανάστασιν, Ἀθῆναι 1930, σ. 58 κ.έξ. Ἐπίσης Π. Κ α ρ ο λ ῖ δ ο υ, ‘Ο Γερμανικὸς Φιλελληνισμὸς, Ἀθῆναι 1917, σ. 32-44, και Dionysius Metaxas Messinesis, Der grosste Freund der Hellenen. Konig Ludwig I. von Bayern als Philhellene, Munchen 1966.

2. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνοδὸ του στὸ θρόνον τῆς Βαυαρίας ἔστειλε στον φιλελληνικὸ σύλλογον τοῦ Μονάχου 20 χιλ. φιορίνια ὡς συνδρομὴ ἀρχαίου φιλέλληνας, ὅπως ἀναγράφεται στὸν κατάλογο τῶν συνδρομητῶν τοῦ συλλόγου (βλ. Κ α ρ ο λ ῖ δ ο υ, ‘Ο Γερμανικὸς Φιλελληνισμὸς, σ. 39). ‘Ο μητροπολίτης Ἰγνάτιος σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Καποδίστρια τὸν ονομάζει «Μάρκο Αὐρήλιον τῆς Βαυαρίας» (βλ. Π ρ ω τ ο ψ ἄ λ τ η, τεῦχος II, σ. 294).

3. Τὴν 1 ‘Ιανουαρίου 1827 ὁ Λουδοβίκος με Βασιλικὸ Διάταγμα προσκάλεσε στο Μόναχο τριάντα φτωχὰ ἐλληνοπούλα ἡλικίας ἀπὸ 7-14 χρόνων (βλ. Σ π. Π α π α γ ε ω ρ γ ῖ ο υ, ‘Η ἐν Μονάχῳ Ἐλληνικὴ Κοινότης και ἡ Ἐλληνικὴ Ἐκκλησία, Ἐπετηρὶς Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός», ετος Ζ’, ἐν Ἀθῆναις 1903, σ. 55).

4. Π. Κ α ρ ο λ ῖ δ ο υ, Σύγχρονος Ἱστορία τῶν Ἐλλήνων και τῶν λοιπῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ 1821 μέχρι 1921, τ. Α’, ἐν Ἀθῆναις 1922, σ. 573 σημ. Ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ διαπιστώνουμε πὼς και ὁ αὐτοκράτορας τῆς Ρωσίας ἐνδιαφέρθηκε γιὰ τὴ μόρφωση και τὴν τύχη τοῦ Δημητρίου. ‘Ο Κ α ρ ο λ ῖ δ η ς, ‘Ο Γερμανικὸς Φιλελληνισμὸς, σ. 40, σημ. 1,

Πορτραίτο τού Δημητρίου Μπότσαρη
(Ἄρχεϊον οἰκογενείας Μάρκου Σπυρίδωνος Μπότσαρη)

‘Ο θαυμασμός και ἡ ἀγάπη τοῦ Λουδοβίκου γιὰ τὴν ἥρωϊκὴ οἰκογένεια τοῦ Μάρκου τὸν παρεκίνησαν νὰ διατάξῃ τὴ φιλοτέχνηση τοῦ πορτραίτου τοῦ Δημητρίου καὶ τὴν τοποθέτησή του σ’ ἓνα ἀπὸ τὰ βασιλικὰ δωμάτια. “Ὀλη, ὅμως, αὐτὴ ἡ ὑπερβολικὴ στοργὴ ποῦ ἔδειχνε θεωρήθηκε ὡς «βλαπτικὴ» καὶ οἱ ἐνεργειές του δὲν ἐγκρίνονταν ἀπὸ τὸν αὐστηρὸ στὰ ἤθη καὶ ανεπιτήδευτο Καποδίστρια, ποῦ δὲν μπορούσε μολοταῦτα νὰ ἀντιδράσῃ ἐνεργητικὰ λόγω τῆς θέσεως τοῦ Λουδοβίκου¹. ‘Ο τελευταῖος, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς φροντίδες του γιὰ τὸν Δημήτριο, ἐνίσχυε οἰκονομικὰ καὶ τὴν οἰκογένειά του στὴν Ζάκυνθο, ὅπως διαπιστώνεται ἀπὸ ἐπιστολές, στέλνοντας σ’ αὐτὴ κάθε μῆνα 200 φράγκα ἢ ἄλλες ἑκτακτες οἰκονομικὲς ἐπιχορηγήσεις².

‘Απὸ τὰ στοιχεῖα ποῦ περιέχονται στις ἐπιστολές, τὶς σταλμένες στον Καποδίστρια ἀπὸ τὸν Δημήτριο Μπότσαρη καὶ τὸν Χρηστο Ἀνδρέου, μπορούμε νὰ συνθέσουμε τὸ χρονικὸ τῶν σπουδῶν τοῦ Δημητρίου, ἀπὸ τὴν ἀφίξή του στὸ Μόναχο ὡς τὴν εἰσαγωγὴ του στὴν Στρατιωτικὴ Ἀκαδημία. Τὰ στοιχεῖα αὐτά, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἀκριβεῖς χρονολογίες ποῦ μᾶς παρέχουν, μᾶς διαφωτίζουν καὶ γιὰ τὸ πλῆθος τῶν δυσχερειῶν ποῦ εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ ὁ νέος Μπότσαρης στις σπουδές του. Ἀποτελοῦν ἀκόμη καὶ κριτικὴ γιὰ τὸ εἶδος τῆς παρεχομένης ἀγωγῆς καὶ μορφώσεως στὸ Ἐκπαιδευτήριον τοῦ Desjardins, ποῦ δὲν μπορούσε νὰ κατανοηθῇ ἀπὸ πολλοὺς Ἕλληνες, μὲ συνέπεια νὰ προκληθῇ ἀντίδραση κατὰ τῆς Σχολῆς καὶ ἰδιαίτερα κατὰ τοῦ διευθυντοῦ τῆς.

Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὰ στοιχεῖα τῶν ἐπιστολῶν ὁ Δημήτριος μὲ τὸν Ἀνδρέου ἔφθασαν στὸ Μόναχο στις 7 Ἰουλίου 1827. ‘Ο βασιλεὺς Λουδοβίκος ἀπουσίαζε τότε, γι’ αὐτὸ καὶ ἐγκαταστάθηκαν σ’ ἓνα οἶκημα, περιμένοντας διαταγὲς γιὰ τὴν τύχη τους. Ἡ ὑγεία τοῦ Δημητρίου, ἀπὸ τὴν Ζάκυνθο ἀκόμη, ἦταν εὐθραυστη. Οἱ τλαιπωρίες τοῦ ταξιδιοῦ καὶ ὁ ἔντονος συναισθηματικὸς κλονισμὸς του ἐξ αἰτίας τῆς ἀπομακρύνσεώς του ἀπὸ τὸ οἰκογενειακὸ περιβάλλον, τὴν κλόμισαν περισσότερο. ‘Ο φιλέλληνας γιατρὸς τοῦ Λουδοβίκου J. N. von Ringseis ἐνδιαφέρθηκε γιὰ τὴν ὑγεία τοῦ Δημητρίου καὶ ἀνέ-

γράφει ὅτι ὁ Καποδίστριας «εἶχεν ὑποσχεθῆ τῇ χήρᾳ Μάρκου Βότσαρη νὰ ἐνεργήσῃ, ἵνα ὁ υἱὸς αὐτῆς παιδευθῇ ἐν Ρωσίᾳ ὡς ὑπότροφος τοῦ Αὐτοκράτορος. Ἀλλ’ ἡ χήρα μαθοῦσα ὅτι ὁ βασιλεὺς Λουδοβίκος ἦτο πρόθυμος νὰ προστατεύσῃ τὸν υἱὸν αὐτῆς προὔτιμησε τὴν εἰς Μόναχον ἀποστολὴν αὐτοῦ» καὶ ἐξάγει τὸ συμπέρασμα αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἔρευνα τῆς «Ἀλληλογραφίας» τοῦ Καποδίστρια. Ἀπὸ τὴ μελέτη ὁμως τῶν δημοσιευμένων «Ἐπιστολῶν» δὲν εἶναι φανερὴ ἡ ὀρθότητα τῆς ἀπόψεώς του.

1. Α α ζ. Β ε λ ε λ η, ‘Ο Καποδίστριας ὡς θεμελιωτὴς τῆς Δημοτικῆς Ἐκπαιδεύσεως ἐν Ἑλλάδι, ἐκδ. «Συλλόγου πρὸς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων», ἐν Ἀθήναις 1925, σ. 58-59.

2. Βλ. ἐπιστολὴ τῆς Μακαρίας Μπότσαρη στοῦ Οἰκονόμου, Ἀρχεῖον Κώστα Μπότσαρη, σ. 291, καθὼς καὶ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Κωνσταντίνου Γεροστάθη πρὸς τὴν Χρυσούλα Μπότσαρη στοῦ Οἰκονόμου, Τὸ Σούλι, σ. 197. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Λουδοβίκου πρὸς τὸν Δημήτριο περιγράφεται παραστατικὰ σὲ ἐπιστολῇ τοῦ δευτέρου τῆς 17ης Μαΐου 1828, δημοσιευμένη στοῦ Οἰκονόμου, Τὸ Σούλι, σ. 331 κ.ἑξ.

λαβε τή θεραπεία του. Ὁ Λουδοβίκος ἐνημερώθηκε γιά τήν ἀφίξή του καί ἀποφάσισε τήν εἰσαγωγή του στήν Στρατιωτική Ἀκαδημία. Ὁ γιατρός ἔμως εἶχε ἀντιρρήσεις, γιάτί πίστευε πῶς ἡ αὐστηρή πειθαρχία τῆς Σχολῆς θά ἦταν ἐπικίνδυνη γιά τήν κλονισμένη ὑγεία του. Ἐκτός ἀπ' αὐτό, ἡ ἄγνοια τῆς γερμανικῆς γλώσσας ἀποτελοῦσε μεγάλο ἐμπόδιο γιά τήν εἰσαγωγή του. Μετά τήν ἐπάνοδο τοῦ Λουδοβίκου στό Μόναχο, κατά τίς ἀρχές Ὀκτωβρίου 1827, ὁ γιατρός Ringseis παρουσίασε τόν Μπότσαρη καί τόν Ἀνδρέου στόν φιλέλληνα βασιλιά καί τοῦ ἐξέθεσε τήν ὅλη κατάσταση. Τότε ἀποφασίστηκε νά φοιτήσῃ ὁ Δημήτριος στό σχολεῖο τοῦ Γάλλου φιλέλληνα Desjardins, πού μόλις εἶχε ἀρχίσει νά λειτουργῇ στό Μόναχο¹.

Τό Ἐκπαιδευτήριό τοῦ Desjardins, πού ἦταν ἓνα εἶδος προκαταρκτηκοῦ σχολείου γιά τήν εἴσοδο τῶν νέων στήν Στρατιωτική Ἀκαδημία ἢ σ' ἄλλες σχολές τοῦ Πανεπιστημίου καί ἀργότερα καί τοῦ Πολυτεχνείου, λειτουργοῦσε στήν ἀρχή σ' ἓνα σπίτι κοντά στήν Brienner Strasse καί τήν Arcis Strasse, ἰδιοκτησία τοῦ Λουδοβίκου, πού τὸ εἶχε παραχωρήσει, φαίνεται, γιά τή λειτουργία τοῦ Ἐκπαιδευτηρίου. Πρῶτος σκοπὸς τῆς συστάσεως τοῦ Ἐκπαιδευτηρίου ἦταν ἡ εκμάθησις τῆς γαλλικῆς γλώσσας καί ἡ διδασκαλία καί μερικῶν ἄλλων μαθημάτων².

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ καί ὡς τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1828 ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἑλλήνων πού φοιτοῦσαν στοῦ Desjardins ἀνερχόταν σὲ 40. Ἀνάμεσά τους ἦταν οἱ Σ. Καραϊσκάκης, Αεωνίδας Ὀδυσσεύς Ἀνδρούτσου, Μαυρομιχάλης, Κανάρης, Κριεζῆς, Τζαβέλας, Τομπάζης, Δελιγιάννης, Καρβούνης, Ἀριστ. Ρέντης, Σωτηρ. Ρέντης, Κοτζιάς, Μεταξᾶς, Βοῦρος, Μαναράκης, Παρεμπλῆς, Προβελέγγιος, Δόσιος καί Δημ. Μπότσαρης³. Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1829 στάλθηκαν καί οἱ γιοὶ τοῦ ναυάρχου Μιαούλη καί τοῦ ἀντιναυάρχου Σαχτούρη⁴.

Ἡ προσαρμογὴ τοῦ Δημητρίου στό νέο περιβάλλον εἶναι δύσκολη, γιάτί τὸ περιβάλλον αὐτὸ τὸ αἰσθάνεται, ὅπως γράφει, ἀφιλόξενο. Ἐξακολουθεῖ νά ζῆ μὲ τὴ σκέψη του στὴ μικρὴ ἐλεύθερη πατρίδα του, καί νιώθει τὴν ἀνάγκη τῆς συνεχοῦς ἐνημερώσεώς του στὰ ἑλληνικὰ πράγματα, γι' αὐτὸ καί παρακαλεῖ τὸν Κυβερνήτη νά τοῦ στείλῃ τὴν «Γενικὴ Ἐφημερίδα τῆς Ἑλλάδος». Μὲ τὸ ἴδιο γράμμα του, τῆς 18ης Μαρτίου 1828, ταχυδρομεῖ καί μιὰ προκλή-

1. Ὁ Desjardins καταγόταν ἀπὸ τὸ Στρασβούργο καί ὁ πατέρας του εἶχε προσφέρει τις στρατιωτικὲς υπηρεσίες του στόν Μαξιμιλιανὸ Α' τῆς Βαυαρίας (βλ. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, Ἡ ἐν Μονάχῳ Ἑλληνικὴ Κοινότης, σ. 59 σημ. 2).

2. βλ. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, Ἡ ἐν Μονάχῳ Ἑλληνικὴ Κοινότης, σ. 59.

3. βλ. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, Ἡ ἐν Μονάχῳ Ἑλληνικὴ Κοινότης, σ. 56, 60.

4. βλ. Κ α π ο δ ί σ τ ρ ι α, Ἐπιστολαί, τ. Γ', σ. 137, καί Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, Ἡ ἐν Μονάχῳ Ἑλληνικὴ Κοινότης, σ. 56. βλ. ἐπίσης τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Δημητρίου τῆς 1 Ὀκτωβρίου 1829 ἀπὸ τὸ Μόναχο πρὸς τὸν Καποδίστρια (Π α ρ ἄ ρ τ η μ α, μέρος Α', ἀριθμ. ἐγγρ. 6).

ρۇξη πρὸς τὸν ἑλληνικὸ λαὸ παρακαλώντας γιὰ τὴ δημοσίευσή της. Εἶναι ἀξιοπρόσεκτο καὶ τὸ περιεχόμενον καὶ ἡ σύνδεση τῶν νοημάτων τῆς προκηρύξεως τοῦ νεαροῦ Ἑλληνα, ἡλικίας τότε 14 μόνον ἐτῶν, ποῦ χειρίζεται ἀρκετὰ καλὰ καὶ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα. Στὸ ἐξωτερικὸ ποῦ βρίσκεται, γίνεται εὐπαθὴς δέκτης τῶν ἀντιλήψεων τῶν ξένων σχετικὰ μὲ τὴν κατάστασιν ποῦ επικρατοῦσε στὴν Ἑλλάδα ἐξ αἰτίας τῶν τρομερῶν ἀντιθέσεων μεταξὺ τῶν διαφόρων ομάδων. Ἐπισημαίνεται ἐπίσης στὴν προκήρυξιν ἡ βαθεῖα ἐπίδραση ποῦ ἄσκησε πάνω του ἡ θρησκευτικὴ ἀγωγή. Ἀντιμετωπίζει μὲ ρομαντικὸ τρόπο τὰ πράγματα καὶ τοὺς ἀνθρώπους τῆς πατρίδας του καὶ πιστεύει ὅτι τὸ ἔδαφος τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἡ γῆ τῆς επαγγελίας. Εἶναι σύμφωνος ἀκόμη μὲ τὴν ἀπόφιν τῆς ἀρχῆς τοῦ ἐνὸς ἀνδρός. Σ' ἓνα μάλιστα γράμμα του (31 Μαρτίου 1830)¹ ἡ προσφώνησις πρὸς τὸν Κυβερνήτη «Θεοσυντήρητε» θυμίζει τὸ ἀνάλογο «ἐλέω θεοῦ» τῶν αὐτοκρατόρων τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν. Ἔχει καταλήξει σὲ ὀρθὰ συμπεράσματα σχετικὰ μὲ τὰ ἀποτελέσματα ποῦ φέρνει ἡ διχόνοια, βγαλμένα καὶ ἀπὸ τὴν, ἔστω καὶ ἀνώριμη, προσωπικὴ ἐμπειρία του, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς ἐπιπτώσεις ποῦ εἶχε στὸ οἰκογενειακὸ καὶ εὐρύτερο περιβάλλον ἡ συνεχιζόμενὴ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἐπαναστάσεως ἀκόμη διαμάχη μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων².

Ἀπὸ ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς διαπιστώνεται ὅτι οἱ μαθητὲς τοῦ Ἐκπαιδευτηρίου τοῦ Desjardins σημείωναν ἐξαιρετικὰς ἐπιδόσεις στὰ μαθήματά τους πράγμα ποῦ εὐχαριστοῦσε τὸν Λουδοβίκο καὶ τὸν Καποδίστρια³. Ἀνάμεσα

1. Βλ. Π α ρ ρ τ η μ α, μέρος Α', ἀριθμ. ἐγγρ. 7.

2. Γενικὰ τὰ γράμματα καὶ τὰ κείμενα τοῦ Δημητρίου τὰ διατρέχει ἓνας λυρικὸς τόνος. Αἰσθάνεται πάντα ἐπιτακτικὴ τὴν ἀνάγκη τῆς ἐπικοινωνίας μὲ τὸν Κυβερνήτη, ποῦ τὸν θεωρεῖ σὰν πατέρα του καὶ ποῦ τὸν ἔχει στήσει σ' ἓνα υψηλὸ βᾶθος, ἔτσι ποῦ μερικὲς φορὲς νὰ φαίνεται σὰν ἀπροσπλάστος. Δὲν παύει σὲ κάθε του ἐπιστολῇ νὰ ἐκφράζη τις εὐχαριστίες του γιὰ τὶς φροντίδες ποῦ καταβάλλει γιὰ τὴ μητέρα του καὶ τὴν οἰκογένεια του γενικώτερα.

3. Ὁ Λουδοβίκος πολλὰς φορὲς ἐπισκεπτόταν τὸ Ἐκπαιδευτήριον τοῦ Desjardins γιὰ νὰ ἀντιληφθῇ ἀπὸ κοντὰ τὶς προόδους τῶν μαθητῶν βλ. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, Ἡ ἐν Μονάχῳ Ἑλληνικὴ Κοινότης, σ. 61, καὶ Ἀ π. Δ α σ κ α λ ἄ κ η, Κείμενα-Πηγαὶ τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Σειρὰ τρίτη, Τὰ περὶ Παιδείας, Μέρος Β', Ἀθῆναι 1968, σ. 1090 κ.ἐξ., ὅπου δημοσιεύονται καὶ σχετικὲς ἐγκύκλιαι καὶ εὐχαριστήριαι ἐπιστολὲς τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως γιὰ νὰ ἐξαρθῇ τὸ ἔργο τοῦ Λουδοβίκου. Ὁ Λουδοβίκος δὲν παραλείπει νὰ ἐκφράσῃ τὴν εὐχαρίστησίν του γιὰ τὴν πρόδοτον τοῦ Μπότσαρη καὶ στον Eynard, μὲ τὸν ὁποῖο ἀλληλογραφοῦσε, ὅπως φαίνεται ἀπὸ μιὰ ἐπιστολῇ του γραμμμένην σὶς 8 Ἀπριλίου 1828 ἀπὸ τὸ Μόναχο. Ἐκεῖ, καταλήγοντας, λέγει ὅτι εἶναι πολὺ εὐχαριστημένος ἀπὸ τοὺς νέους ποῦ σπουδάζουν στὸ Μόναχο καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸν Μπότσαρη (βλ. Σ π υ ρ ῖ δ ω ν ο ς Μ. Θ ε ο τ ὄ κ η, Ἀλληλογραφία Ἰ. Α. Καποδίστρια - Ἰ. Γ. Ἐυᾶρδου 1826-1831, ἐκδ. «Συλλόγου πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων, ἐν Ἀθῆναις 1929, σ. 90). Ἐπίσης βλ. Κ α π ο δ ῖ σ τ ρ ι α, Ἐπιστολαί, τ. Β', σ. 24 καὶ 194, ὅπου ὁ Καποδίστριας σὲ ἐπιστολὲς του πρὸς τὸν Eynard καὶ τὸν Δημήτριον ἐκφράζει τὴν ἱκανοποίησίν του γιὰ τὶς προόδους τοῦ προστατευομένου του.

στούς μαθητές ξεχωρίζει ο νεαρός Μπότσαρης για τή φιλομάθεια και τις ικανότητές του. Από τὸ φύλλο π.χ. τῆς 4ης Μαρτίου τοῦ 1828 τῆς «Ἐσπερινῆς Ἐφημερίδος» τῆς Αὐγούστης μαθαίνουμε ὅτι τὰ ἑλληνόπουλα ἔκαναν σημαντικές προόδους και κυρίως ὁ Δημήτριος Μπότσαρης, πού ἐξ αἰτίας τῆς μεγάλης του ἐπιμέλειας ἔδινε πολλές ἐλπίδες. Ὁ νεαρός Δημήτριος, πού μιλοῦσε ἀρκετὰ καλὰ τὴ γερμανικὴ γλῶσσα, ἐπρόκειτο νὰ ἀναδείξῃ τὸ ὄνομά του στὴν ἀναγεννώμενη πατρίδα ἀντάξιο τῆς οἰκογενείας του¹. Στὸ φύλλο ἐπίσης τῆς 21ης Ἰουνίου 1828 τῆς ἴδιας ἐφημερίδας δημοσιεύεται ἡ εἶδηση ὅτι ἀπὸ τοὺς «Ἕλληνες σπουδαστὲς τοῦ Desjardins ὁ Δημήτριος Μπότσαρης, ἡλικίας 12 χρονῶν, συνέθεσε ὕμνο στὰ γερμανικὰ καὶ τὸν ἀφιέρωσε στον ἐπιμελητὴ του κατὰ τὴν ἐπέτειο τοῦ ὀνόματος του στις 3 Ἰουνίου².

Στὸ ἀρχεῖο τῆς οἰκογενείας τοῦ Δημητρίου Μπότσαρη σώζεται ἡ βαθμολογικὴ, κατὰ μαθήματα, ἐπίδοση τοῦ Δημητρίου στὸ Ἐκπαιδευτήριο τοῦ Desjardins στὴν τρίτῃ τάξη. Συγκεκριμένα στὸ Πιστοποιητικὸ Σπουδῶν του ἀναγράφονται τὰ ἑξῆς³:

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΝ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΝ
ΤΟΥ DESJARDINS

ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΤΙΚΟ

Γιὰ τὸν Δημήτριο Μπότσαρη μαθητὴ τῆς τρίτης τάξεως, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἔτους 1827/28 ἔτυχε τῶν ἀκολουθῶν βαθμῶν στὰ ἐπόμενα μαθήματα

Θρησκευτικά: ἄριστα	Ἱστορία :	—
Γερμανικά : λίαν καλῶς	Γεωγραφία :	—
Λατινικά : ἄριστα	Καλλιγραφία :	ἄριστα
Ἑλληνικά : ἄριστα	Ἱχνογραφία :	λίαν καλῶς
Γαλλικά : λίαν καλῶς	Μουσικὴ :	—
Ἰταλικά : —	Χορὸς :	ἄριστα
Μαθηματικά : λίαν καλῶς	Ξιφομαχία :	ἄριστα

Ἀπέκτησε τὸ πρῶτο βραβεῖο στὴ λατινικὴ γλῶσσα.

Ἡ διαγωγή του ἦταν ὑποδειγματικὴ.

Μόναχο, 30 Αὐγούστου 1828

Desjardins⁴

1. Παπαγεωργίου, Ἡ ἐν Μονάχῳ Ἑλληνικὴ Κοινότης, σ. 60.

2. Παπαγεωργίου, ἔνθ' ἀν. σ. 61. Ὁ Δημήτριος ἦταν τότε 14 ἐτῶν και οχι «δωδεκαέτης».

3. Ευχαριστῶ και ἀπὸ ἐδῶ τὸν κ. Μάρκο Σπυριδῶνος Μπότσαρη γιὰ τὴν παραχώρησιν εγγραφῶν τοῦ ἀρχείου τῆς οἰκογενείας του.

4. Τὸ κείμενο τοῦ Πιστοποιητικοῦ Σπουδῶν τοῦ Δημητρίου δίνεται ἐδῶ σὲ μετάφρασιν ἀπὸ τὰ γερμανικά.

Zeugnis

für Demetrius Botzaris Schüler der dritten Classe
welcher im Laufe des Jahres 1833 folgende sechs nachstehenden Gegenständen
verdienst hat

Deutsch	Vorzüglich.	Geschichte	„
Französisch	„	Geographie	„
Lateinische	Vorzüglich.	Kalligraphie	Vorzüglich.
Griechische	Vorzüglich.	Rechnen	„
Italienische	„	Musik	„
Mathematik	„	Tanzen	Vorzüglich.
		Fechten	Vorzüglich.

so würde ihn seinen Preis in der lateinischen Sprache.

Dem welche Leistungen war Musterhaft.

München den 30ten August 1833.

E. Desjardins

Πιστοποιητικὸν Σπουδῶν τοῦ Δημητρίου Μπότσαρη
ἀπὸ τὸ Παιδαγωγεῖο τοῦ Desjardins
(Ἀρχεῖον οἰκογενείας Μάρκου Σπυρίδωνος Μπότσαρη)

Ἄν κρίνουμε ἀπὸ τις ἀνωτέρω ἐπιδόσεις του, ἀπὸ τις σχετικὲς ἐπιστολές τοῦ Λουδοβίκου πρὸς τὸν Ἑλβετὸ φιλέλληνα Eynard¹, καὶ ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ τελευταίου μὲ τὸν Καποδίστρια, εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ Μπότσαρης φάνηκε ἀντάξιος τῶν προσδοκιῶν τῶν προστατῶν του.

Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1829 ὁ Δημήτριος γνωστοποιεῖ² στὸν Καποδίστρια τὴν ἀφίξη τῶν γιῶν τοῦ Μιαούλη καὶ τοῦ Σαχτούρη. Στὴν ἴδια ἐπιστολῇ υπογραμμίζει ἐντονα τὴ σημασία ποὺ ἔχει γιὰ τὴν Ἑλλάδα ἡ μόρφωση στελεχῶν σὲ πανεπιστήμια τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἐκφράζει ἀκόμη τὴν ικανοποίησή του γιὰ τὴν προσεχῆ ἀφίξη συγγενῶν του στὸ Μόναχο, καθὼς καὶ ἄλλων νέων καὶ ὑπόσχεται μὲ προθυμία νὰ τοὺς συμπαρασταθῇ στὰ πρῶτα βήματα τῶν σπουδῶν τους καὶ ἰδιαίτερα στὴ διδασκαλία τῆς λατινικῆς, γερμανικῆς καὶ γαλλικῆς γλώσσας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀλγεβρας, τὴν ἐκμάθηση τῆς ὁποίας ὁ ἴδιος ἔχει ολοκληρώσει.

Κατὰ τὸ διάστημα τῆς φοιτήσεως τοῦ Δημητρίου στοῦ Desjardins, ὁ Ἄνδρέου, ἐπειδὴ γνῶριζε ὅτι ὁ νεαρὸς Μπότσαρης ὕστεροῦσε στὴ σπουδῇ τῆς γερμανικῆς καὶ ἑλληνικῆς γλώσσας, παρακάλεσε τὸν Γάλλο παιδαγωγὸ νὰ βρῆ ἕναν Ἑλληνα σπουδαστὴ γιὰ νὰ παραδίνῃ ἰδιαίτερα μαθήματα στὸν Δημήτριο. Ὁ Desjardins ὅμως ἀδιαφόρησε, γιατί, ὅπως ἰσχυρίζεται³ ὁ Ἄνδρέου, δὲν ἤθελε νὰ δαπανήσῃ χρήματα οὔτε γιὰ τὴν ἀμοιβή τοῦ δασκάλου οὔτε καὶ γιὰ τὴν ἀγορὰ βιβλίων. Μάλιστα ἐξέφρασε τὴ γνώμη πὼς ἡ διδασκαλία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ἦταν περιττή, ἐνῶ ἡ ἐκμάθηση τῆς γερμανικῆς μπορούσε νὰ γίνῃ μὲ τὴν καθημερινὴ συναναστροφή τοῦ Δημητρίου στὰ παιγνίδια του μὲ τὰ γερμανόπουλα. Ὁ Ἄνδρέου συνέχισε τις παραστάσεις του στὸν Desjardins γιὰ τὴν πρόσληψη Ἑλληνα δασκάλου, ποὺ τὴν ὥρα γινόταν περισσότερο ἐπιτακτικὴ, γιατί εἶχαν ἔλθει στὸ Μόναχο καὶ ἄλλα ἑλληνόπουλα. Ἐκεῖνος ὅμως ἀδιαφόρησε καὶ συνέπεια αὐτῆς τῆς ἀδιαφορίας εἶναι τὸ ὅτι ὁ Δημήτριος μάθαινε τὴ λατινικὴ, γαλλικὴ καὶ γερμανικὴ γλώσσα μηχανικὰ μὲ ἐπιπόλαιη ἀποσθήθιση, χωρὶς κατανόηση τοῦ περιεχομένου τῶν λέξεων.

Τὸ παραπάνω πρόβλημα ἀντιμετωπίστηκε ὕστερα ἀπὸ ἐννιά μῆνες μὲ τὴν ἀφίξη στὸ Μόναχο τοῦ ἐφημερίου τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας Γρηγορίου Καλ-

1. Ὁ Eynard ἔδειξε μεγάλο ενδιαφέρον γιὰ τὴν οἰκογένεια τοῦ Μάρκου καὶ τὰ πατρικά του αἰσθηματά περιγράφονται καθαρὰ σ' ἕνα γράμμα ποὺ ἔστειλε ὁ στρατηγὸς Γούδας στὴν Χρυσούλα, κατὰ τὴ διάρκεια ταξιδιοῦ του στὴν Εὐρώπη (βλ. Gregoire Petronas, Capodistrias et Eynard. Leur oeuvre educative pour la regeneration de la Grece, Geneve 1930, σ. 62). Ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Ἐϋνάρδου μὲ τὸν Καποδίστρια διαπιστώνουμε ἀκομὴ ὅτι οὐ πρῶτος ἀποτελοῦσε τὸν συνδετικὸ κρίκο μεταξὺ τοῦ Κυβερνήτη καὶ τοῦ Μπότσαρη. Φρόντιζε γιὰ τὴ διαβίβαση τῶν ἐπιστολῶν στον καθένα παραλήπτη καὶ γενικὰ ἔδινε στον Καποδίστρια κάθε πληροφορία σχετικὴ μὲ τὸ θέμα τῆς μορφώσεως τῶν ἑλληνοπαίδων στὸ ἐξωτερικὸ (βλ. Θεοτόκη, Ἄλληλογραφία Καποδίστρια-Ἐϋνάρδου, σ. 49, 56, 69).

2. Βλ. Παράρτημα, μέρος Α', ἀριθμ. ἐγγρ. 6.

3. Βλ. Παράρτημα, μέρος Β', ἀριθμ. ἐγγρ. 8.

λαγάνη¹, που ανέλαβε χωρίς αποζημίωση τη διδασκαλία τῆς ἑλληνικῆς καὶ στοιχείων τῆς γερμανικῆς καὶ γαλλικῆς γλώσσας στὰ ἑλληνόπουλα. Ἡ διδασκαλία γινόταν στὸ σχολεῖο τοῦ Desjardins στὸ ὅποιο ὁ εφημέριος πῆγαινε δύο φορές τὴν ἡμέρα καὶ ἔγινε αἰτία νὰ ἐγγραφοῦν καὶ ἄλλα πλούσια ἑλληνόπουλα, γιατί διαδόθηκε ὅτι ὁ ἱερέας ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ διδάσκη τὰ παραπάνω μαθήματα, καθὼς καὶ τὴν κατήγηση, μιά που ἀποζημιωνόταν γι' αὐτὸ ἀπὸ τὸν Desjardins, που στὸ τέλος ὑποχρεώθηκε, παρὰ τις ἀντιρρήσεις του, νὰ καταβάλῃ στὸν ἱερέα μικρὴ ἀντιμισθία. Σιγά-σιγά ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἑλλήνων μαθητῶν αὐξάνει, ἀλλὰ δὲν εἶναι ικανοποιημένοι, γιατί δὲν ἔχουν τὰ ἀπαραίτητα βιβλία, μολονότι πλήρωναν ἀκριβώτερα δίδακτρα ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς συμμαθητὲς τους (500 φιορίνια οἱ Ἑλληνες - 350 οἱ Γερμανοί).

Ὁ Ἄνδρέου στὸ μεταξὺ εἶχε σοβαρὲς ἀντιρρήσεις καὶ γιὰ τὸ εἶδος τῆς παρεχόμενης στὸ Ἐκπαιδευτήριο ἀγωγῆς καὶ μορφώσεως. Τὴν ἴδια γνώμη μ' αὐτὸν φαίνεται πὼς εἶχαν καὶ ἄλλοι ὁμογενεῖς. Ἀναφέρθηκε λοιπὸν στὴ Διοίκηση τοῦ Ἐκπαιδευτηρίου καὶ παρακάλεσε, χωρὶς ὅμως νὰ εἰσακουσθῆ, νὰ ἀπομακρυνθοῦν οἱ δάσκαλοι ἐκεῖνοι που κατὰ τὴ γνώμη του ἡ διδασκαλία τους ἦταν ἀντίθετη μὲ τὸν ἑλληνικὸ τρόπο ζωῆς².

1. Ἀσφαλῶς ὁ Ἄνδρέου μὲ τὴ φράση «καὶ μετὰ παρέλευσιν ἐννέα μηνῶν» τῆς ἐπιστολῆς του τῆς 27 Ἀπριλίου 1830 ἐνοεῖ τὸ χρονικὸ διάστημα που πέρασε ἀπὸ τὴν ἡμέρα τῆς ἀφίξεώς τους στο Μόναχο καὶ οὐκ ἀπὸ τὴν ἡμέρα τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Δημητρίου στο Ἐκπαιδευτήριο, γιατί μὲ ὅσα σημειώνει ὁ Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, Ἡ ἐν Μονάχῳ Ἑλληνικὴ Κοινότης, σ. 87, ὁ Γρηγόριος Καλλαγάνης, Λέσβιος, ἔφθασε στο Μόναχο τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1828 ἀπὸ τὴν Βιέννη, ὅπου ὑπηρετοῦσε ὡς εφημέριος στὴν ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Τριάδος τῆς ἐκεῖ Ἑλληνικῆς Κοινότητος. Στὸ Μόναχο παρέμεινε ὡς κατηχητὴς καὶ εφημέριος 2 ἔτη καὶ 2 μῆνες περίπου καὶ ἀναγκάστηκε νὰ φύγῃ πάλι γιὰ τὴν Βιέννη, ὕστερα ἀπὸ δυσάρεστες πού δημιουργήθηκαν ἐναντίον του, στις 6 Ἰουνίου 1830. Ἀξίζει ἐδῶ νὰ σημειώσουμε πὼς ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία τοῦ Μονάχου, πρῶτα καθολικὸς ναὸς τοῦ Σωτῆρος (Salvator ἢ Unseres Herren Kirche), εἶχε παραχωρηθῆ ἀπὸ τὸν Λουδοβίκο στοὺς Ἑλληνες στις ἀρχὲς τοῦ 1828. Λειτουργήσε ὡς ὀρθόδοξη ἐκκλησία ἀπὸ τὸ ἔτος 1829 καὶ ὁ χρόνος που μεσολάβησε μεταξὺ τῆς παραχωρήσεως καὶ τῆς λειτουργίας τῆς ἐκκλησίας χρησιμοποιήθηκε στις ἀπαραίτητες ἐργασίες γιὰ τὴ μετατροπὴ τοῦ ναοῦ ἀπὸ Καθολικὸ σὲ Ὀρθόδοξο. Ἀπὸ τὸ γράμμα τῆς 18 Μαρτίου 1828 τοῦ Δημητρίου πρὸς τὸν Καποδίστρια φαίνεται ὅτι ἡ ἐκκλησία, παρὰ τὴν παραχώρηση, δὲν λειτουργοῦσε ἀκόμη. Ὁ Δημήτριος τονίζει τὴν ἀνάγκη τῆς ὑπάρξεως λατρευτικοῦ ὀρθοδόξου χώρου στο Μόναχο, γι' αὐτὸ καὶ ὁμολογεῖ ὅτι μὲ πολλὴ ἱκανοποίηση δέχτηκαν τὴν ἀπόφασή του γιὰ νὰ ἐκκλησιαάζονται καὶ νὰ μεταλαβαίνουν τὴν ἡμέρα τοῦ Πάσχα. Γιὰ τὴν ἱστορία καὶ τοὺς εφημέριους τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Μονάχου βλ. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, Ἡ ἐν Μονάχῳ Ἑλληνικὴ Κοινότης, σ. 76 κ.ἑξ., καὶ Κ α ρ ο λ ῖ - δ ο υ, Σύγχρονος Ἱστορία τῶν Ἑλλήνων, τ. Α', σ. 573 σημ.

2. Ἰσως οἱ τέτοιου εἶδους κρίσεις καὶ τὰ παράπονα ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ Desjardins, σύμφωνα μὲ ὅσα γράφει ὁ Παπαγεωργίου, ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Ἐκπαιδευτηρίου τὸν Μάιο τοῦ 1830 καὶ ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὸν ἀρχιμανδρίτη Μισαήλ Ἀποστολίδη. Ἐπὶ Μισαήλ τὸ 1831 τὸ Ἐκπαιδευτήριο εἶχε πάρει ἐπίσημα τὸ ὄνομα «Ἑλληνικόν», γιατί ὅλοι σχεδὸν ὅσοι φοιτοῦσαν σ' αὐτὸ ἦταν Ἑλληνες, καὶ ἀργότε-

Γιὰ νὰ προφυλαξῆ τὸν Δημήτριο ἀπὸ ἠθικὲς παρεκτροπές, ποὺ κατὰ τὴ γνώμη του θὰ δημιουργοῦσε ἡ συναναστροφή του μὲ ἄλλους συμμαθητές του, ὁ Ἀνδρέου ἀπαγόρευσε κάθε ἐπικοινωνία του μὲ ὅποιονδήποτε χωρὶς νὰ εἶναι ὁ ἴδιος παρῶν. Στις ἀπορίες καὶ τὰ ἐρωτήματα τοῦ Δημητρίου γι' αὐτὴ τὴν ἀπόφασή του ἔδινε τὴ στερεότυπη, χωρὶς ἐξηγήσεις, ἀπάντηση, «εἴτι θέλω ἐγώ».

ρὰ τὸ 1834 ονομάστηκε «Βασιλικὸν Ἑλληνικὸν Λύκειον». Γιὰ τὴν κατοπινὴ ἐξέλιξη τῆς Σχολῆς βλ. Π α π α γ ε ω ρ γ ῖ ο υ, Ἡ ἐν Μονάχῳ Ἑλληνικὴ Κοινότης, σ. 63 κ.έξ. Ὁ Παπαγεωργίου σημειώνει ἀκόμη (ἐνθ' ἄν. σ. 62) πὺς εἶναι ἀγνωστος ὁ κύριος λόγος τῆς ἀπαιλλαγῆς τοῦ Desjardins. Φαίνεται ὅμως ὅτι προήλθεν ἐκ λόγων σπουδαίων. Πολλοὶ ἐφρόνουν—προσθετεῖ—ὅτι ἡ ἀγωγή τῶν ἑλληνοπαίδων ἔπρεπε νὰ ἐμπιστευθῆ οὐχὶ εἰς ἄλλογενεὶ ἀλλ' εἰς Ἑλλήνας, ὅπως αὐτὴ ἦ ἑλληνοπρεπεστεῖα· ἀλλὰ καὶ πολλοὶ γονεῖς παίδων ἐξ Ἑλλάδος ἐζήτησαν τὸν διορισμὸν Ἑλλήνων διευθυντοῦ. Καὶ ὁ ἴδιος ὁ Καποδίστριας εἶχε πληροφρονηθῆ τὴν ὄχι εὐχάριστη κατάστασι πὺς ἐπικρατοῦσε στὸ Ἐκπαιδευτήριον τοῦ Desjardins γι' αὐτὸ καὶ ζητᾷ λεπτομέρειες ἀπὸ τὸν Heidek (βλ. Κ α π ο δ ῖ σ τ ρ ι α, Ἐπιστολαί, τ. Δ', σ. 110). Χρειάζεται μολοσαῦτα νὰ ἐρευνηθῆ, ἂν ὁ Μισαὴλ Ἀποστολίδης ἀντικατέστησε τὸν Desjardins στὴ διεύθυνση τοῦ Παιδαγωγείου ἢ ἂν συγκρότησε δικὸ του Ἐκπαιδευτήριον, ὅπως ἀφήνει νὰ νοηθῆ ὁ Χρῆστος Ἀνδρέου στὸ γράμμα του τῆς 23 Νοεμβρίου 1830 πρὸς τὸν Κυβερνήτη. Συγκεκριμένα ὁ Ἀνδρέου γράφει ὅτι οἱ Χῖτοι τῆς Τεργέστης πῆραν τὰ παιδιὰ τους ἀπὸ τοῦ Desjardins. Μερικοὶ φρόντισαν νὰ ξαναγυρίσουν στις οἰκογενεῖές τους, οἱ περισσότεροι ὅμως ἀνέθεσαν τὴν ἐκπαίδευσή τους στὸν Μισαὴλ Ἀποστολίδη, ποὺ μὲ τὴ συγκατάθεσι καὶ προτροπὴ τοῦ Λουδοβίκου συγκρότησε δικὸ του σχολεῖο, στὸ ὁποῖο προσέλαβε ἱκανὸ διδακτικὸ προσωπικὸ ἀπὸ Γάλλους καὶ Γερμανούς. Τὸ σχολεῖο τοῦ Ἀποστολίδη δεχόταν μόνον ἑλληνόπουλα ποὺ πήγαιναν στὴν Γερμανία γιὰ σπουδές. Στοῦ Desjardins ἀπέμειναν νὰ φοιτοῦν τρεῖς Ἑλληνες, ποὺ σπουδαζαν μὲ ὑποτροφία τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους. Ὁ Ἀνδρέου ὑπογραμμίζει καὶ πάλι τὸν κίνδυνον ἀπὸ τὴν ἑλλιπῆ ἐκπαίδευσιν ποὺ παρεχόταν στὸ ἀνωτέρω ἐκπαιδευτήριον, γιατί ὑπῆρχαν πολλὰ κενὰ στὸ διδακτικὸ προσωπικὸ καὶ ἡ ποιτικὴ στάθμη ἦταν χαμηλὴ. Ὁ Μισαὴλ ἐξ ἄλλου, τονίζει ὁ Ἀνδρέου, δὲν ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ διδάσκῃ στοῦ Desjardins, γι' αὐτὸ καὶ δὲν τὸ ἐπισκέπτεται καθόλου.

Τὴν ἀποψη αὐτὴ ἐνισχύει καὶ ἡ δημοσιευμένη στὴν Γενικὴ Ἐφημερίδα, ΣΤ', ἀρ. 18, 7 Μαρτίου 1831, Ἐκθεσι γιὰ τὴ λειτουργία τῆς Ἑλληνικῆς Σχολῆς τοῦ Μονάχου τοῦ διευθυντοῦ τῆς ἀρχιμανδρίτη Μισαὴλ Ἀποστολίδη, στὴν ὁποία ἀναφέρεται ὅτι: «πρὸς ἀποφυγὴν λοιπὸν ὄλων τούτων τῶν ἀτοπιμάτων καὶ ἀκινδύνον ἐπιτυχίαν τὸν σκοποῦ, δι' ὅν ἀποστέλλονται τῶν Ἑλλήνων οἱ παῖδες εἰς τὴν κλεινὴν ταυτην Μητροπόλιν τῆς Βαυαρίας, ὅπου ὡς ἀπὸ ἐστίας τῶν Μουσῶν δύνανται νὰ λάβωσι παν εἶδος παιδείας, ἠδὲ ὄκησε γενναιοφρόνως ἡ βασιλικὴ αὐτοῦ Μεγαλειότης ὁ σεβαστὸς τῆς Βαυαρίας Βασιλεὺς, ὁ μέγιστος τῶν Ἑλλήνων ευεργέτης, ὁ πρῶτος τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν υπέρμαχος ἀναφανείς καὶ ἔργοις μεγάλους συμπράξας εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἐλευθερίας των, δι' ὑψηλοῦ βασιλικοῦ θεοσιμματος, να συστηθῆ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπιστασίαν μου καὶ διευθύνσιν Κατάστημα παιδείας χάριν τῶν ἐνταῦθα φοιτῶντων Ἑλλήνων» (βλ. Δ α σ κ α λ ἄ κ η, Κείμενα-Πηγαί, Τὰ περὶ Παιδείας, Μέρος Γ', σ. 1762 κ.έξ., ὅπου δημοσιεύεται ολόκληρη ἡ ἐκθεσι).

Γιὰ τὴν προσωπικότητα καὶ τὴ δράσι τοῦ Μισαὴλ Ἀποστολίδη βλ. γενικὰ στοῦ Κ α ρ ο λ ῖ ο υ, Σύγχρονος Ἱστορίας τῶν Ἑλλήνων, τ. Α', σ. 580, τ. Β', σ. 38, 239, 240 σημ. 1, τ. Γ', σ. 43, τ. Δ', σ. 137 σημ. 1, Σ π. Μ α ρ κ ε ζ ῖ ν η, Πολιτικὴ Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος 1828-1964, Ἀθήναι 1967, τ. Α', σ. 310, Μ. Σ τ α σ ι ν ο π ο ὑ λ ο υ, Τὰ πρῶτα βήματα τῆς Ἀνωτάτης Παιδείας μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν, Ἀθήναι 1971, σ. 22, 60, 68.

Ὁ Ἀνδρέου ἔχει αὐξημένη συνείδηση τῶν εὐθυνῶν πού ἔχει ἀναλάβει απεναντι στο νεαρό Δημήτριο, γι' αὐτό καί ἀνησυχεῖ γιά κάθε τι πού ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τά ἥθη, τά ἔθιμα καί τίς ἑλληνικές παραδόσεις. Φοβαται πῶς ἡ συνέχιση τῆς φοιτήσεως τοῦ Δημητρίου στοῦ Desjardins θά ἀποβῆ ἐπιζήμια γιά τήν ἠθική του συγκρότηση. Γι' αὐτό καί ζητάει τήν επέμβαση τοῦ Εἰρηναίου Θεϊρσίου¹ καί τοῦ γραμματέα τοῦ Λουδοβίκου Krenzer, γιά νά εἰσηγηθοῦν στό βασιλιά νά χορηγηθῆ ἡ ἄδεια τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ Δημητρίου ἀπό τὸ Ἐκπαιδευτήριο. Δὲν ἐκθέτει τοὺς πραγματικούς λόγους πού ὑπαγορεύουν τὸ αἴτημά του, ἀλλὰ προβάλλει ὡς δικαιολογία τὴν ἀνάγκη τῆς προετοιμασίας τοῦ Δημητρίου στὴν ἀριθμητικὴ καί τὰ ἄλλα μαθήματα, γιά νά γίνῃ ἱκανὸς νά εἰσαχθῆ στὴν Στρατιωτικὴ Σχολή, σύμφωνα μέ τὴν ἀρχικὴ ἐπιθυμία τοῦ Λουδοβίκου. Ἡ καλύτερη κατάρτιση τοῦ Δημητρίου στὰ μαθήματα ἦταν πράγματι ἓνας σοβαρὸς λόγος, ὁ οὐσιαστικώτερος ὅμως ἦταν οἱ ἀνησυχίες τοῦ Ἀνδρέου οἱ σχετικὲς μέ τὴ μορφή τῆς αγωγῆς πού ἀσκοῦσε τὸ Ἐκπαιδευτήριο.

Ὁ Λουδοβίκος ἔδωσε τὴ συγκατάθεσή του καί ὁ Δημήτριος ἔφυγε ἀπὸ τοῦ Desjardins κατὰ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1829. Μένει τώρα σ' ἓνα σπίτι κοντὰ στὴν κατοικία τοῦ Θεϊρσίου, καί τοῦ παραδίδουν μαθήματα τέσσαρες διδάσκαλοι: ἓνας τῶν μαθηματικῶν, γιά τὴν ἐπανάληψη καί ἐμπέδωση τῶν γνώσεων, ἓνας τῶν ἑλληνικῶν, ἓνας τῆς γαλλικῆς καί γερμανικῆς γλώσσας καί τέταρτος τῆς γεωγραφίας καί ἱστορίας.

Τὴν ἀποχώρησή του ἀπὸ τὸ Ἐκπαιδευτήριο τοῦ Desjardins γνωστοποιεῖ στὸν Κυβερνήτῃ ὁ Δημήτριος μέ τὸ γράμμα του τῆς 1 Ὀκτωβρίου 1829, πού ἤδη ἀναφέραμε, τονίζοντας ὅτι ὁ Λουδοβίκος εἶχε διατάξει νά διακόψῃ τὴ φοίτησή του, γιά νά προετοιμασθῆ καλύτερα μέ ἰδιαιτέρους διδασκάλους γιά τὴν Στρατιωτικὴ Σχολή. Ὁ Καποδίστριας, μὴ γνωρίζοντας τοὺς πραγματικούς λόγους τῆς ἀποφάσεώς του αὐτῆς καί ἐπηρεασμένος ἀσφαλῶς ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῆς ἐπιστολῆς πού ἔστειλε σ' αὐτὸν ὁ Desjardins, δυσαρεστήθηκε μέ τὴ στάση τοῦ Μπότσαρη καί τοῦ Ἀνδρέου καί πίστεψε ὅτι ἡ ἀπόφαση πάρθηκε ἀπὸ δική τους πρωτοβουλία, παρὰ τὸ ὅτι ὁ ἴδιος ἐνημερώθηκε μέ τὴν ἐπιστολὴ τῆς 1 Ὀκτωβρίου 1829. Γράφει λοιπὸν στις 20 Φεβρουαρίου 1830, ἀπαντώντας σὲ ἐπιστολὴ τοῦ Desjardins, ἀπὸ τὸ Ναύπλιο: «Γράφουσι δέ μοι καί ὁ νέος Βότσαρης καί ὁ μέντωρ αὐτοῦ Χρηστος, ἀμφοτέροι διατεινόμενοι ὅτι κατὰ προσταγὴν τοῦ σεβαστοῦ αὐτοῦ εὐεργέτου ἐξῆλθεν ὁ Δημήτριος τοῦ παιδαγωγείου σας, ετοιμαζόμενος, καθὼς λέγουσι, νά κάμῃ σπουδὰς στρατιωτικὰς. Ἄλλ' ἐγὼ τῷ ἀποκρίνομαι ὡς δεῖ, καί καλὸν μάθημα τῷ δίδω. Ἐνν-

1. Γιά τὸν Friedrich Wilhelm Thiersch (1784-1860), τὸ γνωστὸ φιλέλληνα καθηγητὴ τῆς ἀρχαίας φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Μονάχου καί ἰδρυτὴ τοῦ «Panhellenion» βλ. πρόχειρα στοῦ Λάσκαρι, Ὁ φιλελληνισμὸς ἐν Γερμανία, σ. 23 σημ. 1.

πάρχει πως ἡ οἴησις εἰς τὸ αἷμα τῶν Ἑλλήνων νέων τε καὶ γερόντων καὶ ἀγωνιζόμενοι νὰ θεραπεύσετε τοὺς μαθητάς σας ἀπὸ τῆς νόσου ταυτης, θέλετε προσθέσει εἰς τὰ ἄλλα περὶ τὴν Ἑλλάδα ἐνεργητήματά σας καὶ τοῦτο νέον»¹.

Τὴν ἴδια μέρα πού ὁ Καποδίστριας ἔγραψε στὸν Desjardins ἔγραψε καὶ στὸν Δημήτριον, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν ἀπαντητικὴ ἐπιστολὴ τῆς 27 Ἀπριλίου 1830 τοῦ τελευταίου². Ὅπως τονίσαμε, ὁ Καποδίστριας σχημάτισε τὴν πεποίθησιν ὅτι βασικὴ αἰτία τῆς ἀποχωρήσεως τοῦ Δημητρίου ἀπὸ τοῦ Desjardins ἦταν ἡ «οἴησις» τοῦ νεαροῦ Ἑλληνα. Τὴν ἴδια γνώμη, σύμφωνα πάντα μὲ τὰ γραφόμενα τοῦ Ἀνδρέου, εἶχαν σχηματίσει καὶ οἱ συμμαθητές του καὶ τὸ διδακτικὸ προσωπικὸ τοῦ σχολείου. Ἀσφαλῶς καὶ ὁ ἴδιος ὁ Desjardins ὁ μὲτέφερε τὴν ἀντίληψή του αὐτὴ σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Κυβερνήτη. Ἡ ἀτμόσφαιρα αὐτὴ δημιουργήθηκε ἀπὸ τὴ στάση πού τηροῦσε ὁ Δημήτριος στὶς σχέσεις του μὲ τὸ περιβάλλον ὅπου μαθήτευε, στάση ἐπιφυλακτικὴ πρὸς ὅλους, γιατί, ὅπως ἀναφέραμε, δὲν πλησίαζε κανένα χωρὶς τὴν παρουσία τοῦ Ἀνδρέου, ὁ ὁποῖος δὲν ἐπέτρεπε οἰκειότητες μὲ τοὺς διδασκάλους του—θωπεῖες καὶ ἐναγκαλισμούς—ὅπως γινόταν μὲ ἄλλα παιδιά. Οἱ νέες τάσεις, πού εἶχαν ἀρχίσει νὰ κυριαρχοῦν στὶς ἐπιστῆμες τῆς ἀγωγῆς ἔφεραν πολὺ κοντὰ διδασκάλους καὶ μαθητὲς καὶ δημιουργοῦσαν στενὸ δεσμὸ μεταξύ τους. Ἡ σουλιώτικη ὁμῶς ψυχρὸσύνθεσις τοῦ Ἀνδρέου καὶ οἱ αὐστηρὲς οἰκογενειακὲς του παραδόσεις, ὅλες αὐτὲς τὶς εκδηλώσεις ἀγάπης μεταξύ διδασκάλων καὶ μαθητῶν τίς ἐβλεπε μὲ ἄλλο πρῶσιμα καὶ τίς ἐρμήνευε ὡς φαινόμενα ἠθικῆς διαφθορᾶς. Γι' αὐτὸ καὶ δημιούργησε ἓνα τεῖχος ἀπομονώσεως γύρω ἀπὸ τὸν Δημήτριον.

Ἄναφερόμενοι, γενικώτερα στὴν ὅλη στάση τοῦ Ἀνδρέου ὡς κηδεμόνα τοῦ νεαροῦ Δημητρίου κατὰ τὴν παραμονὴν του στὸ Μόναχο—ὅπως αὐτὴ διαγράφεται ἀπὸ τὰ γράμματά του—σημειώνουμε τὰ ἑξῆς: Μὰς προξενοῦν ἐντύπωση οἱ παρατηρήσεις του, παρ' ὅλο ὅτι εἶναι ἀγράμματος, γύρω ἀπὸ τὰ θέματα τῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς μορφώσεως τῶν ἑλληνοπαίδων. Ἐκτελεῖ τὰ καθήκοντα πού τοῦ ἔχουν ἀνατεθῆ κατὰ τρόπο ἐξαίρετο καὶ μὲ τὴν αὐστηρότητα καὶ προσήλωσιν πού ἐπέβαλαν ἡ καταγωγὴ του καὶ οἱ παραδόσεις τῆς ἰδιαίτης πατρίδας του. Μὲ τὴν πείρα πού διαθέτει, τὸ κριτικὸ πνεῦμα, μὲ τὸ ὁποῖο εἶναι προικισμένος, καὶ τὴν ὀξύτατην διαίσησίν του κατορθώνει καὶ ἀξιολογεῖ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν σχολείων τοῦ Μονάχου καὶ παρακινεῖ στὴ λήψην ἀποφάσεων γὰρ τὴν καλύτερην κατάρτισιν τοῦ Δημητρίου καὶ τὸν ἐπαγγελματικὸν προσανατολισμόν του. Φαίνεται (βλ. ἐπιστολὴ 12 Νοεμβρίου 1828)³ πὼς μὲ ἐντολὴν τοῦ Καποδίστρια παρακολουθοῦσε καὶ τὸν ἐνημέρωνε, οὐ μόνον γὰρ τὴν πρόοδον τοῦ προστατευομένου του, ἀπὸ τίς ἐπιδόσεις τοῦ οὐοίου εἶ-

1. Βλ. Καποδίστριας, Ἐπιστολαί, τ. Γ', σ. 359.

2. Βλ. Παράρτημα, μέρος Α', ἀριθμ. ἔγγρ. 8.

3. Βλ. Παράρτημα, μέρος Β', ἀριθμ. ἔγγρ. 4.

ναι ικανοποιημένοι, αλλά και τῶν ἄλλων ἑλληνοπαίδων πού φοιτοῦσαν στό 'Εκπαιδευτήριο τοῦ Desjardins. "Ἐτσι μὲ τὴν ἀπὸ 1 Ὀκτωβρίου 1829 ἐπιστολή του, ἀφοῦ ἐνημερώνει τὸν Κυβερνήτη γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν στό Μόναχο, πού ἀνέρχονται σὲ 60, χαρακτηρίζει μερικοὺς ἀπ' αὐτοὺς ὡς «ζιζάνια», ἀσφαλῶς γιὰ τις χαμηλὲς ἐπιδόσεις τους καὶ τὴ διαγωγὴ τους, καὶ προτείνει τὴν ἀποπομπή τους ἀπὸ τὸ 'Εκπαιδευτήριο. Ἰδιαιτέρη εὐαισθησία εἰδειχνε ὁ Ἄνδρέου στὰ θέματα τῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἑλληνοπαίδων, πού τὴν θέλει σύμφωνη μὲ τὴν ἑλληνικὴ παράδοση. Οἱ συμβουλὲς πού δίνει πάντοτε ὁ Κυβερνήτης στὰ γράμματά του πρὸς αὐτὸν καὶ τὸν Δημήτριο εἶναι γιὰ τὸν Ἄνδρέου ὑποθῆκες πού πρέπει νὰ τηρουνται ἀπαρέκκλιτα. Διαισθάνεται πῶς ἔχουν μεγάλη ἐπίδραση στὸν Δημήτριο, γι' αὐτό, ἀν καμιὰ φορὰ δείχνη ἀμέλεια, ἢ ἀποτελεσματικώτερη θεραπεία εἶναι ἢ ὑπόμνηση τῶν συμβουλῶν τοῦ Κυβερνήτη¹.

1. Τὰ στοιχεῖα πού υπάρχουν γιὰ τὸν συνοδο τοῦ Δημητρίου Χρηστο Ἄνδρέου εἶναι πολὺ λίγα. Ὁ Γούδας στὸ βίο «Μπότσαράται» γράφει: «Ἐν τῷ βίῳ τούτῳ ἐνδέχεται νὰ ὑπάρχωσι πλειότεραι τινες ἀτέλειαι, διότι οὐδεὶς τῶν ἐπιζόντων ἐγκόνων εὐηρεστήθη νὰ δώσῃ ἡμῖν τὴν ἐλαχίστην πληροφορίαν. Μόνον ὁ σεβάσμιος καὶ ἀγαθὸς Κητσοῦ Ἄνδρέας ἐχειραγώγησεν ἡμᾶς κατὰ τι εἰς τὰ προ τοῦ Ἄγῶνος τὰ δ' ἐπ' αὐτοῦ ἀγνοεῖ ἐξ ἀντιλήψεως διότι διετέλει ὡς γνωστὸν τὸ μὲν πρῶτον παρὰ τῇ οἰκογενείᾳ, ἔπειτα δὲ παρὰ τῷ πολυκλαύστῳ Δημητρίῳ ἐν Μονάχῳ ὡς παιδαγωγός» (βλ. Ἄ ν. Γ ο ὄ δ α, Βίοι Παράλληλοι, τ. Η', ἐν Ἀθήναις 1876, σ. 48 καὶ 80). Στὰ γράμματά του πρὸς τὸν Καποδίστρια ὑπογράφει ὡς Χρηστος Ἄνδρέας. Μὲ τὸν ἴδιον τρόπο ὑπογράφει σὲ μιὰ ἀναφορὰ τῆς 14ης Αὐγούστου 1831, πού στάλθηκε ἀπὸ τὸ Μόναχο στὸν Καποδίστρια καὶ στὴν ὁποία συσταίνεται μὲ θερμὰ λόγια ὁ Θεΐρσιος πού ἐπρόκειτο τὴν ἐποχὴ ἐκείνη νὰ ταξιδεύσῃ στὴν Ἑλλάδα. Τὴν ἀναφορὰ αὐτὴ τὴν ὑπογράφουν μετὰξὺ ἄλλων οἱ Μισαήλ Ἀποστολίδης, Δ. Μ. Βότσαρης (ἀπὸ τυπογραφικὴ ἀβλεψία γράφτηκε Α. Μ. Βότσαρης), Α. Μιαούλης, Ν. Μιαούλης, Δ. Σαχτούρης κ. ἄ. (βλ. Κ ὠ σ τ α Π α σ α γ ι ἄ ν η, Ὁ Καποδίστριας καὶ ὁ Θεΐρσιος, «Ἰόνιος Ἀνθολογία» τ. 6 (1932), ἀριθμ. τευχῶν 57-58-59, σ. 30). Ὁ Καποδίστριας στὴν ἐπιστολή του πρὸς τὴν Χρυσούλα Μπότσαρη τὸν ἀποκαλεῖ Χρηστο Ἄνδρέου, ἐνῶ ὁ Ζακύνθιος Φραγκίσκος Καρβελάς Ἄνδρέα Χρήστου (βλ. Ο ἰ κ ο ν ὄ μ ο υ, Τὸ Σούλι, σ. 195-196). Σὲ ἀπόδειξὴ πληρωμῆς χρημάτων τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως στὴν Χρυσούλα ὑπογράφεται ὡς Χρήστου Ἄνδρέας (βλ. Κ ο ν ὄ μ ο υ, Ἡπειρώτες στὴ Ζάκυνθο, σ. 38), ἐνῶ σὲ ἐπιστολή του πρὸς τὸν στρατηγὸ Κώστα Μπότσαρη στίς 17 Αὐγούστου 1844 ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ὑπογράφει ὡς Χ. Ἄνδρέου (βλ. Ο ἰ κ ο ν ὄ μ ο υ, Ἀρχεῖον Κώστα Μπότσαρη, σ. 279). Γιὰ τὸ ρόλο πού διαδραμάτιζε κοντὰ στὸν Δημήτριο ὁ τελευταῖος τὸν ἀποκαλεῖ «Μέντορα» (βλ. ἐπιστολὲς Δημητρίου 18 Μαρτίου 1828 καὶ 23 Νοεμβρίου 1830), ὅπως καὶ ὁ Καποδίστριας σὲ ἐπιστολή του πρὸς τὸν Desjardins (βλ. Δ α σ κ α λ ἄ κ η, Κείμενα-Πηγὰ, Τὰ Περὶ Παιδείας, μέρος πρῶτον, σ. 629). Ὁ Παπαγεωργίου ἀναφέρει τὸν Ἄνδρέου μόνον μὲ τὸ μικρὸ του ὄνομα γράφοντας «τὸν Βότσαρη συνώδευεν ὁ ἐκ Μεσολογγίου γνωστός παιδαγωγός αὐτοῦ Χρηστος, ὅστις διατηρήσας ἐν Μονάχῳ τὴν ἑλληνικὴν φουστανέλλαν καὶ τὴν χρυσοῦφαντον στολὴν εἶχε καταστῆ γνωστότατος, ἐπισύρων τὸν θαυμασμὸν τῶν ξένων» (βλ. Π α π α γ ε ω ρ γ ἰ ο υ, Ἡ ἐν Μονάχῳ Ἑλληνικὴ Κοινότης, σ. 56 σημ. 2). Τὴ σουλιώτικη στολή φοροῦσε στὸ Μόναχο καὶ ὁ Δημήτριος, ὅπως ἀναφέρει ὁ Καρολίδης γράφοντας γιὰ τὸν Λουδοβίκο (βλ. Κ α ρ ο λ ἰ δ ο υ, Σύγχρονος Ἱστορία τῶν Ἑλλήνων, τ. Α', σ. 575 σημ. 1). Βλ. ἐπίσης καὶ

Ἡ πρόοδος τοῦ Δημητρίου μετὰ τὴν απομάκρυνσή του ἀπὸ τὸ Ἐκπαιδευτήριο τοῦ Desjardins εἶναι πολὺ ἱκανοποιητικὴ. Ὁ Ἄνδρέου, σὲ ἐπιστολὴ τοῦ τῆς 27 Ἀπριλίου 1830¹, προβλέπει ὅτι οἱ γνώσεις πού κατέχει τώρα ὁ Δημήτριος θὰ τὸν κάμουν ἱκανὸ νὰ διεκδικήσῃ κατὰτάξῃ τὸ φθινόπωρο στὴν ἑκτη καὶ ἴσως στὴν ἑβδομῃ τάξῃ τῆς Στρατιωτικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Μονάχου. Καί, ὅπως πληροφοροῦμαστε ἀπὸ τις ἐπόμενες ἐπιστολές, οἱ προβλέψεις του ἐπαλήθευσαν. Ὁ Δημήτριος κατατάχθηκε πράγματι στὴν ἑβδομῃ τάξῃ. Στὴν ἐπιστολὴ τῆς 31 Μαρτίου 1830 πρὸς τὸν Καποδίστρια, πού ὑπογράφεται καὶ ἀπὸ τὸ θεῖο του Γεώργιο Μπότσαρη, πού εἶχε μεταβῆ κι αὐτὸς στὸ Μόναχο γιὰ σπουδές, ὁ Δημήτριος γράφει ὅτι θὰ φοιτήσῃ τὸ φθινόπωρο στὸ βασιλικὸ πολεμικὸ σχολεῖο, ὅτι μελετᾶει τριγωνομετρία καὶ ὅτι εχει ἐμπιστοσύνη στὶς δυνάμεις του².

Ἡ φοίτησή του, λοιπόν, στὴν Στρατιωτικὴ Ἀκαδημία (ἄλλοῦ τὴν ονομάζει «Βασιλικὸ Πολεμικὸ Σχολεῖο» καὶ ἄλλοῦ «Τακτικὸ Γυμνάσιο») ἄρχισε ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1830 καὶ τελείωσε τὸ 1832³. Στὴν ἐπιστολὴ τοῦ τῆς 23 Νοεμβρίου 1830 ὁ Δημήτριος ἀναφέρει τις προσπάθειες πού κατέβαλε γιὰ νὰ ἀνταποκριθῇ στὶς ἀπαιτήσεις τῶν μαθημάτων καὶ στὶς ἄλλες δοκιμασίες πού ἐπέβαλε τὸ πρόγραμμα τῆς Στρατιωτικῆς Ἀκαδημίας ἢ τοῦ Καδδετικοῦ Σχολείου, ὅπως συνήθως ἀποκαλεῖ αὐτὴν ὁ Ἄνδρέου⁴.

Ἡ ἐπίσημη ονομασία τῆς Σχολῆς ἦταν Kadetten Korps, δηλ. τὸ «Σῶμα τῶν Δευτεροτόκων». Ἡ ονομασία αὐτὴ προέρχεται ἀπὸ τὸ ὅτι, ὅταν συνεστήθη ἡ Σχολή, κατὰ τὸ ἀριστοκρατικὸ καὶ τιμοκρατικὸ δίκαιο τῆς Γερμανί-

Κ. Μίρη, Ἄρβανίτες, οἱ Δωριεῖς τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ, Ἀθήναι 1960, σ. 288 σημ. 2, καὶ Καποδίστρια, Ἐπιστολαί, τ. Β', σ. 313, ὅπου ὁ Κυβερνήτης εκφράζει τὴν ἐπιθυμία του νὰ γίνῃ ἡ σουλιώτικη ενδυμασία κοινὸ ἐνδυμα δλων τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν.

Μετὰ τὴν ἀποπεράτωση τῶν σπουδῶν τοῦ Μπότσαρη καὶ τὴν ἐπιστροφή τους στὴν Ἑλλάδα ὁ Χρηστος Ἄνδρέου ἔγινε ἀρχιτρίκλιος τοῦ Ὁθωνος (βλ. Ἀλ. Παγαβῆ, Ἀπομνημονεύματα, τ. Α', ἐν Ἀθήναις 1894, σ. 164), καὶ ὅταν ἐκεῖνος ἐξορίστηκε, δὲν δίστασε νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ στὴν Βαυαρία, ἐγκαταλείποντας στὴν Ἑλλάδα τὴ γυναίκα καὶ τὸ παιδί του, μὲ τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι εἶχε ἀπολαύσει πολλὰ καλὰ ἀπὸ τὸν βασιλιά στὶς εὐτυχισμένες του μέρες καὶ δὲν ἤθελε νὰ ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ κοντὰ του στὶς ἄσχημες. Φαίνεται ὅτι ἐπέστρεψε στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν Βαυαρία μετὰ ἀπὸ πολλὰ χρόνια (βλ. Karl Dieterich, Aus Briefen und Tagebuchern zum deutschen Philhellenismus (1821-1828), Hamburg 1928, σ. 10-11).

1. Βλ. Π α ρ ἄ ρ τ η μ α, μέρος Β', ἀριθμ. ἐγγρ. 8.
2. Βλ. Π α ρ ἄ ρ τ η μ α, μέρος Α', ἀριθμ. ἐγγρ. 7.
3. Βλ. ἐπιστολὴ τῆς 23 Νοεμβρίου 1830 τοῦ Χρήστου Ἄνδρέου (Π α ρ ἄ ρ τ η μ α, μέρος Β', ἀριθμ. ἐγγρ. 9), καὶ Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, Ἡ ἐν Μονάχῳ Ἑλληνικὴ Κοινότης, σ. 71.
4. Βλ. Π α ρ ἄ ρ τ η μ α, μέρος Α', ἀριθμ. ἐγγρ. 9.

ας, τὰ πρωτότοκα τέκνα κληρονομούσαν τούς πατρικούς τίτλους τῶν γονέων τους, ἐνῶ τὰ δευτερότοκα κατατάσσονταν στὸ στρατό¹.

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ στὴν Στρατιωτικὴ Ἀκαδημία φοιτοῦσαν καὶ τὰ παιδιὰ τοῦ Μιαοῦλη καὶ Σαχτούρη, στὴν τρίτῃ τάξῃ ὁ πρῶτος καὶ στὴν δευτέρα ὁ δεύτερος. Στὴν ἐπιστολὴ του τῆς 23 Νοεμβρίου 1830 ὁ Δημήτριος ἀναφέρεται καὶ στὶς φιλότιμες προσπάθειες ποὺ κατέβαλαν ὅλοι οἱ Ἕλληνες σπουδαστές γιὰ νὰ ἀνταποκριθοῦν στὶς υποχρεώσεις τους². Τέλος περιγράφει τὴν ἐκπαίδευση στὴν Στρατιωτικὴ Σχολὴ καὶ τὴν ἀγωγή ποὺ παρέχονταν μέσα σὲ πλαίσια αὐστηρῆς πειθαρχίας καὶ ἔντονης ἠθικῆς διαπαιδαγωγήσεως, ποὺ εἶχαν τὴν ἀνάλογη ἐπίδραση στοὺς σπουδαστές³.

Παράλληλες πληροφορίες γιὰ τὸ συντελούμενο στὴν Στρατιωτικὴ Σχολὴ ἔργο ἀγωγῆς καὶ μορφώσεως καὶ γιὰ τὴν πρόοδο τοῦ Δημητρίου καὶ τῶν ἄλλων σπουδαστῶν βρίσκουμε σὲ ἐπιστολὴ τοῦ Ἀνδρέου τῆς 23 Νοεμβρίου 1830⁴ πρὸς τὸν Καποδίστρια. Οἱ πληροφορίες εἶναι υπεύθυνες, γιατί μαζὶ μὲ τὴν ἐπιστολὴ ἀποστέλλεται στὸν Κυβερνήτη καὶ βεβαίωση τοῦ ἐφόρου τῆς Σχολῆς⁵. Κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Ἀνδρέου στὴν Σχολὴ ἐπιτελοῦνταν ἔργο ἀξιολογώτατο, ἱκανὸ νὰ συμβάλῃ στὴν κατάρτιση ἔμπειρων ἀξιωματικῶν καὶ ἄλλων πολιτῶν. Ὡς κυριώτερο προσὸν τῆς Σχολῆς θεωρεῖ τὴ σπαρτιατικὴ ἀγωγή

1. Βλ. Ρ α γ κ α β ῆ, Ἐπονημονεύματα, τ. Α', σ. 153 κ.ἑξ. Στὰ Ἐπονημονεύματα τοῦ Ραγκαβῆ βρίσκουμε λεπτομερῆ περιγραφή ποὺ ἀναφέρεται στὴν ὅλη οργανικὴ διάρθρωση τῆς Σχολῆς, στὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων, στὶς ἀσκήσεις καὶ τὴ στρατιωτικὴ ἐκπαίδευση, τὴν πειθαρχία καὶ γενικὰ τὴν ἀγωγή ποὺ παρέχονταν στοὺς τροφίμους. Πολλὲς πληροφορίες μᾶς παρέχει καὶ ὁ Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, Ἐν Μονάχῳ Ἑλληνικὴ Κοινότης, σ. 69 κ.ἑξ.

2. Πραγματικὰ ἡ πρόοδος τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν στὴν Στρατιωτικὴ Σχολὴ ἦταν πολὺ ἱκανοποιητικὴ. Ἦταν φιλομαθεῖς, φιλότιμοι, ἐξυπνοί, ὑστεροῦσαν μόνο στὸ μάθημα τῆς νεωτέρας εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς καὶ ἀπὸ τὰ μουσικὰ ὄργανα ἀγαποῦσαν τὴ σάλπιγγα. Ὅλοι τους προσπαθοῦσαν νὰ μάθουν καλὰ τὴ γερμανικὴ γλῶσσα καὶ φαίνεται πὼς τὰ ἀποτελέσματα ἦταν πολὺ ἱκανοποιητικὰ, ἀφοῦ πολλὲς φορὲς ἐπαιρναν ἄριστα κατὰ τὴ βαθμολόγησή τους (βλ. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, Ἐν Μονάχῳ Ἑλληνικὴ Κοινότης, σ. 70).

3. Ἀπὸ τὴν ἴδια ἐπιστολὴ πληροφοροῦμαστε πὼς τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη φοιτοῦσαν στὸ Μόναχο σὲ πανεπιστημιακὲς σχολὲς καὶ ἄλλοι Ἕλληνες, ποὺ σπουδάζαν φιλοσοφία, ἰατρικὴ καὶ θετικὲς ἐπιστῆμες καὶ σημειῶναν ἐξαιρετικὲς προόδους. Ὁ Δημήτριος κάνει τὴν πρόβλεψη ὅτι ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἐπιστῆμονες, ποὺ κάθε Κυριακὴ συγκεντρώνονται στὴ μικρὴ ὀρθόδοξο ἐκκλησίᾳ τοῦ Μονάχου γιὰ νὰ ἐκτελέσουν τὰ θρησκευτικὰ τους καθήκοντα, ὅταν θὰ γυρίσουν στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ, θὰ διαδραματίσουν σημαντικὸ ρόλο στὴν ἀνέλιξη τῆς πατρίδας τους.

4. Βλ. Π α ρ ῶ ρ τ η μ α, μέρος Β', ἀριθμ. ἐγγρ. 9.

5. Ἐφορος καὶ Στρατηγὸς τῆς Σχολῆς—ὅπως τὸν ἀποκαλεῖ ὁ Ἀνδρέου—θὰ εἶναι ἀσφαλῶς ὁ διευθυντὴς τῆς φιλέλληνας Γεώργιος von Tausch ποὺ τὸ 1838 γιὰ τὰ φιλελληνικὰ του αἰσθήματα τιμῆθηκε ἀπὸ τὸν Ὄθωνα μὲ τὸν Χρυσὸ Σταυρὸ τοῦ Σωτήρος. Περισσότερα γιὰ τὸν von Tausch βλ. στοῦ Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, Ἐν Μονάχῳ Ἑλληνικὴ Κοινότης, σ. 69 κ.ἑξ.

τὴν ὁποία ἔχει οργανώσει γιὰ τοὺς σπουδαστές. Ἐκφράζει γι' αὐτὸ τὴν εὐχὴ νὰ ἀποσταλοῦν περισσότεροι Ἕλληνες νέοι στὸ Μόναχο γιὰ νὰ φοιτήσουν στὴν Σχολή, ἀφοῦ μάλιστα τέτοια ἦταν καὶ ἡ ἐπιθυμία τοῦ βασιλιᾶ Λουδοβίκου.

Ὅπως ἤδη σημειώσαμε, ἀποφασιστικὴ στάθηκε γιὰ τὴν ἐκπαίδευση τοῦ Δημητρίου στὸ Μόναχο ἡ συμβολὴ τοῦ Κυβερνήτη Ἰωάννη Καποδίστρια. Πράγματι ὁ Καποδίστριας ἦταν γιὰ τὸ νεαρὸ Δημήτριο, ὁ προστάτης, ὁ φίλος καὶ σύμβουλος του. Παρακολουθοῦσε μὲ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον τὶς προόδους του καὶ μὲ τὰ γράμματά του τὸν ἐπαινοῦσε, τὸν ἐνθάρρυνε καὶ τὸν συμβούλευε. «Ὅταν βρισκόταν στὴν Ἀγκώνα εἶχε γράψει στὸ φίλο του Ἀνδρέα Μουστοξύδη: «Βιβλιοδέτησον ἀκόμη εὐπρεπῶς καὶ ἄλλο σῶμα τῶν λόγων του Μηριάτου, καὶ στείλον αὐτὸ πρὸς τὸν νέον Βότσαρην εἰς Μοναχον, προσάπτων που εἰς τὰ πλευρὰ τοῦ βιβλίου καὶ ρητόν τι ἐλληνικόν, ἀναμνησκον καθ' ἐκάστην εἰς τὸν νέον τὰς ὀφειλὰς αὐτοῦ εἰς τε τὴν ἀθάνατον τοῦ γεννήσαντος μνήμην καὶ εἰς τὴν πατρίδα. Ἐγραψα δὲ πρὸς αὐτὸν ἤδη, καὶ συ εὐρήσεις ευκόλως τὸν ἐπιδώσοντα τὸ βιβλίον εἰς Μόναχον»¹.

Ἀπὸ ὅλα τὰ δημοσιευμένα ὡς τώρα κείμενα ποὺ ἀναφέρονται στὶς σχέσεις τοῦ Κυβερνήτη μὲ τὴν οἰκογένεια Μπότσαρη καὶ ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῶν ἀνέκδοτων ἐπιστολῶν τοῦ Δημητρίου καταφαίνεται τὸ ἐντελῶς ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον τοῦ Κυβερνήτη γι' αὐτόν, ποὺ προερχόταν ἀσφαλῶς ἀπὸ τὴ μεγάλη ἐκτίμηση ποὺ ἔτρεφε στὴ μνήμη τοῦ πιὸ ἀγνοῦ ἥρωα τοῦ ἔθνικοῦ ἀγώνα.

4. Η ΣΤΑΔΙΟΔΡΟΜΙΑ ΤΟΥ Δ. ΜΠΟΤΣΑΡΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΩΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ

Ὁ Δημήτριος Μπότσαρης τέλειωσε τὶς σπουδές του στὴν Στρατιωτικὴ Ἀκαδημία τοῦ Μονάχου τὸ 1832 καὶ ἐπέστρεψε στὴν Ἑλλάδα τὸ 1833 μαζὶ μὲ τὸ θεῖο του στρατηγὸ Κώστα Μπότσαρη, ποὺ εἶχε μεταβῆ στὸ Μόναχο ὡς

1. Καποδίστρια, Ἐπιστολαί, τ. Α', σ. 232. Ἡ προσφορὰ τοῦ Μουστοξύδη στὸ θέμα τῆς ἐκπαιδύσεως σ' ἐκείνες τὶς δύσκολες στιγμές, ποὺ ἐμπαιναν τὰ θεμέλια τῆς ὀργανώσεως τοῦ νέου κράτους, ὑπῆρξε μεγάλη. Στὴν ἀπάντησή του στὴν ἀνωτέρω ἐπιστολὴ τοῦ Καποδίστρια ἀποκαλύπτονται οἱ προσπάθειες ποὺ κατέβαλε στὸ ἐξωτερικὸ γιὰ τὴ συγκέντρωση βιβλίων ποὺ θὰ χρησιμοποιοῦνταν στὰ σχολεῖα. Καὶ ἀναφέρει ἀκόμη: «Ἡ ἐκκλησιαστικὴ Ἀγκώνα θὰ λάβει μ' αὐτὴ τὴν ἴδια ευκαιρία τοὺς λόγους τοῦ Μηριάτη δεμένους. Καὶ θὰ τοὺς στείλω καὶ στοὺς μαθητὲς τοῦ γένους καὶ στὸν νεαρὸ Μπότσαρη. Τὸ ἀντίτυπο γι' αὐτὸν θάναι περιποιημένο ἰδιαίτερα. Τύπωσα στὴν προμετωπίδα τῆς πρώτης σελίδας δύο στιχοὺς, ποὺ βέβαια δὲν εἶναι ἀξιοὶ τοῦ κ. Ρίζου, ἀλλὰ ποὺ ἴσως συμπληρώνουν τὸ ἀντικείμενο:

*Μάρκο Βοτσαρίδη! τέκνον τῆς Ἑλλάδος καὶ Χριστοῦ
τὸν φιλόχριστον πατέρα καὶ φιλόπατρην μμοῦ».*

(βλ. Ἀγάθης Νικοκάβουρα, Ὁ Ἀνδρέας Μουστοξύδης καὶ ἡ Παιδεία, Κέρκυρα 1965, σ. 38. Βλ. ἐπίσης καὶ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Δημητρίου τῆς 18 Μαρτίου 1828, Παράρτημα, μέρος Α', ἀριθμ. ἐγγρ. 2).

μέλος της αντιπροσωπείας ἣ ὅποια στάλθηκε ἐκεῖ γιά νά προσκαλέσῃ τόν "Οθωνα νά ἔλθῃ στήν Ἑλλάδα¹. Ὡς ἀπόφοιτος τῆς Στρατιωτικῆς Ἀκαδημίας κατατάχθηκε στό στρατό καί χάρη στίς εἰδικές σπουδές του στό Μόναχο ἐντάχθηκε στό Πυροβολικό, ὅπου ἡ μόρφωση καί οἱ ἱκανότητές του τοῦ ἐπέτρεψαν νά διακριθῇ ἀπό τοὺς συναδέλφους του².

Τὸ ἦθος καί τὰ προσόντα τοῦ νέου ἀξιωματικοῦ ἦταν φυσικό νά τὰ ἐκτιμήσῃ ὁ "Οθων, γι' αὐτὸ καί ζητοῦσε νά τὸν συντροφεύῃ στοὺς περιπάτους καί στίς περιοδεῖες του στὴ χώρα³. Ἡ ἐκτίμησή του ἔτρεφε ὁ "Οθων πρὸς τὸ πρόσωπό του ἐπισημοποιήθηκε στίς 26 Ἰανουαρίου τοῦ 1855 μὲ τὸ διορισμό του ὡς ὑπασιπιστοῦ⁴. Ἦταν ἤδη ταγματάρχης-διοικητῆς μοίρας πυροβολικοῦ καί τὸ 1855 στάλθηκε ἀπὸ τὸν "Οθωνα στήν Μόσχα, γιά νά τὸν ἀντιπροσωπεύσῃ στὴ στέψη τοῦ νέου αὐτοκράτορα τῆς Ρωσίας Ἀλεξάνδρου Β'⁵.

Τὴν ἀπόφασή του ὁ "Οθων γιά τὴν πρόσληψή τοῦ Δημητρίου ὡς ὑπασιπιστοῦ του τὴν ἀνακοινώνει στὸν πατέρα του Λουδοβίκο μὲ ἐπιστολὴ του στίς 11 Μαρτίου 1855. Στὴν ἐπιστολὴ μάλιστα αὐτὴ ὁ "Οθων χαρακτηρίζει ὡς ἐσφαλμένες προηγούμενες πολιτικὲς ἐνέργειες τοῦ Δημητρίου ἀπέναντι στοῦ θρόνου⁶. Οἱ κρίσεις τοῦ "Οθωνος ἀφήνουν νά ἐννοηθῇ ὅτι ὁ Δημήτριος, κατὰ τὰ προηγού-

1. Βλ. Κ α ρ ο λ ῖ δ ο υ, Σύγχρονος Ἱστορία τῶν Ἑλλήνων, τ. Α', σ. 488 κ.έξ., Ο ἰ κ ο ν ὀ μ ο υ, Τὸ Σούλι, σ. 335, Κ. Π α π α ρ ρ η γ ο π ο ὑ λ ο υ, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους μετὰ προσθηκῶν, σημειώσεων καί βελτιώσεων ὑπὸ Παύλου Καρολίδου, ἐκδ. Ἐλευθεροδάκη, τ. 6, σ. 219. Ὁ Παπαρρηγόπουλος ἀναφέρει ὅτι στὴν τριμελῆ ἐπιτροπὴ πού στάλθηκε στό Μόναχο γιά νά προσκαλέσῃ τὸν "Οθωνα μετεῖχε ὁ Νότης Μπότσαρης καί ὄχι ὁ Κώστας.

2. Τὸ 1837 ὁ Δημήτριος εἶχε τὸ βαθμὸ τοῦ ὑπολοχαγοῦ καί ἦταν τοποθετημένος στὴν Λαμία ὡς διοικητῆς τοῦ πυροβολικοῦ (βλ. Ν ι κ ο λ ᾶ ο υ Κ. Κ α σ ο μ ο ὑ λ η, Ἡμερολόγιον, Ἀθῆναι 1968, σ. 221 καί 222).

3. Βλ. Κ α ρ ο λ ῖ δ ο υ, Σύγχρονος Ἱστορία τῶν Ἑλλήνων, τ. Α', σ. 535. Καί κατὰ τὴ μεγάλη περιοδεία τῶν βασιλέων "Οθωνος καί Ἀμαλίας στὴν Ἀνατολικὴ Ἑλλάδα, πού ἄρχισε τὴν 1 Σεπτεμβρίου 1834, τοὺς συνόδευε καί ὁ Μπότσαρης (βλ. Κ α ρ ο λ ῖ δ ο υ, ἐνθ' ἄν., τ. Β', σ. 142).

4. Βλ. Π α ρ ᾶ ρ τ η μ α, μέρος Ε', ἀριθμ. ἐγγρ. 1.

5. Ἐσφαλμένα ὁ Ν. Π α τ σ ἔ λ η ς, Οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες τῆς Ἡπείρου, Ἰωάννινα 1958, σ. 45, ἀναφέρει ὅτι ὁ Δημήτριος μετέβη στὴν Μόσχα μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ ὑπασιπιστοῦ τοῦ "Οθωνος τὸ 1854. Ἡ πρόσληψή του, ὅπως ἀναφέρθηκε, ἔγινε τὸ 1855.

6. Βλ. Ἀ. Σ κ α ν δ ᾶ μ η, Ἡ τριακονταετία τῆς βασιλείας τοῦ "Οθωνος, Ἀθῆναι 1961, τ. Α', σ. 989: «Προ ολίγου χρόνου—γράφει ἀνάμεσα στ' ἄλλα ὁ "Οθων στον Λουδοβίκο—ἡ Αὐλὴ μου ηὔξήθη, ἡ καλύτερον συνεπληρώθη, δι' ἑνὸς ἀκόμη μέλους. Διῶρισα τὸν ἀντισυνταγματάρχην Βαλτινὸν ἀνώτατον ὑπασιπιστὴν μου, τὸν ταγματάρχην Μπότσαρην, αὐτὸν τὸν ὅποιον Σεις ἐπιτρέψατε νά ἐκπαιδευθῇ εἰς τὸ Βαυαρικὸν Σῶμα τῶν Εὐελπίδων, ὡς προσωπικὸν ὑπασιπιστὴν μου καί τὸν ταγματάρχην Χάν—τὸν Ἐλβετὸν φιλέλληνα—ὡς ἐπιτιμον ὑπασιπιστὴν μου. Ὁ Μπότσαρης, ὅστις προηγούμενος ἀπὸ ἐσφαλμένας πολιτικὰς ἀντιλήψεις, ὅπως φαίνεται, εἶχε παραπλανηθῇ, διαπνέεται τώρα ἀπὸ τὰ κάλλιστα τῶν αἰσθημάτων καί οπωσδήποτε πρόκειται περὶ καλοῦ ἀνθρώπου».

μενα χρόνια, είχε λάβει μέρος στις κομματικές διαμάχες, πράγμα πολύ συνηθισμένο τότε για όλους τους αξιωματικούς του στρατού. Ἀργότερα όμως, ἀσφαλῶς πολύ πιό πριν ἀπὸ τὸ 1855 πού διορίστηκε ὑπασπιστής, καὶ μετὰ τὴν Ἐπανάσταση τῆς 3ης Σεπτεμβρίου τοῦ 1843, πρὸς τὴν ὁποία ὁ Μπότσαρης ἦταν ἀντίθετος¹, ἀκολουθεῖ πιστὰ τὸν Ὅθωνα, πού τὸν περιβάλλει μὲ τὴν ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη του². Στὸ μεταξύ, μετὰ τὸ διορισμὸ του ὡς ὑπαπιστοῦ, προάγεται σὲ ἀντισυνταγματάρχη τοῦ πυροβολικοῦ³.

Στις 10 Ἰουνίου 1859, μετὰ τὴν ἀποτυχία τοῦ Ἀνδρέα Μεταξᾶ στὸ σχηματισμὸ Ἰπουργεῖου καὶ τὴν παραμονὴ τοῦ Ἰπουργεῖου Μιαούλη, ὁ Δημήτριος Μπότσαρης διορίζεται Ἰπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν, ἀναλαμβάνοντας, γιὰ πρώτη φορά, ὑπουργικὸ ἀξίωμα. Διαδέχθηκε στὸ ὑπουργεῖο τὸν Σπυρομήλιο, πού εἶχε ἀντικαταστήσει τὸν Α. Σμολένσκη γιὰ λίγες μόνον ἡμέρες⁴.

1. Βλ. Κ α ρ ο λ ῖ δ ο υ, Σύγχρονος Ἱστορία τῶν Ἑλλήνων, τ. Β', σ. 452, καὶ G. F i n l a y, A History of Greece, Oxford 1877, τ. 7, σ. 175.

2. Βλ. Π. Λ ἰ δ ω ρ ῖ κ η, Σελίδες τινές τῆς ἱστορίας τοῦ βασιλέως Ὅθωνος, Ἀθήνησιν 1898, σ. 107, πού γράφει χαρακτηριστικά: «Τὸ 1843 μᾶς ἔδωκε τρεῖς κεφαλές, δημιουργοὺς κομμάτων. Τὸν Κωλέττην, τὸν Μαυροκορδάτον, τὸν Μεταξᾶν... Ὁ δυστυχὴς Ὅθων περιεμάζεψε τὰ ναυάγια τῆς καταστρεπτικῆς ἐκείνης συνεδριάσεως τῆς Συνελεύσεως, ἦτις ἐχώρισε τὸ ἔθνος, καὶ συνεκέντρωσε περὶ αὐτόν, ὅσους ἐδυνήθη ἐξ ἐκείνων, οὓς ἡ Συνέλευσις ἀπεκήρυξε, διὰ τὸ μὴ διασπασθῆναι τὸ ἐλληνικὸν γένος καὶ μαρνανθῆναι ὁ πατριωτισμός. Ἐφερε πλησίον του ὡς ὑπαπιστὴν τὸν Χατζηχρήστον, τὸν Μπότσαρη, τὸν Μήλιον, τὸν Μουρούζην».

3. Βλ. Π α ρ ἄ ρ τ η μ α, μέρος Β', ἀριθμ. ἔγγρ. 2, ὅπου δημοσιεύεται τὸ ὑπ' ἀριθμ. 9463 / 11-12-1857 ἔγγραφο τοῦ Φρουραρχεῖου Ἀθηνῶν, μὲ τὸ ὁποῖο ἀνακοινώνεται στὸν Δημήτριο ἡ ἀπονομὴ τοῦ ταξιαρχικοῦ Σταυροῦ τοῦ τάγματος τοῦ Δουκὸς Πέτρου Φρειδερίκου Λουδοβίκου, Μεγάλου Δούκα τοῦ Ὀλδεμβούργου (ὁ πρίγκηπας Πέτρος, δούξ τοῦ Ὀλδεμβούργου, ἦταν ἀδελφὸς τῆς βασίλισσας Ἀμαλίας). Ἡ τιμητικὴ αὐτὴ διάκριση εἶναι μία ἀπὸ τίς πολλὰς πού ἔγιναν στὸν Μπότσαρη κατὰ τὸ 1857 (ἔχει ἤδη γίνῃ ἀντισυνταγματάρχης), χρονιὰ κατὰ τὴν ὁποία συνόδευσε τὴ βασίλισσα Ἀμαλία στο ταξίδι της στὴν Εὐρώπη καὶ στὴν ἐπίσκεψιν τῶν βασιλικῶν αὐλῶν Αὐστρίας, Πρωσίας, Βαυαρίας καὶ μικρότερων κρατῶν, ὅπως τῆς Σαξωνίας, Ἀνοβέρου κ.ἄ., πού σκοπὸ εἶχε νὰ διασκεδάσῃ τίς ἐντυπώσεις πού εἶχαν δημιουργηθῆ σὲ βάρος της, ὅτι δηλ. στὴν Ἑλλάδα συνωμοτοῦσε καὶ ἐνεργοῦσε ἀντίθετα μὲ τὰ συμφέροντα τοῦ Ὅθωνα μὲ σκοπὸ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴ διαδοχὴ τοῦ θρόνου στὸν ἀδελφὸ της. Πολλὰ στοιχεῖα γιὰ τὸ ταξίδι αὐτὸ τῆς Ἀμαλίας, καθὼς καὶ γιὰ τὸ ρόλο πού διεδραμάτισε ὁ Μπότσαρης κοντὰ της, ὡς ὑπασπιστής-ἀκόλουθός της βλ. στοῦ Λ ἰ δ ω ρ ῖ κ η, Σελίδες τινές τῆς ἱστορίας τοῦ Ὅθωνος, σ. 152 κ.ἑξ. Στὸ Ἀρχεῖο πάλι τῆς οἰκογενείας Μπότσαρη βρίσκονται καὶ οἱ διαταγές τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰπουργεῖου τῶν Ἐξωτερικῶν μὲ τίς ὁποῖες γνωστοποιεῖται ἡ ἀπονομὴ τιμητικῶν διακρίσεων στὸν Δημήτριο Μπότσαρη ἀπὸ ζενεα κυβερνήσεις καὶ τὰ ἴδια τὰ διπλώματα ἀπονομῆς τῶν διακρίσεων, ὅπως τοῦ Ρώσου αὐτοκράτορα Ἀλεξάνδρου Β', τὸ 1859, μὲ τὸ ὁποῖο τὸ ἀπονέμεται τὸ ἀδελφικὸ ἀποκριτικὸ παρρησιομτοῦ τῆς Ἀγίας Ἀννης Β' τάξεως, τοῦ ἴδιου αὐτοκράτορα, τὸ 1869, μὲ τὸ ὁποῖο τοῦ ἀπονέμεται τὸ παρρησιομτοῦ Ἀγίου Στανισλάου Β' τάξεως κ.ἄ.

4. Δ. Π ε τ ρ α κ ἄ κ ο υ, Κοινοβουλευτικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1944, τ. 7, σ. 155. Ἐσφαλμένα ἀναγράφεται στὸν πίνακα τῶν Ἰπουργῶν τῶν Στρατιωτικῶν ὡς

Πρὶν ἐκτεθῆ τὸ ἔργο τοῦ Δ. Μπότσαρη ὡς Ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν πρέπει νὰ περιγραφῆ ἡ πολιτεία του ὡς πολιτικοῦ. Ὁ Ἄλ. Κουμουνδοῦρος στὸν ἐπιτάφιο λόγο του, κατὰ τὴν κηδεία τοῦ Μπότσαρη, υπογραμμίζει τὸ μέτρο τῆς πολιτικῆς σωφροσύνης του καὶ περιγράφει χαρακτηριστικὰ τὶς πεποιθήσεις του: *Ἐνθυμοῦμαι—εἶπε ὁ Κουμουνδοῦρος—τὸν Βότσαρη ἐνθυσιῶντα μίαν τῶν ἡμερῶν εκείνων (ὀμιλεῖ γιὰ τὴν περίοδο τοῦ 1868-1870) νὰ μοι λέγῃ: «Ὁ πολιτικός πρέπει νὰ ζητῆ ἐν τῇ υπηρεσίᾳ τῆς πατρίδος τὴν δόξαν του, θυσιάζων...»¹. Στὴ φράση αὐτὴ συνοψίζεται τὸ πολιτικὸ πιστεύω του. Καὶ φαίνεται ὅτι πράγματι οἱ πολιτικὲς πράξεις του, ὡς ὑπουργοῦ καὶ πολιτευομένου, ἐπιβεβαιώνουν τοὺς λόγους του. Μιὰ πρώτη ἀπόδειξη ἀποτελεῖ ἡ προσπάθεια ποὺ κατέβαλεν ὡς Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῶν ἐγκυκλίων του πρὸς τὶς στρατιωτικὲς ἀρχές, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸ ἀδιάβλητο τῶν βουλευτικῶν ἐκλογῶν, ποὺ κατὰ τὸ διάστημα τῆς ὑπουργίας του ἔγιναν δύο φορές, τὸ 1859 καὶ τὸ 1861². Βέβαια τὸ περιεχόμε-*

ὑπουργὸς ὁ Δημήτριος Μπότσαρης γιὰ τὸ χρονικὸ διάστημα 28 Μαρτίου μέχρι 17 Ἰουνίου 1863, γιὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἦταν ἐξόριστος. Πρόκειται γιὰ τὸν Δημήτριο Νότη Μπότσαρη. Βλ. ἐπίσης Κ α ρ ο λ ῖ δ ο υ, Σύγχρονος Ἱστορία τῶν Ἑλλήνων, τ. Ε', σ. 118 σημ. 1, καὶ Ἐ π. Κ υ ρ ι α κ ῖ δ ο υ, Ἱστορία τοῦ συγχρόνου Ἑλληνισμοῦ, ἐν Ἀθήναις 1892, τ. Β', σ. 68.

1. Βλ. Ο ἰ κ ο ν ὄ μ ο υ, Τὸ Σούλι, σ. 340. Παραθέτουμε ἀποσπάσματα τοῦ ἐπικηδεῖου αὐτοῦ χαρακτηριστικὰ τῆς στάσεως τοῦ Δημητρίου Μπότσαρη ὡς πολιτικοῦ:

«Ἐγνώρισα τὸν Μπότσαρη καθ' ὄλας τὰς περιόδους τοῦ βίου του. Τὸν ἐγνώρισα ὅτε τὰ πάθη ἐξημμένα καὶ ἀχαλίνωτα τὸν νστέρον τοῦ δικαίωματος τοῦ πολίτου. Ὁ Μπότσαρης νομίζετο ὅτι ἐγόγγυζεν, ὅτι παρεπονείτο, ὅτι ἐμεμφυμοίρει; ὄχι· τὸν ἐγνώρισα ὑπουργὸν εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς ἰσχύος του. Ἡ ἐξουσία δὲν τὸν ἐσκότισε, δὲν τὸν παρέσυραν ἢ ἀλαζονεία καὶ ὀ τῦφος· ἦσαν ξένα ταῦτα. Τὸν ἐγνώρισα ἀντιπολιτευόμενον καὶ ὡς τοιοῦτος παρέσχε πολλάκις σπουδαίας υπηρεσίας εἰς τὴν κυβέρνησιν· ἐπολέμει τὰ πρόσωπα διὰ τὰς πράξεις των, ἀλλ' ὑπεστήριξε τὴν κυβέρνησιν, ὑπεστήριξε τὴν βᾶσιν, ἦτο οὕτως εἰπεῖν κυβερνητικὸς ἀντιπολιτευόμενος. Ὑπῆρξαν ἐποχὰι καθ' ας λόγοι προσωπικῶν δυσαρεσκείων ἠδυναντο νὰ τὸν παροργίσωσι πολλάκις. Ὑπῆγον πρὸς αὐτὸν πλήρης καὶ ἐγὼ οργῆς πιστευον ὅτι ἤθελον τὸν εὐρεῖ μὲ κοχλάζον τὸ στήθος ἀπὸ ἀγανάκτησιν, πλὴν πάντοτε τὸν ἔδρον ἤσυχον, γαληνιαῖον.» Ἀς σκεφθῶμεν πρῶτον τί συμφέρει εἰς τὴν πτωχὴν αὐτὴν πατρίδα, μοι ἔλεγε, καὶ μὴ ἀφῶπλιζεν ὁ πρῶος αὐτοῦ χαρακτήρ. Ὁ Μπότσαρης ἦτο εἰς καὶ ὁ αὐτὸς πάντοτε, διότι εἶχε μίαν μόνην κεντρικὴν ὑπερισχύουσαν ιδέαν τὴν ιδέαν τῆς πατρίδος, εἰς αὐτὴν ὑπέταττε τὰ πάντα. Ὑπέταξε τὴν καρδίαν εἰς τὸν νοῦν· ὁ δὲ νοῦς ἐκνύβρινα καὶ διὰ τοῦτο δὲν παρεκτρέπετο, ἐκτός ὅταν ἐπρόκειτο νὰ πράξῃ τὸ καλόν, εἶχε πρὸς τοῦτο ροπήν ἀκήθεκτον. Ὅσοι ἔλαβον τὴν τύχην νὰ συνεργασθῶσι μετ' αὐτοῦ ἐν τῇ Βουλῇ ὁμολογοῦσι τὴν ἰσχύν, τὸν πλοῦτον, τὸ ὕψος τοῦ λόγου του καὶ τὸ ἀκαταμάχητον τῶν ἐπιχειρημάτων. Ἦν πάντοτε νικητὴς ἐπὶ τοῦ βήματος διότι συνεμόρφου τοὺς λόγους πρὸς τὰ πράγματα καὶ δὲν διέστρεφε τὰ πράγματα μὲ τὰς λέξεις. Γαληνιαῖος καὶ μέτριος ἐξέθετε τὰ πράγματα· ἐπραττεν ἐπὶ τοῦ βήματος, δὲν ἔλεγεν ἀπλῶς. Μίαν δὲ καὶ τὴν αὐτὴν ἔχων πάντοτε ιδέαν περὶ τοῦ ὀρθοῦ καὶ ὡς φίλος καὶ ὡς πολέμιος, ἔλεγεν ὅτι ἐνόμιζεν ὀρθὸν καὶ ἀληθές, ἐνηφοφῶρει καὶ ἐπολιτευετο τιμίως» (βλ. Ο ἰ κ ο ν ὄ μ ο υ, Τὸ Σούλι, σ. 341).

2. Βλ. ἐφημ. «Ἀθηναῖ», φύλλα ἀρ. 2817, ἔτος ΚΗ', 28 Αὐγούστου 1859, καὶ ἀρ. 2942, ἐτος Λ', 7 Ἰανουαρίου 1861.

νο μίας κυβερνητικῆς προεκλογικῆς ἐγκυκλίου στήν ὁποία περιλαμβάνονται συστάσεις γιά τήν ἐξασφάλιση προϋποθέσεων τοῦ ἀδιαβλήτου τῶν ἐκλογῶν, δέν ἀποτελεῖ καί ἀπόδειξη συγκεκριμένων κυβερνητικῶν πράξεων κατά τήν περίοδο τῶν ἐκλογῶν, πού νά ἐπιβεβαιώνη τίς θεωρητικά ἐξαγγελμένες προθέσεις τῆς κυβερνήσεως. Καί ἡ ἴδια ἡ ἐφημερίδα «Ἀθηνᾶ», πού δημοσίευσε τίς ἐγκυκλίους καί πού μαζί μέ τήν «Ἐλπίδα» ἀγωνιζόταν γιά τίς συνταγματικές ἰδέες ἄλλοτε μετριοπαθέστερα καί ἄλλοτε ἐντονώτερα, στό φύλλο τῆς 7 Ἰανουαρίου 1861, ὅπου καταχωροῦνται οἱ ἐγκύκλιοι τῶν ὑπουργῶν Ἑσωτερικῶν Ν. Παππαλεξοπούλου καί Στρατιωτικῶν Δ. Μπότσαρη, σημειώνει προλογικά: «Αἱ κάτωθι δημοσιευόμενοι ἐγκύκλιοι ἀποδεικνύουν πόσον ἀγαθᾶς προθέσεις ἔχει ἡ Κυβέρνησις καί πόσον κήδεται τῶν δικαιωμάτων τοῦ λαοῦ. Δυστυχῶς ὁμως τά πράγματα ἀντιφάσκουν πρὸς τὰς εὐαγγελικάς αὐτὰς ρήσεις».

Ἡ ἀντιπολίτευση πάντως, πού εἶχε ἠττηθῆ στίς ἐκλογές τοῦ 1859, παρ' ὅλον ὅτι τίς κατάγγειλε ὡς προϊόν βίας, μειώνει κατά πολύ τήν εὐθύνη τοῦ Μπότσαρη¹.

1. Ὁ Ἐπαμ. Δελγιώργης, πού ἐξελέγη γιά πρώτη φορά τότε βουλευτῆς Μεσολογίου, σημειώνει στά «Πολιτικά Ἡμερολόγια»: «Τὸ ὑπουργεῖον ἐστερεῖτο ἐνότητος καί οἱ ὑπουργοὶ ἐνήργουν ὡς άτομα, οὐχί ὡς μέλη τοῦ αὐτοῦ σώματος. Ἰδίως κατά τήν ἐξέλεξιν τῶν ἐκλογῶν κατεφάνη ὁ χαρακτήρ αὐτοῦ τοῦ ὑπουργείου. Ἐκαστος τῶν ὑπουργῶν ἐρραδιούργει διὰ τοὺς φίλους του καί ἕκαστος προσεπάθει νά εἰσαγάγῃ τοὺς ἰδικούς του. Συνεμάχων δὲ ποτὲ μὲν ὁ Ζαΐμης μετὰ τοῦ Κουμουνοδουρον, ποτὲ δὲ ὁ Ῥήγας μὲ τὸν ἕτερον αὐτῶν πρὸς καταπολέμησιν τοῦ ἑτέρου. Ὁ Μιαούλης οὐδόλως ἀνεμίχθη εἰς ταῦτα, οἱ δὲ Κουντουριώτης καί Βότσαρης μετριώτερον τῶν ἄλλων» (βλ. Ἐ π. Δ ε λ η γ ι ὡ ρ γ η, Πολιτικά Ἡμερολόγια, ἐν Ἀθήναις 1896, μέρος πρῶτον 1859-1862, σ. 16). Τίς ἴδιες ἀπόψεις, γιά τὸ διαβλητὸ τῶν ἐκλογῶν, ἐκφράζει καί ὁ Ν. Δ ρ α γ ο ὑ μ η ς, Ἱστορικαὶ Ἀναμνήσεις, τ. Β', ἐκδ. β', ἐν Ἀθήναις 1879, σ. 254, πού παραθέτει μάλιστα ὡς ἀπόδειξη τῆς βίας πού ἀσκήθηκε, τὴν ἐκλογὴ τοῦ Μπότσαρη ὡς βουλευτοῦ ἐπαρχίας μὲ τὴν ὁποία δέν εἶχε καμιά σχέση. Πράγματι ὁ Μπότσαρης εἶχε ἐκθέσει υποψηφιότητα στήν ἐπαρχία Τριχωνίας καί ἐξελέγη βουλευτής. Στὸ φύλλο τῆς «Ἀθηνᾶς» τῆς 7 Ὀκτωβρίου 1859 δημοσιεύεται τὸ παρακάτω ευχαριστήριον πρὸς τοὺς ἐκλογεῖς του:

Πρὸς τοὺς ἐκλογεῖς

Ἐκλεχθεὶς διὰ τῶν ψήφων ὑμῶν βουλευτῆς τῆς Ἐπαρχίας Τριχωνίας, σπεύδω νά ἐκφράσω πρὸς ὑμᾶς, φίλοι συμπολίται, τὴν εὐγνωμοσύνην, δι' ἣν μοὶ ἐδείξατε ἀγάπην καί ἐμπιστοσύνην, ἐπεκτείναντες οὕτω καὶ ἐπ' ἐμὲ τὰς πρὸς τὴν οἰκογένειάν μου ἀρχαίας συμπαθείας Σας, τὰς ὁποίας ἐγέννησεν ἀγῶν κοινὸς μεταξύ ὑμῶν καί ταύτης, ὁ ὑπὲρ πίστεως καί πατρίδος Ἰερὸς ἀγῶν.

Ἄλλ' ἐὰν ἡ ἐπίσημος αὐτῆ διαδήλωσις τῶν πρὸς ἐμὲ αἰσθημάτων Σας εἰς ἄκρον μ' εὐηρεστήσε, τοῦτο πρὸ παντὸς ἄλλου προῆλθεν, ὡς ἐκ τῆς τάξεως, νομιμότητος καί ἐλευθερίας, μεθ' ὧν ἐξησκήσατε τὰ ἐκλογικὰ ὑμῶν δικαιώματα, συμφῶνως μὲ τὴν επιθυμίαν ἣν περὶ τούτου καί ἡ Β. Κυβέρνησις διὰ τοῦ ἐκλογικοῦ αὐτῆς προγράμματος καί ἐγὼ ἰδιαίτερώς ἐξεφράσαμεν πρὸς ὑμᾶς.

Ἐκλογαὶ τοιαῦται, ἐν τάξει καί νομιμότητι, ἐλευθέρως δὲ καί ἀνηπερέαστως διεξαγόμε-

Ὁ Μπότσαρης παρέμεινε Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν ὡς τις 26 Μαΐου 1862, ὁπότε συγκροτήθηκε τὸ Ὑπουργεῖο Γ. Κολοκοτρώνη, ποῦ διαδέχθηκε τὴν κυβέρνησιν Μιαούλη. Ἡ τελευταία, μετὰ τὴν ἀνασύνθεσίν της τῆς 11ης Μαΐου 1861, ονομάστηκε «Ὑπουργεῖον τοῦ Αἵματος»¹, γιατί στὶς ἡμέρες της ἔγιναν καὶ καταπνίγηκαν οἱ στάσεις τῆς Τριπόλεως, τῆς Σύρου, τῆς Κύθου καὶ ἰδιαιτέρα τοῦ Ναυπλίου. Σ' ὅλους τοὺς ἀνασχηματισμοὺς τῆς Κυβερνήσεως Μιαούλη, ποῦ ἔγιναν ἀπὸ τὸ 1859 ὡς τὸ 1862 καὶ στὶς ὁποῖες συμμετεῖχε ὁ Μπότσαρης, ἡ θέση του ἦταν πάντοτε ἰσχυρὴ καὶ ἡ προσωπικότητά του ἀσκοῦσε ἐπίδραση στὶς κυβερνητικὰς ἀποφάσεις γιὰ ὅλα τὰ θέματα².

Ἦταν φυσικὸ μὲ τὴν ιδιότητα ποῦ εἶχε ὁ Μπότσαρης νὰ διαδραματίσῃ πρωταρχικὸ ρόλο στὴν καταστολὴ τῶν επαναστατικῶν κινήματων ἐναντίον τοῦ Ὁθωνοῦ καὶ νὰ ἐπισύρῃ τὴν οργὴ τῆς ἀντιπολιτεύσεως, πράγμα ποῦ εἶχε ἐπιπτώσεις στὴν ὅλη πορεία τῆς ζωῆς του ὕστερα ἀπὸ τὴ μεταπολίτευση ποῦ ἀκολούθησε τὴν ἔξωση τοῦ Ὁθωνοῦ.

Εἶναι γνωστὰ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ποῦ συνέβησαν στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴ διάρκειά τῆς θητείας τοῦ «Ὑπουργείου τοῦ Αἵματος»³. Ὁ Μπότσαρης, ὡς Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν, πιστὸς στὸν Ὁθωνα, ἀγωνίστηκε μ' ὅλες τὶς

μεναι, οὐχὶ μόνον εἰς τοὺς ἐκλεγομένους Βουλευτὰς τὴν προσήκουσαν τιμὴν δικαίως περιποιῶν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐκλογεῖς μεγάλως τιμῶν, ἀναδεικνυομένους ἀξίους ὧν κέκτηνται πολυτίμων δικαιωμάτων καὶ τὰς ἐφορευούσας τὰς τοιαύτας ἐκλογὰς πολιτικὰς καὶ στρατιωτικὰς ἀρχὰς ἰδίως συνιστώσιν εἰς τὸ σέβας καὶ τὴν ἀγάπην τοῦ λαοῦ, καὶ τῆς Β. Κυβερνήσεως τὴν ἰδιαιτέραν εὐνοίαν.

Δέχθητε λοιπόν, φίλτατοι συμπολίται, τὴν ἐκφρασιν τῆς ἐξαιρέτου ὑπολήψεώς μου, συγχρόνως δὲ καὶ τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι θέλω καταβάλλει πασαν προσπάθειαν ὅπως δικαίωσω τὴν ἐκλογὴν Σας υπηρετῶν τὴν τε Πατρίδα καὶ τὸν Θρόνον, μετὰ ζήλου, πίστεως καὶ ἀγάπης.
Δ. Βότσαρης.»

Ἡ «Ἀθῆνα» σημειώνει ἀκόμη ὅτι «ἡ ἐκλογὴ αὕτη, καθ' ἃς ἔχομεν πληροφορίας, ἐγένετο διὰ τῆς μεγαλύτερας τάξεως, ἡσυχίας καὶ νομιμότητος, καὶ τοῦτο εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον μᾶλλον ευχαρίστησε τὸν Κύριον Δ. Βότσαρην» (βλ. «Ἀθῆνα», ἀρ. 2811, ἔτος ΚΗ', 7 Ὀκτωβρίου 1859).

1. Βλ. Κ υ ρ ι α κ ῖ δ ο υ, Ἱστορία τοῦ συγχρόνου Ἑλληνισμοῦ, Β', σ. 75.

2. Ὁ Κ υ ρ ι α κ ῖ δ η ς, ἔνθ' ἄν. σ. 75, σημειώνει: «Πράγματι δὲ τὸ Ὑπουργεῖον τοῦτο—μιλάει γιὰ τὸ «Ὑπουργεῖον Αἵματος»—περιελάμβανε ἄνδρας τινὰς, οἵτινες εἶχον τὴν δύναμιν εἰς βίαια νὰ προβῶνι μέτρα· ὁ Χ. Χριστόπουλος, ὁ ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν ὑπουργός, ἦτο ἀνὴρ σοβαρὸς καὶ ἰσχυρᾶς θελήσεως· μετ' αὐτοῦ δὲ ὁ Δ. Μπότσαρης, ὁ ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν, καὶ ὁ Ε. Σίμος, ὁ ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν, ἀπετέλουν ἐν τῷ ὑπουργεῖῳ τριανδρίαν ὁμοφνοῦσαν ὡς πρὸς τὴν τρηγτέαν πολιτικὴν ἀπέναντι τῶν ἀντιπολιτευομένων».

3. Βλ. Π α π α ρ ρ η γ ο π ο ὕ λ ο υ, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνος, τ. 6, σ. 305 κ.ἐξ., Κ α ρ ο λ ῖ δ ο υ, Σύγχρονος Ἱστορία τῶν Ἑλλήνων, τ. ΣΤ', σ. 239 σημ. 1, Κ υ ρ ι α κ ῖ δ ο υ, Ἱστορία τοῦ συγχρόνου Ἑλληνισμοῦ, τ. Β', σ. 119 κ.ἐξ. καὶ Σ κ α ν δ ἄ μ η, Ἡ τριακονταετία τῆς βασιλείας τοῦ Ὁθωνοῦ, τ. Α', σ. 484 κ.ἐξ., ὅπου περιγράφονται τὰ «Ναυπλιακά». Ἡ στάσις στὸ Ναύπλιο ξέσπασε τὴ νύχτα τῆς 31 Ἰανουαρίου πρὸς τὴν 1 Φεβρουαρίου 1862.

δυνάμεις του για την καταστολή τῶν ἐπαναστατικῶν κινήματων. Καί ἦταν μοι-
σαῖο, λόγω τῆς θέσεώς του, νὰ ἔλθῃ σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Δημήτριο Νότῃ Μπό-
τσαρη, ταγματάρχη, ποῦ ἦταν ἀπὸ τοὺς πρωτεργάτες τῆς Ναυπλιακῆς ἐπανα-
στάσεως.

Δύο ἐπιστολὲς ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τῆς οἰκογενείας τοῦ Δημ. Μπότσαρη μιλοῦν
γιὰ τὴ δράση του ὡς Ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν, γιὰ τὶς προσπάθειες ποῦ
κατέβαλε ἡ Κυβέρνηση νὰ ἐξασφαλίσῃ στρατὸ καὶ ναυτικὸ πιστὰ σ' αὐτὴ καὶ
ικανὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἑκτακτες καταστάσεις, καὶ περιέχουν ἐπίσης λεπτο-
μέρειες ἀπὸ τὴν καταστολὴ τῆς στάσεως στὴν Κύθνο καὶ στὴν Σύρο¹.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν γεγονότων τοῦ Ναυπλίου ὁ Μπότσαρης φρόντισε
γιὰ τὴ μεταφορὰ τοῦ ἄμαχου πληθυσμοῦ καὶ ἐνήργησε γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ νὰ
πλεύσουν στὸ λιμάνι τοῦ Ναυπλίου δυο ἀτμόπλοια, τὸ γαλλικὸ «Πελεκάν» καὶ
τὸ ἀγγλικὸ «Κάστωρ», τὰ ὁποῖα πράγματι ἐφθασαν ἐκεῖ στὶς 24 Μαρτίου².

Τὸ ἔργο τοῦ Δημητρίου Μπότσαρη ὡς Ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν εἶ-
ναι ἀρκετὰ σημαντικὸ. Ἡ ἄρτια στρατιωτικὴ του κατάρτιση πρῶτα καὶ κατό-
πιν οἱ ἀξιόλογες διοικητικὲς του ικανότητες, ἡ συνέπεια λόγων καὶ ἔργων ποῦ
τὸν διέκρινε, καὶ τέλος ἡ εὐγενὴς φιλοδοξία του ὡς στρατιώτῃ καὶ πολιτικοῦ
νὰ προσφέρῃ στὴν πατρίδα του ὅ,τι μπορούσε, γιὰ νὰ φαῖ ἡ συνεπὴς πρὸς τὸ με-
γάλο παράδειγμα ποῦ εἶχε κληρονομήσει στὸ ἔθνος ὁ πατέρας του μὲ τὴν ἥρω-
ικὴ θυσία του, ἔλα αὐτὰ δημιουργήσαν τὶς προϋποθέσεις ἐνὸς ἔργου σοβαροῦ
καὶ ἀποδοτικοῦ, ποῦ ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχῃ τὶς προεκτάσεις του ὡς τὶς ἡμέρες
μας. Ὁ Μπότσαρης εἶναι ὁ ἰδρυτὴς τοῦ «Ταμεῖου Ἀποστράτων Ἀξιωματι-
κῶν»³, τοῦ «Ταμεῖου πρὸς περίθαλψιν τῶν οἰκογενειῶν ὑπαξιωματικῶν καὶ

1. Βλ. Π α ρ ἄ ρ τ η μ α, μέρος Ε', ἀριθμ. ἐγγρ. 4 καὶ 5. Ὁ λοχαγὸς Δ. Τσίρος, ποῦ
εἶχε πολλὰς ικανότητες καὶ εἶχε διαπρέψει στὴν καταδιωχτὴ τῆς ληστείας, ἔγινε γνωστὸς
μὲ τὰ αἱματηρὰ γεγονότα τῆς Κύθνου (1 Μαρτίου 1862). Στὴν Σύρο ὁ Τσίρος γύρισε στὶς
2 Μαρτίου 1862 καὶ ἀποκατέστησε τὴν τάξη.

2. Βλ. Μ. Γ. Λ α μ π ρ υ ν ἰ δ ο υ, Ἡ Ναυπλία, ἐν Ἀθήναις 1898, σ. 634, Τ ρ.
Εὐ α γ γ ε λ ἰ δ ο υ, Ἱστορία τοῦ Ὁθωνος, ἐν Ἀθήναις 1893, σ. 662, καὶ Σ κ α ν δ ἄ μ η,
Ἱ τριακονταετία τῆς βασιλείας τοῦ Ὁθωνος, τ. Α', σ. 500.

3. Παραθέτομε τὴν εισηγητικὴ ἔκθεση τοῦ Ὑπουργοῦ ποῦ συνόδευε τὸ νομοσχέδιο
για τὴ σύσταση τοῦ «Ταμεῖου ἀποστράτων ἀξιωματικῶν». Ἡ ἔκθεση ὑποβλήθηκε στὶς 28
Ἰουλίου 1861 στὴν Βουλὴ γιὰ ἐγκρίση, ψηφίστηκε γρήγορα καὶ ἐγίνε ὑστερα ἀπὸ δέκα μέ-
ρες νόμος τοῦ Κράτους:

«Πρὸς τὴν Βουλὴν

Κ Ὑ ρ ι ο ι,

Ὁ περὶ συντάξεως τῶν Ἀξιωματικῶν τοῦ Στρατοῦ τῆς ξηρᾶς Νόμος χορηγεῖ μὲν δι-
καιωμα συντάξεως καὶ εἰς τοὺς ἐν ἀποστρατεία Ἀξιωματικούς, ἀλλὰ τὸ δικαίωμα τοῦ Νό-
μου ἐκείνου χορηγούμενον εἰς τούτους ποσὸν δὲν ἐπαρκεῖ εἰς τὰς πολυειδεῖς καὶ μεγάλας ἀ-
ναγκὰς αὐτῶν τε καὶ τῶν οἰκογενειῶν των.

Πρὸς αὐξήσιν τῆς συντάξεως ταύτης ἑθεωρήθη ἀναγκαία ἡ σύστασις ἰδιαιτέρου Μετο-

στρατιωτικῶν)¹ καὶ τῶν «Στρατιωτικῶν Ἐργοποιεῖων». Τὰ δύο πρῶτα, μαζί με τὸ «Γαμεῖον Χηρῶν καὶ Ὀρφανῶν», ποῦ εἶχε συγκροτηθῆ στα προηγούμενα χρόνια, ἀποτέλεσαν ἀργότερα, με τὴ συγχώνευσή τους, τὸ σημερινὸ «Με-

χικοῦ Ταμείου συντάξεως διὰ τοὺς εἰρημένους Ἀξιωματικούς, περὶ οὗ συνετάχθη τὸ παρὸν Νομοσχέδιον, ὅπερ κατὰ διαταγὴν τῆς Α. Μεγαλειότητος ὑποβάλλω ὑμῖν, πεποιθὼς ὅτι ἡ Βουλὴ, ἐκτιμῶσα τὸ εὐεργετικὸν τοῦ Νομοσχεδίου τούτου, θέλει ἀναγνωρίσῃ τὸ ὠφέλιμον καὶ κατεπεῖγον αὐτοῦ, επομένως θέλει σπεύσῃ νὰ τὸ ἐπιψηφίσῃ.

Ἐν Ἀθήναις τὴν 28ην Ἰουλίου 1861.

Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν
Δ. ΒΟΥΣΑΡΗΣ»

Ἡ ἀνωτέρω ἐκθεσὴ ἔχει δημοσιευθῆ στὴν «Ἱστορία τοῦ Μετοχικοῦ Ταμείου Στρατοῦ 1853-1937», ἐκδ. «Πυρσός», Ἀθήναι, σ. 41-42.

1. Ἡ εἰσηγητικὴ ἐκθεσὴ τοῦ νομοσχεδίου αὐτοῦ ἔχει ὡς ἐξῆς:

«Πρὸς τὴν Βουλὴν,

Κύριοι,

Κατὰ διαταγὴν τῆς Αὐτῆς Μεγαλειότητος τῆς Βασιλείσσης, λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ὑποβάλω εἰς τὴν Βουλὴν τὸ Νομοσχέδιον περὶ συστάσεως Ταμείου πρὸς περίθαλψιν τῶν οικογενειῶν τῶν Ὑπαξιωματικῶν καὶ στρατιωτῶν τοῦ κατὰ Ἐσθρὰν Στρατοῦ.

Αἱ διὰ τοῦ Νόμου τῶν συντάξεων τῶν στρατιωτικῶν χορηγούμεναι συντάξεις πρὸς τοὺς στρατιώτας καὶ Ὑπαξιωματικούς τοῦ Στρατοῦ τῆς Ἐσθρᾶς, καὶ τὰς χηρευούσας οικογενείας αὐτῶν εἰσὶν ἀνεπαρκεῖς πρὸς θεραπείαν καὶ αὐτῶν τῶν ἀναποφεικτῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου, ἐκτὸς δὲ τούτου χορηγοῦνται μόνον πρὸς τὰς χηρευούσας οικογενείας τῶν ἀνδρῶν, οἱσι διήνυσαν ὑπηρετοῦντες ἐν τῷ Στρατῷ ολόκληρον τριακονταετία. Οὐδεμία δὲ ὑπάρχει πρόνοια ὑπὲρ τῶν οικογενειῶν τῶν ἄλλων στρατιωτῶν. Πολλοὶ τούτων, ἔγγαμοι ὄντες καὶ ἀποβιοῦντες μετὰ πολυετῆ ἔντιμον ὑπηρεσίαν, ἐγκαταλείπουσι χήρας καὶ ὄρφανὰ εἰς ἐσχάτην ἔνδειαν καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς προστασίας.

Ὅθεν ἔκρινα φιλόανθρωπον καὶ ὠφέλιμον νὰ θεραπευθῇ ἡ ἀνάγκη αὕτη. Ὁφέλιμον μὲν, διότι ὁ στρατιωτικὸς, γνωρίζων ὅτι ἀποβιώσαντος αὐτοῦ ἡ οικογένειά του ἔξει βεβαίως περίθαλψιν καὶ προστασίαν, θέλει ἐκπληρώσει μετὰ πλειοτέρου ζήλου καὶ τελείας ἀυταπαρνήσεως τὰ πολλὰκις ἐπικίνδυνα, πάντοτε δὲ ἐπίπονα, καθήκοντα αὐτοῦ.

Φιλάνθρωπον δὲ, διότι χορηγεῖται περίθαλψις εἰς ὄντα ἀδύνατα, εἰς οικογενείας συνήθως ἐντελῶς ἀπορους, εἰς ὄρφανὰ ἐντελῶς ἀπροστάτευτα. Θεωρήσας τὸν Στρατὸν ολόκληρον ὡς οικογένειαν, τῆς ὁποίας ἅπαντα τὰ μέλη εἶναι δίκαιον νὰ συνεισφέρωσι πρὸς περίθαλψιν τῶν μᾶλλον ἀδυνάτων, ἐνόμισα ὀρθὸν καὶ δίκαιον νὰ ἐπιβληθῶσιν εἰς τὰ ἀποτελοῦντα τὸν Στρατὸν πρόσωπα αἱ καταβολαὶ ἐξ ὧν ἀπαρτίζονται οἱ κυριώτεροι τοῦ προκειμένου Ταμείου πόροι. Ἡ οικογένεια παντὸς στρατιωτικοῦ, ὑπηρετήσαντος τριετίαν μόνον, ἔχει δικαίωμα εἰς περίθαλψιν.

Προνοεῖ δὲ τὸ Νομοσχέδιον οὐχὶ μόνον ὑπὲρ τῶν χηρῶν καὶ ὀρφανῶν ἐν γένει καὶ τῆς προικίσεως τῶν θυγατέρων, ἀλλὰ ὑπὲρ τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν ἀρρένων τέκνων καὶ αὐτῶν τῶν ζώντων στρατιωτικῶν. Ἐκ τούτου δὲ προσγίνεται ὠφέλεια πολλοῦ λόγου ἀξία εἰς τὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν. Ἐκαστος κατανοεῖ πόσον δυσκολεύεται ἡ μόρφωσις τοῦ Στρατοῦ, ὅταν ὑποχρεοῦνται νὰ κατατάσσωνται ἐν αὐτῷ ὡς στρατιῶται νέοι ἐκπαιδευόμενοι εἰς παιδαγωγεῖα στρατιωτικῶς ὀργανωμένα. Ἡ δὲ ὠφέλεια αὕτη ἀμείβει πληρέστατα τὰς ἐμμέσους

τοχικόν Ταμεῖον Στρατοῦ»¹. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς υπουργίας του ἐπίσης θε-
σπίστηκε ἡ Στρατιωτικὴ Ποινικὴ Νομοθεσία, ποῦ ἐκπονητῆς τῆς ἦταν ὁ Ἰωάν-
νης Ἀλφονσάτος Τυπάλδος, διαπρεπῆς νομοδιδάσκαλος, σύζυγος τῆς πρώτης
του ἐξαδέλφης Ἀσπασίας, θυγατέρας τοῦ Κώστα Μπότσαρη². Οἱ πρώτοι κα-

συνεισφοράς, ἄς ποστίθῃσι τὸ Δημόσιον εἰς τὰς καταβολὰς ὄλων τῶν μελῶν τοῦ Στρατοῦ,
καὶ ἀπαρτιζούσας τὴν πρόσδοδον τοῦ ἐν λόγω Ταμεῖου.

Πέπεισμαι ὅτι ἡ Βουλὴ θέλει ἐκτιμῆσει πρεπόντως τὴν σπουδαιότητα τοῦ ὑποβαλλο-
μένου Νομοσχεδίου καὶ ἐπισπεύσει ὡς κατεπείγουσαν τὴν συζήτησίν του.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 31ῃ Ἰουλίου 1861.

Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν
Δ. ΒΟΤΣΑΡΗΣ»

(βλ. Ἱστορία Μετοχικοῦ Ταμεῖου Στρατοῦ, σ. 44-45).

1. Βλ. Οἰκονόμου, Τὸ Σούλι, σ. 336, καὶ Πατσέλη, Οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες
τῆς Ἡπείρου, σ. 46.

2. Βλ. Οἰκονόμου, Τὸ Σούλι, σ. 336. Στὴν «Ἀθηνᾶ» δημοσιεύεται ἡ κατωτέ-
ρω ἀπόφαση τοῦ Δημ. Μπότσαρη με ἡμερομηνία 14 Ὀκτωβρίου 1859, ἡ ὁποία ρυθμίζει θέ-
ματα σχετικὰ με ἀθωωτικὲς ἀποφάσεις τῶν διαρκῶν Στρατοδικείων:

Περὶ ἀθωωτικῶν ἀποφάσεων.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν πρὸς

Ἀπάσας τὰς στρατιωτικὰς ἀρχὰς

Θεωροῦντες ὅτι μετὰ τὴν ἐκδοσιν ἀθωωτικῶν τινῶν διὰ μειοψηφίας ἀποφάσεων τῶν
Διαρκῶν Στρατοδικείων, ἐξεδόθησαν ἐγκύκλιοι διαταγαὶ διακηρύττουσαι ὅτι «ἡ μειοψηφία
ἀπαλλάττει μὲν τῆς καταδίκης τοὺς καταδικασθέντας, ἐγκαταλιμπάνει ὁμῶς μέλαινα στίγμα-
τα εἰς τὸν χαρακτῆρα τῶν ἀθωωθέντων».

Λαβόντες ἀφ' ἐτέρου ὑπ' ὄψιν τὸ 31 ἄρθρον τοῦ νόμου τῆς 9βρίου 1796 ὀρίζον ρητῶς
ὅτι «ἐὰν ὁ κατηγορούμενος κηρυχθῇ ἀθῶος ἀπὸ τρία μέλη τοῦ στρατοδικείου, ἀπολύεται τῆς
φυλακῆς καὶ ἐπανάρχεται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του».

Ἐπειδὴ ὁ νόμος δὲν διακρίνει μεταξὺ τῶν ἀθωωτικῶν ἀποφάσεων, εἴτε αὐταὶ ἐξεδόθη-
σαν παμψηφεί, εἴτε κατὰ πλειοψηφίαν· ἀλλὰ μάλιστα λόγῳ μειζονος ἐγγυήσεως τῆς ἀθωότη-
τος εἰς τὴν αὐτὴν σειρὰν με τὰς ἀνωτέρω κατατάττει καὶ τὴν διὰ τριῶν ψήφων ἀθώωσιν,
ὅθεν καὶ ρητῶς μόνον ταύτης ποιεῖ μείναν.

Ἀφ' ἐτέρου ὅπου ὁ νόμος δὲν διακρίνει, οὔτε ὁ δικαστῆς καὶ κατὰ μείζονα λόγον οὐ-
δεὶς ἄλλος δύναται νὰ διακρίνη.

Ἐπειδὴ ἡ ἀθώωσις ὡς καὶ ἡ δικαιοσύνη εἶναι μία καὶ ἀδιαίρετος, καὶ ἀφοῦ αἱ τέσσα-
ρες καταδικαστικαὶ ψῆφοι, δὲν ἔχουν ἰσχὴν ἀπέναντι τῶν ἀθωωτικῶν, δὲν δύναται τις χωρὶς
να προσκρούσῃ εἰς τὸ πνεῦμα καὶ τὸ γράμμα τῆς διατάξεως τοῦ νόμου, νὰ ἐξάξῃ ἐκ τῶν ρη-
θειῶν ἀθωωτικῶν ψήφων, τὴν ἠθικὴν καταδίκην τοῦ ἀθωωθέντος.

Διὰ ταῦτα ἀνακαλοῦμεν τὰς περὶ ὧν ὁ λόγος ἐγκυκλίους, ἰδίως δὲ τὴν ὑπ' ἀριθμ. 18042
τῆς 28 8βρίου 1857 καὶ θεωροῦμεν αὐτὰς ἀκύρους καὶ μὴ ὑπαρχούσας.

Ἀθῆνῃσι τῇ 14 8βρίου 1859.

Ὁ Ὑπουργὸς Δ. Βότσαρης.

Δ. Δελιγιάννης».

(βλ. ἐφημ. Ἀθηνᾶ», ἀρ. φύλλον 2813, ἔτος ΚΗ', 14 Ὀκτωβρίου 1859. Ἡ χρονολο-

νονισμοί του πυροβολικού είναι επίσης δικό του έργο, με το οποίο μετέφερε στην ελληνική πραγματικότητα και στις ανάγκες της εποχής τις επιστημονικές γνώσεις των σπουδών του. 'Αλλά και άλλες ουσιαστικές μεταρρυθμίσεις στο στρατό καθιέρωσε ο Μπότσαρης. 'Ο θεσμός των εύζωνικών ταγμάτων, που είχε καταργηθεί από τον Καλλέργη, ξανασυστήθηκε. 'Απαγορεύτηκε η αντικατάσταση στρατιωτών του τακτικού στρατού με άλλους που έρχονταν από έξω από το ελληνικό κράτος, γιατί είχε παρατηρηθεί ότι πολλοί από τους αντικαταστάτες αυτούς ήταν κακοποιά στοιχία. Εισήγαγε ακόμη το θεσμό του λόχου των παιδιών, που υπηρετούσαν στο στρατό από ηλικίας 9 ετών και φοιτούσαν στο σχολείο, ενώ ταυτόχρονα εκπαιδεύονταν στη στρατιωτική τέχνη¹.

'Ο Μπότσαρης διέγινωσε και την ανάγκη για τη σύσταση ενός διαρκούς στρατιωτικού συμβουλίου, που άποστολή του θα ήταν η υπεύθυνη μελέτη των σχεδίων, νόμων, κανονισμών, οργανισμών κλπ., που αναφέρονταν στο χώρο της ευθύνης του 'Υπουργείου Στρατιωτικών, καθώς και η ενημέρωση του υπουργού για όλα τα θέματα. Τις σκέψεις του αυτές τις περιλαμβάνει σε υπόμνημα της 8 'Ιουλίου 1859, που υπέβαλε στον 'Οθωνα και το περιεχόμενο του οποίου με τις τεκμηριωμένες θέσεις του δείχνει το μεγάλο ενδιαφέρον του για την ανασύνταξη του στρατού².

'Η μεταπολίτευση που ακολούθησε την έξωση του 'Οθωνος είχε τις μοιραίες επιπτώσεις της και στον Μπότσαρη που ήταν 'Υπουργός των Στρατιωτικών του προτελευταίου 'Υπουργείου του βασιλέως. Οι πολιτικές δυνάμεις που είχαν άνεβή στο προσκήνιο, με τη νέα κατάσταση πραγμάτων που δημιουργήθηκε, προσπαθούσαν, με τη συμπάρασταση και των δημαγωγών, να άμαυρώσουν τον πολιτικό βίο των ανθρώπων εκείνων που θεωρούνταν από τα πιο έμπιστα στελέχη της οθωνικής δυναστείας. 'Αποκορύφωμα της προσπάθειας αυτής και της συκοφαντικής έκστρατείας, που είχε άρχισει από καιρό, ήταν η πρόταση που υποβλήθηκε στην 'Εθνική Συνέλευση της 5ης 'Οκτωβρίου 1863, από τον περίφημο για τη δημαγωγία του δημοσιογράφο-πληρεξούσιο Σύμυρνης 'Οδυσσέα 'Ιάλεμο, που είχε άποκτήσει και κάποια δημοτικότητα με τους δημοσιογραφικούς άγώνες του έναντίον του 'Οθωνος και με τα «Ναυπλιακά», για τη στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων του πρωθυπουργού 'Αθανασίου Μιαούλη και των υπουργών του. 'Η πρόταση, παρά τις σφοδρές άν-

για στη δεύτερη παράγραφο της εγκυκλίου οφείλεται άσφαλώς σε τυπογραφικό λάθος της έφημερίδος).

1. Βλ. Λι δ ω ρ ί κ η, Σελίδες τινές της 'Ιστορίας του 'Οθωνος, σ. 190, όπου αναφέρονται τα έξης: «Συγκινητικών ήτο το θέαμα των παιδων αυτών άμιλλωμένων έν τη στρατιωτικη άσκήσει, και καταφύγιον έγένετο ο λόχος ουτος διά τα τέκνα των γηρασάντων έν τω στρατω, άπλων στρατιωτών μη έγγραμμάτων, και ως εκ τούτου μη έχόντων προαγωγήν. Πολλά δέ όρφανά εισήγοντο εκεί μη υπάρχοντος τότε του 'Ορφανοτροφείου».

2. Βλ. Η α ρ α ρ τ η μ α, μέρος Β', άριθμ. έγγρ. 3.

τιοσήσεις συνετῶν πολιτικῶν, ὅπως ὁ Γ. Μίλησις, ὁ Θ. Δηλιγιάννης καὶ Β. Βαλτινός, δυστυχῶς ψηφίστηκε (ψηφοὶ 108 ἐναντίον 37 καὶ 19 ἀρνητικῆς) καὶ οἱ ὑπουργοὶ καταδικάστηκαν σὲ στέρηση τῶν πολιτικῶν τους δικαιωμάτων γιὰ μιὰ δεκαετία μὲ τὸ ὑπ' ἀριθμ. ΞΣΤ' ψήφισμα, ποῦ δημοσιεύτηκε στὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως, στὸ φύλλο ὑπ' ἀριθμ. 37/21-10-1863.

Ἡ κοινὴ γνώμη, ἡ ξένη διπλωματία, σημαντικὴ μερίδα τοῦ ἐλληνικοῦ τύπου καὶ ἐγκριτὰ ὄργανα τῆς εὐρωπαϊκῆς δημοσιογραφίας καταδίκασαν τὴν ἀπόφαση αὐτὴ τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως, ποῦ παρ' ὅλα αὐτὰ ἐξακολουθοῦσε μὲ πείσμα νὰ ἐπιμένει στὴν καταδίκη. Ἔτσι ἡ πρόταση τοῦ Ν. Σαριπόλου, ποῦ ὑποβλήθηκε στὴν Ἐθνοσυνέλευση ὕστερα ἀπὸ ἓνα μῆνα, γιὰ τὴν ἐκδοση ψηφίσματος ποῦ νὰ ἀναιρῇ τὸ καταδικαστικὸ τῆς 27ς Ὀκτωβρίου, ἀπορρίφθηκε¹.

Πρὶν ἡ Ἐθνοσυνέλευση ἀποφασίσῃ τὴ στέρηση τῶν πολιτικῶν του δικαιωμάτων ὁ Μπότσαρης παρέμεινε στὴν Ἀθήνα καὶ ἐργαζόταν, φαίνεται, μαζί μὲ ἄλλους ὀθωνιστὲς γιὰ τὴν παλινόρθωση τοῦ βασιλέως. Ἡ κίνηση αὐτὴ εἶχε ἀποκτήσει καὶ λαϊκὲς βάσεις, ὕστερα ἀπὸ τὰ αἱματηρὰ γεγονότα τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1863², ποῦ μείωσαν τὴν ἐμπιστοσύνη στὶς ἐπιδιώξεις τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1862, καὶ ἐξ αἰτίας τῶν δυσχερειῶν ποῦ παρουσιάζονταν στὴν ἐξέυρεση νέου ἡγεμόνα τῆς Ἑλλάδος³.

Τὸ ΞΣΤ' ψήφισμα ἀνακλήθηκε στὶς 10 Ὀκτωβρίου τοῦ 1864, ὅταν ἡ Ἐθνικὴ Συνέλευση ἔκανε δεκτὴ σχετικὴ πρόταση τῶν πληρεξουσίων Τιμ. Βάσου καὶ Ἀ. Καλοῦ, ποῦ ἐπικυρώθηκε μὲ τὸ νόμο ΠΖ' καὶ δημοσιεύτηκε στὸ ὑπ' ἀριθμ. 45/29-10-1864 φύλλο τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως⁴. Ἡ κοινὴ γνώμη δέχτηκε μὲ ἱκανοποίηση τὴν ἄρση τῆς ἀδικίας. Χαρακτηριστικὰ γι' αὐτὸ μιλοῦν δύο ἐπιστολές, ποῦ βρέθηκαν στὸ Ἀρχεῖο τῆς οἰκογενείας Μπότσαρη⁵.

Κατὰ τὸ διάστημα ποῦ εἶχε στερηθῇ ἀπὸ τὰ πολιτικὰ του δικαιώματα ὁ Μπότσαρης βρισκόταν ἐξόριστος στὴν ἀγγλοκρατούμενη ἀκόμη Ζάκυνθο⁶. Ἡ

1. Λεπτομέρειες τῶν συζητήσεων τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως καὶ τῶν δημοσιευμάτων τοῦ τύπου βλ. στοῦ Κ α ρ ο λ ἰ δ ο υ, Σύγχρονος Ἱστορία τῶν Ἑλλήνων, τ. ΣΤ', σ. 290 κ.ἑξ.

2. Βλ. Κ α ρ ο λ ἰ δ ο υ, ἔνθ' ἄν., τ. ΣΤ', σ. 246 κ.ἑξ.

3. Βλ. Λ ι δ ω ρ ἰ κ η, Σελίδες τινὲς τῆς ἱστορίας τοῦ Ὀθωνος, σ. 295 κ.ἑξ., ὅπου μιλάει γιὰ τίς κινήσεις ποῦ γίνονταν γιὰ τὴν ἐπαναφορά τοῦ Ὀθωνος, γιὰ τίς συνεννοήσεις μαζί του καὶ γιὰ τὸ ρόλο ποῦ ἔπαιξε ὁ Μπότσαρης σ' αὐτές. Ἀναφέρει μάλιστα καὶ χαρακτηριστικὸ ἐπεισόδιο μὲ τὰ πορτραῖτα τῶν ἐκθρονισθέντων βασιλέων, ἑνδεικτικὸ τῆς στροφῆς τῆς κοινῆς γνώμης ὑπὲρ τοῦ Ὀθωνος.

4. Βλ. Ο ἰ κ ο ν ὄ μ ο υ, Τὸ Σούλι, σ. 335.

5. Βλ. Π α ρ ἄ ρ τ η μ α, μέρος Ε', ἀριθμ. ἐγγρ. 8 καὶ 9.

6. Βλ. Λ ι δ ω ρ ἰ κ η, Σελίδες τινὲς τῆς ἱστορίας τοῦ Ὀθωνος, σ. 263, ὅπου σημειώνονται τὰ ἑξῆς: «Ὁ Μιαούλης εὐρίσκεται ἐδῶ (ἐνν. τὴν Ἰδρα) ἀσθενῶν ὁ δυστυχὴς πάθημα σοβαρὸν, καὶ ἐμὲ ἔχει μόνην παρηγορίαν οἱ ἐπίλοιποι ὑπουργοὶ τοῦ αἵματος, ὡς ἔμαθον, εἰσὶν ἐξόριστοι, ὁ Μπότσαρης εἰς Ζάκυνθον, ὁ Σίμος εἰς Ἰταλίαν, ὁ Χρηστόπουλος εἰς Κύθηρα».

απομάκρυνσή του από την 'Ελλάδα έγινε με χορήγηση κανονικής άδειας, πού ανανεωνόταν κατά διαστήματα. Τό ύπ' αριθμ. 4624 /19-2-1863 έγγραφο του 'Υπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν πρὸς τὸ 'Υπουργεῖον τῶν 'Εξωτερικῶν καὶ τὸ ύπ' αριθμ. 65/8-3-1863 έγγραφο τοῦ 'Υποπροξενείου Ζακύνθου μαρτυροῦν γι' αὐτό¹.

Μετὰ τὴν ἀποκατάστασή του ὁ Μπότσαρης επιστρέφει στὴν 'Αθήνα, ἐπανερχεται στὸ στρατό, ἀποκτᾷ τὴν ἐμπιστοσύνη τοῦ νέου βασιλιᾶ, πολιτεύεται, ἐκλέγεται βουλευτὴς Τριγωνίας στὶς ἐκλογὲς τῆς 4ης Μαΐου 1865², καὶ στὶς 18 Δεκεμβρίου 1866, παρὰ τὶς ἀντιδράσεις τῆς ἀντιπολιτεύσεως καὶ τὶς ἐπιθέσεις τοῦ τύπου³, διορίζεται καὶ πάλι 'Υπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν στὴν κυβέρνηση τοῦ 'Αλεξ. Κουμουνδούρου⁴.

Τὸ 'Υπουργεῖο Κουμουνδούρου, πού ἦταν ἰσχυρὸ καὶ εἶχε καὶ τὴν πλειοψηφία στὴν 'Εθνοσυνέλευση, ἀνέλαβε τὴ διοίκηση τῶν κοινῶν σὲ στιγμὲς κρίσιμες γιὰ τὴν 'Ελλάδα ἐξ αἰτίας τῆς Κρητικῆς 'Επαναστάσεως. Μολονότι ἡ κυβέρνηση αὐτὴ ἐργάστηκε ἀποδοτικὰ, βόηθησε τὴν ὑπόθεση τῆς Κρήτης καὶ ἔκανε σημαντικὲς προετοιμασίες γιὰ τὴν ἀμυνα τῆς χώρας, παρ' ὅλα αὐτὰ παύθηκε ἀπὸ τὸν Γεώργιο Α' στὶς 20 Δεκεμβρίου 1867, ἕνα χρόνο μετὰ τὴ συγκρότησή της, κυρίως γιὰ τὸ λόγο ἐξευμενισμοῦ τῶν 'Αγγλογάλλων, πού ἦταν ἀντίθετοι στὴν φιλοπόλεμη πολιτικὴ της⁵.

Τὸ 'Υπουργεῖο Κουμουνδούρου βρῆκε τὴν Κρητικὴ 'Επανάσταση στὴν πιὸ δραματικὴ καμπὴ της. "Ἐνα μῆνα πρίν, στὶς 8 Νοεμβρίου 1866, εἶχε γίνει τὸ ολοκαύτωμα τοῦ 'Αρκαδίου, γεγονός πού, ἔκτος ἀπὸ τὴν κάποια ἀφύπνιση τῶν φιλελληνικῶν αἰσθημάτων στὴν Εὐρώπη καὶ στὴν 'Αμερικὴ, εἶχε ἀναζωπυρώσει τὸ ἐθνικὸ φρόνημα τῶν ἐλευθέρων 'Ελλήνων, ἐκφραστὴς τοῦ ὁποῖου ἦταν ὁ Κουμουνδούρος μετὰ τὴν πολιτικὴ του, πού κύριο στόχο της εἶχε, ὄχι μόνο τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Κρήτης, ἀλλὰ καὶ τὴν προσάρτηση τῆς 'Ηπείρου καὶ Θεσσαλίας. "Ἐτσι, ὁ Κουμουνδούρος, μόλις ἀνέλαβε τὴν ἐξουσία, ἀρχισε ἐντονεσ πολεμικὲς προπαρασκευές, πλούτισε τὸ ναυτικὸ με νέες μονάδες, ἀναδιор-

1. Βλ. Π α ρ ἄ ρ τ η μ α, μέρος Ε', ἀριθμ. ἐγγρ. 6 καὶ 7. Τὸ πρῶτο ἐγγραφο μιλάει γιὰ παραμονὴ τοῦ Μπότσαρη στὴν Κέρκυρα μαζί με ἄλλους ἀνώτατους καὶ ἀνώτερους ἀξιωματικούς. "Ὁμως κοινοποιεῖται στὸν Μπότσαρη ἀπὸ τὸ 'Υποπροξενεῖο Ζακύνθου στὴν Ζάκυνθο, γιατί ἐκεῖ διέμενε. "Ἴσως νὰ εἶχε μεταβῆ στὴν Κέρκυρα γιὰ κάποιο χρονικὸ διάστημα. Γιὰ τὴν ἐξορία του στὴν Ζάκυνθο καὶ τὴν ἀνακήρυξή του μάλιστα σὲ δημότη τῆς πόλεως, κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, μαρτυρεῖ ἡ νεκρολογία πού δημοσιεύθηκε στὴν εφημερίδα τῆς Ζακύνθου «'Η Δημοτικὴ» ἀριθμ. 51/28-8-1871 (βλ. Κ ο ν ὄ μ ο υ, 'Ιστορικὲς σελίδες καὶ ἀνέκδοτα κείμενα, σ. 126-127).

2. Βλ. Ε ὕ α γ γ ε λ ἰ δ ο υ, Τὰ μετὰ τὸν "Ὄθωνα, ἐν 'Αθήναις 1898, σ. 126.

3. Βλ. Π α τ σ ἑ λ η, Οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες τῆς 'Ηπείρου, σ. 51.

4. Βλ. Π α ρ ἄ ρ τ η μ α, μέρος Ε', ἀριθμ. ἐγγρ. 10.

5. Βλ. Κ υ ρ ι α κ ἰ δ ο υ, 'Ιστορία τοῦ συγχρόνου 'Ελληνισμοῦ, τ. Β', σ. 423-424, Π α π α ρ ρ η γ ο π ο ὗ λ ο υ, 'Ιστορία τοῦ 'Ελληνικοῦ "Εθνους, τ. 6, σ. 327 κ.ἐξ., καὶ Κ α ρ ο λ ἰ δ ο υ, Σύγχρονος 'Ιστορία τῶν 'Ελλήνων, τ. Ζ', σ. 86.

γάνωσε τὸ στρατὸ μὲ τις ὑποδείξεις τοῦ ὑπουργοῦ τοῦ Μπότσαρη, παράγγειλε στὴν Εὐρώπη οπλα καὶ πυροβόλα καὶ ἐνίσχυσε τὴν ἐπανάσταση ἡθικὰ καὶ υλικὰ μὲ τὴν ἀποστολὴ ἑθελοντῶν, χρημάτων καὶ πολεμοφοδίων¹.

Στὸ μεταξύ τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα ποὺ εἶχε ἐκραγῆ στὶς ἀρχές Ἰανουαρίου τοῦ 1854 στὴν Ἠπειρο καὶ εἶχε ἐπεκταθῆ, κατὰ τὰ τέλη Φεβρουαρίου, καὶ στὴν Θεσσαλία, παρὰ τὴν καταστολὴ τοῦ τῶν θέρους τοῦ 1854, ἐξ αἰτίας, κυρίως, τῆς ἀγγλογαλλικῆς ἐπεμβάσεως, διατηροῦσε ἀκόμη σὲ πολλὰ σημεῖα ζωντανές ἐπαναστατικὲς ἐστίες καὶ εἶχε ἀναζωπυρωθῆ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1866. Παρὰ τὴν ἀντίδραση τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Ἐ. Δεληγιώργη², ἀπὸ πολλοὺς πολιτικοὺς συγκροτοῦνταν μυστικὲς ἐπιτροπὲς γιὰ νὰ ὀργανώσουν τὴν ἐξέγερση στὴν Ἠπειρο καὶ Θεσσαλία καὶ εἶχαν φανῆ μάλιστα καὶ τὰ πρῶτα ἐπαναστατικὰ συμπτώματα στὰ Ἄγραφα καὶ στὸ Ραδοβύζι³.

Στὸ ἀρχεῖο πάλι τῆς οἰκογενείας Μπότσαρη βρίσκονται δύο ἐπιστολές, ποὺ περιέχουν ἀρκετὰ στοιχεῖα γιὰ τις προσπάθειες τις σχετικὲς μὲ τὴ νέα ἐπανάσταση στὴν Ἠπειρο καὶ Θεσσαλία καὶ γιὰ τὰ πολεμικὰ γεγονότα ποὺ συνέβησαν ἐκεῖ κατὰ τὸ 1867. Ἡ πρώτη φέρει ἡμερομηνία 14 Ἰανουαρίου 1867 καὶ ἔχει γραφῆ στὸ μοναστήρι Σπηλιάς τῆς ἐπαρχίας Καρδίτσης⁴. Ἀπευθύνεται σὲ κάποιον συνταγματάρχη καὶ, ἀφοῦ ἐκθέτει τὰ πολεμικὰ γεγονότα ποὺ συνέβησαν στὴν περιοχὴ, τὸν παρακαλεῖ νὰ μεσολαβήσῃ στὸν ὑπουργὸ Δημήτριο Μπότσαρη γιὰ τὴν ἀποστολὴ ἐνισχύσεων. Ἡ δευτέρη ἐπιστολὴ, ποὺ ἀπευθύνεται «Πρὸς τὸν γενναϊότατον Συνταγματάρχη καὶ ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν Κύριον Κύριον Δημ. Μ. Βότσαρη ἐν Αἰθήναις», ἔχει γραφῆ ἀπὸ τὸ Κοπλέσι τῶν Δυτικῶν Ἀγράφων⁵ στὶς 8 Μαΐου τοῦ 1867 (ἡ χρονολογία εἶναι κατεστραμμένη, ὅπως καὶ μερικὰ ἄλλα σημεῖα τῆς ἐπιστολῆς) ἀπὸ τοὺς ἀνεψιούς τοῦ Δημητρίου Μπότσαρη Δημήτριο καὶ Γ. Ἀλεξανδρῆ, οἱ ὅποιοι, ὅπως φαίνεται, ἐνεργοῦσαν ὡς ἐντολοδόχοι καὶ τοῦ ἰδίου τοῦ Μπότσαρη, ἀλλὰ καὶ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς, ποὺ εἶχε συγκροτηθῆ στὴν Ἀθήνα γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς Ἐπαναστάσεως⁶.

Τὴ γνώμη ὅτι οἱ δύο ἀνεψιοὶ τοῦ ἐνεργοῦσαν κατ' ἐντολὴν τοῦ Μπότσαρη καὶ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Ἀθηνῶν, ἐπιβεβαιώνει καὶ μιὰ ἀκόμη ἐπι-

1. Βλ. Κυριακίδου, Σύγχρονος ἱστορία τῶν Ἑλλήνων, τ. Β', σ. 417-418.

2. Βλ. Κυριακίδου, ἔνθ' ἀν., σ. 378 κ.εξ.

3. Βλ. Παπαρρηγόπουλου, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τ. ΣΤ', σ. 325 κ.εξ.

4. Γιὰ τὸ μοναστήρι τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, τὸ ἐπονομαζόμενο «τῆς Σπηλιάς» ἀπὸ μιὰ σπηλιά ποὺ ὑπάρχει κάτω ἀπὸ αὐτό, ποὺ βρίσκεται στὸν παλαιὸ δῆμο Ἀργιθέας καὶ ποὺ χρησιμοποιήθηκε ὡς στρατηγεῖο τῶν ἐπαναστατῶν κατὰ τὸ 1854, βλ. πρόχειρα τοῦ Δημητρίου Στ. Τόλη, Τὸ χωριὸ Καροπλέσι καὶ ἡ περιοχὴ Ἀγράφων, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 116-117.

5. Τὸ χωριὸ Κοπλέσι ἢ Κουμπλέσι (σήμερα Φουντωτὸν) βρίσκεται ἐπίσης στὸν τῶν δῆμο Ἀργιθέας, ποὺ ἀναφέρουμε στὴν προηγούμενη σημείωση.

6. Βλ. Παράρτημα, μέρος Ε', ἀριθμ. ἐγγρ. 11 καὶ 13.

στολή που στάλθηκε από τη Νευρόπολη των 'Αγράφων¹ στις 9 Φεβρουαρίου 1867, όπου ανευρίσκομε και άλλα ενδιαφέροντα στοιχεία για την έναρξη των επαναστατικών γεγονότων στην Ήπειρο και Θεσσαλία το 1866, για τη συγκρότηση προσωρινής διοικήσεως και για τις ελπίδες που στήριζαν οι επαναστάτες στο επίσημο ελληνικό κράτος².

Μετά την αποχώρησή του από το υπουργείο των Στρατιωτικών εξ αιτίας της πτώσεως του Κουμουνδούρου, ο Μπότσαρης επανέρχεται στο στρατό και ασφαλώς με την πείρα του και τις γνώσεις του διαδραματίζει σημαντικό ρόλο³. 'Αργότερα τοποθετείται ως αρχηγός του στρατού της 'Επτανήσου, όπου και βρίσκεται κατά τα έτη 1869-1870, με έδρα, βασικά, την Κέρκυρα. Κατά την παραμονή του στην 'Επτανήσο, εκτός από την άσκηση των στρατιωτικών του καθηκόντων, λαμβάνει ενεργό μέρος σε κινήσεις που αποβλέπουν στην έθνικη διαπαιδαγώγηση των κατοίκων και στη δημιουργία προϋποθέσεων άγωγής των κατά τρόπο σύμφωνο με τις ελληνικές παραδόσεις, καθώς και στην ανάγκη της εκπαιδεύσεως των στη χρήση των όπλων, που θα τους έκανε ικανούς να εκπληρώσουν στο άκέραιο το χρέος τους προς την πατρίδα. Έτσι με πρωτοβουλία του ιδρύεται στην Κέρκυρα το 1869 ο Κερκυραϊκός Σύλλογος «Ριπής»⁴.

Η πολιτική του σύνεση και οι στρατιωτικές του ικανότητες υποχρεώνουν τους διαχειριζομένους την εξουσία την εποχή εκείνη να απευθύνονται σ' αυτόν και να ζητούν τη γνώμη του για θέματα ζωτικής σημασίας⁵, ή να τον ενημερώνουν στην εξέλιξη της πολιτικής καταστάσεως και στις δυσχέρειες που αντιμετώπιζε ή Διοίκηση με την έξαρση της ληστείας που καταδυνάστευε τότε

1. Ο πρώην δήμος Νευροπόλεως ή Νεβροπόλεως της επαρχίας Καρδίτσας περιλάμβανε 10 χωριά με έδρα την κωμόπολη Μεσσηνιάδας.

2. Βλ. Π α ρ ά ρ τ η μ α, μέρος Ε', αριθμ. έγγρ. 12.

3. Ένδεικτικά αναφέρουμε το υπ' αριθμ. 12193/6-6-1868 έγγραφο του 'Υπουργείου Στρατιωτικών με το οποίο ο Μπότσαρης διορίστηκε πρόεδρος τριμελούς επιτροπής για να μελετήσει το θέμα των οπισθογεμίων όπλων του στρατού και να υποβάλει τις προτάσεις της (βλ. Π α ρ ά ρ τ η μ α, μέρος Ε', αριθμ. έγγρ. 14).

4. Βλ. Π α ρ ά ρ τ η μ α, μέρος Ε', αριθμ. έγγρ. 15, όπου δημοσιεύεται το κείμενο της εισηγήσεως για την ίδρυση του Συλλόγου αυτού, που υπογράφεται από πολλά έγκριτα μέλη της Κερκύρας.

5. Από επιστολές του υπουργού των Στρατιωτικών της περιόδου αυτής Χ. Ζυμβρακάκη, που στάλθηκαν στον Μπότσαρη στην Κέρκυρα, καταφαίνεται το κύρος του τελευταίου ως στρατιωτικού και πολιτικού και άντλούνται ενδιαφέροντα στοιχεία για την έσωτερική κατάσταση που επικρατούσε τότε, τη διάρθρωση του στρατού, τις προσπάθειες για την καταστολή της ληστείας, κ. ά. Στις επιστολές αυτές υπάρχουν και στοιχεία για την εκπαίδευση του γιου του Δημητρίου, Μάρκου (βλ. Π α ρ ά ρ τ η μ α, μέρος Ε', αριθμ. έγγρ. 18, 19, 20).

Πορτραῖτο τοῦ Δημητρίου Μπότσαρη

(βλ. Σπ. Μαρκεζίνη, Πολιτική Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος, τ. Α', σ. 190)

τὴν Ἑλλάδα¹. Στὸ μεταξύ ὅμως τὸ ὑγρὸ κλίμα τῆς Ἑπτανήσου εἶχε δυσάρεστες ἐπιδράσεις στὴν ὑγεία του καὶ ὑπέφερε ἀπὸ ρευματισμούς².

Τὴν 1 Ἰουνίου τοῦ 1871 ὁ Δημ. Μπότσαρης προάγεται σὲ συνταγματάρχη καὶ διορίζεται Ἐπιθεωρητὴς τοῦ Στρατοῦ³. Φαίνεται ὅμως πὼς ἡ ἀσθένειά του δὲν τοῦ ἐπέτρεψε νὰ ἀσκήσῃ τὰ νέα του καθήκοντα παρὰ μόνο γιὰ ἐλάχιστο χρονικὸ διάστημα. Στις 19 Ἰουνίου 1871 παίρνει τρίμηνη ἄδεια γιὰ τὸ ἐξωτερικὸ (Αυστρία καὶ Γερμανία) γιὰ λουτροθεραπεία⁴. Ἀλλὰ μὲ τὴν ἐπάνοδο του στὴν Ἀθήνα πέθανε στις 19 Αὐγούστου 1871. Ἡ κηδεία του ἔγινε τὴν ἴδια ἡμέρα τοῦ θανάτου του στις 3 τὸ ἀπόγευμα ἀπὸ τὸ μητροπολιτικὸ ναὸ Ἀθηνῶν. Τοῦ ἀποδόθηκαν ὅλες οἱ τιμὲς ποὺ ἀπέρρεαν ἀπὸ τὸ στρατιωτικὸ ἀξίωμα του καὶ τὴν ιδιότητά του ὡς πολιτικοῦ προσώπου. Ἐπικήδειους λόγους ἐξεφώνησαν στὴ μητρόπολη ὁ καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας Φίλιππος Ἰωάννου καὶ ὁ καθηγητὴς τῆς Βοτανικῆς Θεόδωρος Ὁρφανίδης. Ὁ πρωθυπουργὸς Ἀλ. Κουμουνοῦρος ἀποχαιρέτησε τὸ νεκρὸ κατὰ τὴν ταφή του μ' ἓνα λόγο ποὺ ἀποτελεῖ ὕμνο γιὰ τὸν στρατιωτικὸ καὶ πολιτικὸ, γιὰ τὶς ἀρετὲς του καὶ τὶς ὑψηρᾶς πού πρόσφερε στὴν πατρίδα⁵.

1. Στὸ Ἀρχεῖο τῆς οἰκογενείας Μπότσαρη σώζονται δύο ἐπιστολὲς τοῦ Δ. Γρίβα, ποὺ ἀναφέρονται στὸ θέμα τῆς ληστείας, στὴν ἐκρηκτικὴ κατάσταση ποὺ εἶχε δημιουργήσει ἡ ἔξαρσὴ τῆς, καὶ στὴν πολιτικὴ ἐκμετάλλευση τοῦ θέματος ποὺ γινόταν. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ἡ πολιτικὴ σύνεση τοῦ Μπότσαρη δημιούργησε προποθεσεῖς φιλίας μὲ στρατιωτικούς καὶ πολιτικούς, μὲ τοὺς οἰοῦντο στὸ παρελθὸν εἶχε ἔλθει σὲ σφοδρὴ ἀντίθεση, ὅπως ὁ Χ. Ζυμβρακάκης καὶ ὁ Δ. Γρίβας ἀπὸ τοὺς πρωταγωνιστὲς τῶν «Ναυπλιακῶν». Ὁ ἀναφερόμενος στὴν πρώτη ἀπὸ τὶς ἐπιστολὲς τοῦ Δ. Γρίβα, ποὺ δημοσιεύουμε στὸ Παράρτημα, Κορωνάιος εἶναι μᾶλλον ὁ πρωταγωνιστὴς τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ναυπλίου, μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Γρίβας συνεργάστηκε (βλ. Π α ρ ἄ ρ τ η μ α, μέρος Ε', ἀριθμ. ἐγγρ. 16 καὶ 17).

2. Σὲ ἐπιστολὴ φίλου του, μὲ ἡμερομηνία 3 Ἰανουαρίου 1870 (Ἀρχεῖον οἰκογενείας Μπότσαρη) ἀναγράφεται: «Ἀπὸ τὸν Πλέσσαν ἐπληροφόρηθην καὶ πρὸ τῆς ἐπιστολῆς Σας ὅτι εἶχετε υποφέρει ἀπὸ ρευματισμοῦ, καὶ ἀπὸ τὸν στρατηγὸν Κ. Καρανταῖν ἐμάνθανον συνεχῶς περὶ νυῶν. Περίεργος καὶ σπανία ἡ νυγρασία τὸν ἐφεινεῖται χειμῶνος, καὶ μάλιστα εἰς τὴν Ἀττικὴν. Ἐσπασίσαμεν ἀπὸ τὰς βροχὰς καὶ τὸν νότον. Συμπεραίνω τί θὰ γίνεταί εἰς Κέρκυραν. Ἀνάγκη, ἀδελφέ, προφυλάξεως. Παράτησον καὶ τὸν κῆπον καὶ τὴν καλλιέργειάν του, καὶ προφυλάξον ὅσον εἶναι δυνατόν, διότι ἄνευ υγείας οὐδὲν καλόν». Στὴν ἴδια ἐπιστολὴ ἡ ἐλπίδα, ποὺ χαρακτηρίζεται καὶ ὡς κοινὸ αἶσθημα, νὰ ἀναλάβῃ ὁ Μπότσαρης τὸ Ὑπουργεῖο Στρατιωτικῶν γιὰ νὰ ἐμπεδώσῃ τὴν τάξιν ποὺ εἶχε διασαλευθῆ: «Εἶχον ἐλπίδα—γράφει—ὅτι θὰ Σὰς εἶχαμεν εἰς τὰς Ἀθήνας, διότι υπέθετα ὅτι δὲν ἠθέλατε δυνηθῆν ἄποφυγῆτε τὴν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον συμπραξίν Σας, τὴν ὅποιαν ὅλος ὁ κόσμος ηυχετο ἀπὸ καρδίας ἔνεκα τῆς ληστείας. Πράγματι, ἀδελφέ, ἠδύνασθε νὰ προσφέρετε νέαν σπουδαιοτάτην πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὴν Βασιλείαν ἐκδουλεύουσιν, διότι σήμερα μεγαλύτερος εχθρὸς καὶ μεγαλύτερον κακὸν ἀπὸ τὴν ληστείαν δὲν υπάρχει. Ἐνεκα τούτου ἡ κατάστασις μας εἶναι ἀπελπιστικὴ».

3. Βλ. Π α ρ ἄ ρ τ η μ α, μέρος Ε', ἀριθμ. ἐγγρ. 21, ὅπου δημοσιεύεται τὸ ἔγγραφο τῆς μεταθέσεώς του.

4. Ἡ ἄδεια τοῦ χορηγήθηκε μὲ τὸ ὑπ' ἀριθμ. 5962)19-6-1871 ἔγγραφο τοῦ Φρουραρχείου Ἀθηνῶν (Ἀρχεῖον οἰκογενείας Μπότσαρη).

5. Βλ. Οἰκονόμοιο, Τὸ Σούλι, σ. 339 κ.ἑξ.

“Όσο κι’ ἂν στις περιπτώσεις αὐτὲς τὰ ἐγκώμια ἔχουν πάντοτε κάποιον ἄβολο ὑπερβολῆς, ὅσο κι’ ἂν τὰ προτερήματα μόνον ἐξαιρῶνται κατὰ τις στιγμὲς τοῦ ὕστατου ἀποχαιρετισμοῦ ἐνὸς προσώπου, ὁ ἐπικῆδειος λόγος τοῦ Ἄλ. Κουμουνοδούρου ἀποτελεῖ μιὰ ἀδρῆ σκιαγραφία τῶν ἀρετῶν τοῦ νεκροῦ, ποὺ δὲν ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὴν πραγματικότητά.

Ὁ Δημήτριος Μπότσαρης, σ’ ὄλη του τὴ ζωὴ ἀγωνίστηκε νὰ φανῆ ἀντάξιος τῆς μνήμης τοῦ πατέρα του. Ἐξιοποίησε ὅλες τις ἱκανότητες ποὺ διέθετε καὶ τὰ ἐφόδια ποὺ ἀποκόμισε ἀπὸ τις σπουδές του, γιὰ τὴν καλύτερη ὀργάνωση τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ τὴν ἀποδοτικώτερη ἐκπαίδευσή του. Οἱ πολιτικὲς του πράξεις φέρουν τὴ σφραγίδα τῆς σωφροσύνης καὶ τῆς συνέσεως, πρὸ παντὸς ὅμως στοιχοῦν στὴν ἀνάγκη νὰ ὑπηρετηθῇ ἡ ἰδέα τῆς πατρίδος, τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος, ὅπως ἔλεγε ὁ ἴδιος. Ἀπὸ τὴ νεαρὴ ἀκόμη ἡλικία, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τις ἐπιστολές του ποὺ δημοσιεύονται στὸ Παράρτημα τῆς μελέτης, τὸ πατριωτικὸ συναίσθημα δονεῖ τὴν ψυχὴ του καὶ γεμίζει μὲ περιεχόμενον τοὺς ὄραματισμούς του. Ἰδανικὸ του εἶναι νὰ δώσῃ τὰ πάντα γιὰ τὴν Ἑλλάδα, κι αὐτὴ τὴ ζωὴ του ἂν χρειασθῇ, ὅπως ὁ πατέρας του. Ἀπ’ αὐτὴ τὴ σκοπιὰ πρόκειται νὰ ἀντικρουθῇ καὶ ἡ θέση ποὺ πῆρε στὰ ἐπαναστατικὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς, θέση ποὺ εἶναι ἀπόλυτα συναρτημένη μὲ τὴν πειθαρχία του ὡς στρατιωτικοῦ στὸ καθεστῶς ποὺ ὑπηρετοῦσε καὶ μὲ τὴ συναίσθηση εὐθύνης ὡς πολιτικοῦ γιὰ τὴν τύχη τῆς Ἑλλάδος. Ὁ ἀληθινὸς πατριωτισμὸς του, ἡ συνέπεια λόγων καὶ ἔργων, ἡ ἀνιδιοτέλειά του, ἡ σύνεση καὶ ὁ ἥπιος χαρακτήρας του, παρὰ τις πρόσκαιρες ἀπογοητεύσεις ποὺ δοκίμασε καὶ τὰ ἠθικὰ πλήγματα ποὺ ὑπέστη, συνέπεια κυρίως συναισθηματικῶν καταστάσεων ποὺ δημιούργησαν στὴν Ἔθνοσυνέλευση οἱ δημαγωγοῦντες ἀντίπαλοί του, εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ἀναγνωρισθοῦν ἀπ’ ὅλους, φίλους καὶ ἐχθρούς, οἱ ἀγνὲς προθέσεις του καὶ οἱ σπουδαιότατες ὑπηρεσίες ποὺ πρόσφερε στὸ ἔθνος. Ἔτσι, μὲ τὴν ἠθικὴ του ἀποκατάσταση, μπόρεσε νὰ ὑπηρετηθῇ πάλι ὡς στρατιώτης καὶ πολιτικὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ προσφέρῃ ὅσες δυνάμεις τοῦ ἔμειναν στὴν ἀνέλιξή της.

Πεθαίνοντας ὁ Δημήτριος Μπότσαρης ἀφῆκε τὴν οἰκογένειάν του ἐν ἐντίμῳ πτωχείᾳ¹, συνεχίζοντας ἔτσι τὴν οἰκογενειακὴ παράδοση. Τὸ ἑλληνικὸ κράτος, ἀναγνωρίζοντας τὴ δύσκολη οἰκονομικὴ κατάσταση στὴν ὁποία βρέθηκε ἡ πολυμελὴς οἰκογένειά του—γυναίκα, τέσσαρα ἀγόρια καὶ τέσσαρα κοριτσια—ὑστερα ἀπὸ τὸ θάνατό του, ἔκαμε μιὰ χειρονομία ποὺ δύσκολα γινόταν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη: χορήγησε στὴ γυναίκα του τιμητικὴ σύνταξη 300 δραχμῶν, ὑστερα ἀπὸ εἰσήγηση-αιτιολογικὴ ἔκθεση τοῦ τότε ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν Θεοδώρου Δηλιγιάννη².

1. Βλ. Οἰκονόμου, Τὸ Σούλι, σ. 337.

2. Ἡ εἰσήγηση τοῦ Δηλιγιάννη ἀναδημοσιεύεται ἀπὸ τὴν «Ἐφημερίδα τῶν Συζητήσεων» τῆς Βουλῆς στοῦ Οἰκονόμου, Τὸ Σούλι, σ. 337.—

5. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ - ΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ

“Όπως αναφέραμε και στην εισαγωγή, δημοσιεύουμε στο Παράρτημα τις επιστολές τῆς οἰκογενείας Μπότσαρη πρὸς τὸν Κυβερνήτη Ἰωάννη Καποδίστρια και ἀκόμη ὅσα ἔγγραφα βρέθηκαν στὸ οἰκογενειακὸ ἀρχεῖο τοῦ κ. Μάρκου Σπυρίδωνος Μπότσαρη.

Οἱ ἐπιστολές, ὅσες γράφηκαν ἀπὸ τὸν Δημήτριο Μπότσαρη, τὴν Χρυσούλα και τὸν Κώστα Μπότσαρη, εἶναι κατὰ κανόνα ὀρθογραφημένες, γι’ αὐτὸ, κατὰ τὴ δημοσίευση, διορθώνουμε και τὰ ἐλάχιστα λάθη τους, ἀναφέροντας ταυτόχρονα στὶς ὑποσημειώσεις και τὴ γραφὴ τοῦ κειμένου. Ἐπίσης, σιωπηρὰ, ἐπεμβαίνουμε και στὴ στίξη τῶν κειμένων και ἀποκαθιστοῦμε μιὰ ὁμοιομορφία ὡς πρὸς τὴ γραφὴ μὲ ἀρχικὸ κεφαλαῖο γράμμα τῶν κυρίων ὀνομάτων, τοπωνυμίων και διαφόρων ὄρων. Σὲ ὀρισμένα πάλι ἀπὸ αὐτὰ ἀποκαθιστοῦμε, μέσα σὲ ἀγκύλες, τυχὸν κατεστραμμένα σημεῖα τους ἢ συμπληρώνουμε τὸ κείμενο, ὅταν κάτι τέτοιο εἶναι ἀναγκαῖο γιὰ τὴν κατανόησή του. Οἱ ἴδιες ἀκριβῶς ἐπεμβάσεις ἐγιναν και στὰ ἔγγραφα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τῆς οἰκογενείας Μπότσαρη.

Οἱ ἐπιστολές ποὺ γράφηκαν ἀπὸ τὸν Χρήστο Ἀνδρέου εἶναι ἐντελῶς ἀνορθόγραφες, χωρὶς στίξη και μὲ ἐνώσεις τῶν λέξεων μεταξύ των. Σ’ αὐτές, κατὰ τὴ δημοσίευση, διατηρήσαμε τὴν ὀρθογραφία τοῦ κειμένου, ἀφοῦ ἐπιχειρήσαμε μόνο τὸ σωστὸ διαχωρισμὸ τῶν λέξεων.

Γιὰ εὐχερέστερη χρῆση τοῦ Παραρτήματος ξαναδίνουμε τὰ στοιχεῖα τῆς κάθε ἐπιστολῆς ἢ τοῦ ἐγγράφου, τὶς ἀκριβεῖς δηλ. χρονολογικὲς ἐνδείξεις τους, τὸν τόπο ὅπου βρίσκεται κ.λ.

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΜΠΟΤΣΑΡΗ
ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΥΒΕΡΝΗΤΗ ΙΩΑΝΝΗ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ

1.

Ἐπιστολὴ τῆς 19/31 Ὀκτωβρίου 1827 ἀπὸ Μόναχο
(Ἀρχεῖον Καποδίστρια, φάκ. 282, ἀριθμ. 3, πρωτ.)

σ. 1

Ἐκλαμπρότατε και σεβαστέ μοι Κόμητα
Τῆ 19/31 Ὀκτωβρίου¹ 1827 ἐκ Μονάχου

Πρὸ τριῶν μηνῶν ἔφθασα εἰς τὰ ἐνταῦθα² μὲ τὸν ἐδικὸν μας Χρῆστον Ἀντρέα πρὸς ἐξακολούθησιν τῆς ἀνατροφῆς³ μου. Ὅση εἶναι ἡ χαρὰ μου ὅτι

1. Στὸ χφ. Ὀκτωμβρίου.
2. Στὸ χφ. ἐνταῦθα.
3. Στὸ χφ. ἀνατροφῆς.

διὰ μέσου τοῦ σεβαστοῦ¹ μοι ἀνταδελφοῦ² σας Κόμητος Βιάρου μὲ ἀξίωσεν ἢ εὐμένεια τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ φιλανθρωπία³ σοφωτάτου καὶ εὐμενεστάτου Ἄνακτος νὰ ἀπολαύσω τὸ μουσότροπον τοῦτο ἔδαφος, ἄλλη τόση εἶναι ἡ λύπη μου διὰ τὴν ὑστέρησιν⁴ τῆς φιλάτης πατρίδος καὶ τῶν συγγενῶν.

Μόλον τοῦτο παρηγοροῦμαι συλλογιζόμενος ὅτι καὶ πάσχουσα ἡ πατρὶς ἀξιώθη⁵ παρὰ Θεοῦ κυβερνήτην⁶ μέγαν, σοφόν, καὶ ἐνάρετον τὴν Ὑμετέραν Ἐκλαμπρότητα. Ὅχι μόνον ἡ οἰκογένειά⁷ μου, ἀλλὰ καὶ ἡ πατρὶς ἔλη σὲ κηρύττουσιν⁸ πατέρα καὶ ἐλευθερωτὴν καὶ σὲ προσμένουν ὡς οἱ Ἰουδαῖοι τὸν Μωϋσῆν⁹. Ἐγὼ ὅταν ἀκούσω ὅτι ἐφθασες εἰς τὴν πολυάθλιον πατρίδα, τότε θέλει παύση ὁ καρδιοκτύπη¹⁰ φόβος διὰ αὐτὴν καὶ θέλει πανηγυρίσω¹¹, διότι ἔλαβον τέλος πάντων τὰ ποίμνια τὸν καλὸν βοσκόν, καὶ δὲν φοβοῦνται πλέον τοὺς λύκους¹², ὅπου κάθε ἡμέραν τὰ ἐξέσχιζον. Εἶθε¹³ νὰ /σὲ πολυετῆ¹⁴ ὁ Οὐρανὸς καὶ νὰ ἐνισχύῃ¹⁵ τοὺς ἀγῶνας¹⁶ σου μὲ μεγάλους θριάμβους καὶ στέφανα τῆς ἐλευθερίας καὶ δόξης¹⁷.

Συσταίω εἰς τὴν ὑμετέραν Ἐκλαμπρότητα τὸν ἀδύνατον¹⁸ ἑαυτόν¹⁹ μου καὶ τὴν ὀρφανὴν μας οἰκογένειαν²⁰. Παρακαλῶ θερμῶς νὰ ἔχης αὐτὴν καὶ ἐμὲ πάντοτε εἰς τὴν αὐτὴν πολῦτιμον εὐνοίαν καὶ ἀγάπην σου. Τίμα με²¹ καὶ μὲ πατρικὸν τῆς γράμμα τὸ ὅποιον θέλει μὲ παρηγορῆ²² καὶ χρησιμεύει πρὸς ὁδηγίαν

1. Στὸ χφ. σεβαστοῦ.

2. Στὸ χφ. ανταδελφου.

3. Στὸ χφ. φιλανθρωπία.

4. Στὸ χφ. υστέρησιν.

5. Στὸ χφ. ἀξιόθη.

6. Στὸ χφ. κυβερνήτην.

7. Στὸ χφ. οἰκογένεια.

8. Στὸ χφ. κηρύττουσιν.

9. Στὸ χφ. Μωϋσῆν.

10. Στὸ χφ. καρδιοκτύπη.

11. Στὸ χφ. πανηγυρίσω.

12. Στὸ χφ. λύκους.

13. Στὸ χφ. ἴθε.

14. Στὸ χφ. πολυετή.

15. Στὸ χφ. ἐνισχύει.

16. Στὸ χφ. ἀγῶνας.

17. «Μόλον τοῦτο παρηγοροῦμαι ... καὶ δόξης»: τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ ἔχει δημοσιευθῆ ἀπὸ τὴν Εὐλένη Κορύκοιο στὸ βιβλίο της, Ἰωάννης Καποδιστριας, ὁ ἄνθρωπος-ὁ αγωνιστής, Ἄθηνα 1962, σ. 17-18.

18. Στὸ χφ. ἀδύνατον.

19. Στὸ χφ. εαυτόν.

20. Στὸ χφ. οἰκογένειαν.

21. Στὸ χφ. μαι.

22. Στὸ χφ. παρηγορή.

καὶ κανόνα τῆς ζωῆς μου¹. [Μὲ] τοιαύτην² ἐλπίδα ἔχω τὴν τιμὴν νὰ κηρύττω-
μαι³ μὲ ὄλην τὴν ευγνωμοσύνην διὰ βίου. Μένω μὲ τὸ προσῆκον⁴ σέβας

Τῆς ὑμετέρας Ἐκλαμπρότητος
εὐπειθέστατον⁵ τέκνον
Δημήτριος Μ. Μπότζαρης⁶

2.

Ἐπιστολὴ τῆς 18 Φεβρουαρίου / 2 Μαρτίου 1828 ἀπὸ Μόναχο
(Ἀρχεῖον Καποδίστρια, φάκ. 282, ἀριθμ. 2, πρωτ.)

σ. 1

Τὴν ὑμετέραν Ἐξοχότητα υἱκῶς⁷ ἀσπάζομαι

Τὸ πόσον σέβας καὶ πόσην ἀγάπην ἐνέσταξεν εἰς τὴν καρδίαν μου ἡ πα-
τρικὴ σας καὶ κηδεμονικὴ ἐπιστολὴ δὲν δύναμαι μῆτε μὲ τὸν προφορικὸν λό-
γον μῆτε μὲ τὸν γραφικὸν κάλαμον νὰ σας τὴν παραστήσω ἀξίως. Καὶ βέβαια
τί ἄλλο ἐδυνάμην νὰ ἐκφωνήσω πρὸς τὸν ὕψιστον προστάτην μας, ἀφοῦ ἀνέ-
γνωσα τὴν γεμάτην πατρικῆς εὐνοίας καὶ χριστιανικῆς φροντίδος ἐπιστολήν
σας, εἰμὴ ὅτι ὁ πανάγαθος Θεὸς εὐδόκησε νὰ ἐλευθερώσῃ τὸ ἑλληνόχριστον
ἔθνος ἀπὸ τὸν τυραννικὸν ζυγὸν καὶ νὰ τὸ ἀποκαταστήσῃ πάλιν εἰς τὴν προτέ-
ραν του δόξαν καὶ ἔστειλε τὸν κοινὸν μας πατέρα πρὸς σωτηρίαν μας.

Πόσην δὲ χαρὰν καὶ ἀγαλλίασιν ἐπροξένησεν ἡ ἀγγελία εἰς τοὺς ἐνταῦθα
σπουδάζοντας ομογενεῖς μας τὸ ὅτι θέλετε φροντίσῃ νὰ προμηθεύσῃτε τόσον
εἰς ἐμὲ ὅσον καὶ εἰς ἄλλους σπουδάζοντας ἐνταῦθα νέους Ἑλλήνας τὸν τρόπον
τοῦ νὰ ἀπέρχωνται τοῦλάχιστον κατὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ Ἁγίου Πάσχα εἰς μίαν
τῶν ἐκκλησιῶν μας διὰ νὰ μεταλαμβάνωσιν ἐκεῖ τῶν ἀχράντων μυστηρίων,
ἀδύνατον εἶναι νὰ σᾶς τὴν περιγράψω πρεπόντως. Ἀλλὰ τοῦτο ἀκούσας ὁ Βα-
σιλεὺς καὶ ἡ ἐνταῦθα φιλελληνικὴ εἰταιρεία ἐφρόντισε νὰ συστηθῇ παρακλή-
σιον⁸ (καπέλλα) καὶ τὸ Πάσχα θέλομεν ἔχῃ τὸν ἐφημέριόν μας διὰ νὰ μας με-
ταλάβῃ τὰ ἄχραντα μυστήρια.

1. «τίμα με καὶ μὲ πατρικὸν ... κανόνα τῆς ζωῆς μου» βλ. Κ ο ὄ κ ο υ, ἐνθ' ἀν., σ. 18.

2. Στὸ χφ. *τηαυτην*.

3. Στὸ χφ. *κρητίωμαι*.

4. Στὸ χφ. *προσίκον*.

5. Στὸ χφ. *ευπιθέστατον*.

6. Στὴν 4ῃ σελίδα τοῦ ἐγγράφου αναγράφεται: «Πρὸς τὸν Διοικητὴν τῶν Ἑλλήνων Ἰωάννην Καποδίστριαν». Ἀπὸ κάτω γραφὴ τῆς γραμματείας τοῦ Καποδίστρια «President J. Capo d'Istrias», ἐπάνω δεξιὰ «Demetrius Botzaris». Ἐπίσης στὴν κάτω ἀριστερὴ πλευρὰ τῆς δευτέρας σελίδας τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Δημητρίου Μπότζαρη εἶναι γραμμένη καὶ ἡ πρώτη ἐπιστολὴ τοῦ Χρήστου Ἀνδρέου (βλ. Η α ρ ἄ ρ τ η μ α, μέρος Β, ἀριθμ. ἐγγρ. 1).

7. Στὸ χφ. *υϊκῶς*.

8. Στὸ χφ. *παρακλήσιον*.

Με τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ, καθὼς ἕως¹ τώρα ἐδυνήθην νὰ ἀκολουθήσω τὰς πατρικὰς σας συμβουλὰς, ἐλπίζω καὶ εἰς τὸ μέλλον νὰ τὰς διατηρήσω πιστῶς, χωρὶς νὰ παραστρατήσω συγχρόνως ἀπὸ τὸν γενναῖον ζῆλον τῶν ευεργετῶν μου καὶ διδασκάλων μου, οἵτινες ὅλοι ἐπιθυμοῦσι τὴν ἀληθῆ παιδείαν μου. Πόσῃ δὲ εὐγνώμοσύνῃ χρεωστῶ καὶ εἰς τὸν σεβαστὸν μου εὐεργέτην καὶ προστάτην τὸν Βασιλέα, οστις, ὡς ἄλλος πατήρ, προσπαθεῖ με παντοίους τρόπους νὰ με ἀλαφρώσῃ² ἀπὸ τὰ δεινὰ τούτου τοῦ ξένου καὶ παντῆ³ διαφορετικοῦ κλίματος, τὴν γνωρίζω καὶ παρακαλῶ τὸν Θεὸν διὰ νὰ με ἀξιώσῃ νὰ τοῦ τὴν ἀποδώσω ἀξίως καὶ τότε νὰ ἀποθάνω.

Πρὸς τούτοις σᾶς ὑπὲρ ευχαριστῶ⁴ διὰ τὴν πατρικὴν φροντίδα τὴν ὅποιαν ἐλάβετε διὰ νὰ φροντίσῃτε διὰ τὴν μητέρα μου καὶ λοιπὴν μου οἰκογένειαν⁵. Ἐδέχθην πρὸς τούτοις καὶ τὸ θεάρεστον βιβλίον τοῦ Μηνιάτου, τὸ ὅποιον τὸ θεωρῶ ὡς πολῦτιμον χάρισμα. Ἀλλὰ πόσον ὄφελος ἤθελα ἔχῃ ἂν εἶχα καὶ τὴν Γενικὴν Ἐφημερίδα τῆς Ἑλλάδος, διὰ νὰ μαθᾶν τὰ τῶν ὁμογενῶν μου.

Παρακινήθεις ἀπὸ τὰς διαφόρους εἰδήσεις περὶ τῆς ἀναποφεύκτου διχονοίας τῶν ὁμογενῶν⁶ μου καὶ ἀπὸ τὰς δικαίας ἐπιπλήξεις τῶν καλοθελητῶν μας φιλελλήνων, ὅτι τοιαύτη ἀπαραδειγματίστος ἀσυμφωνία καὶ διχόνοια δὲν ὑπῆρξεν εἰς κανένα ἔθνος τὸ ὅποιον⁷ ἐπαναστάτησε καὶ ἠγωνίσθη διὰ τὴν ἐλευθερίαν του, ἔγραψα μερικὸς στοχασμοὺς εἰς ὅλους μου τοὺς ὁμογενεῖς, / τοὺς σ. 2 ὁποίους, ἂν κρίνετε εὐλογον, δύνασθε νὰ τοὺς δώσῃτε εἰς τὸν συντάκτην τῆς Γενικῆς Ἐφημερίδος διὰ νὰ τοὺς δημοσιεύσῃ, πρὸς ἔνδειξιν τῆς πρὸς αὐτοὺς ἀγάπης μου, διὰ νὰ πληροφορηθῶσιν⁸ ὅτι με τὸ πνεῦμα μου ζῶ καὶ εἶμαι εἰς Ἑλλάδα.

Κατὰ τὴν πατρικὴν σας εὐχὴν θέλω προσπαθῆ νὰ σας γράφω καθ' ἐκάστην τριμηνίαν, ἀλλὰ ἡ Ἐξοχότης⁹ σας μὴ λησμονῆτε νὰ με γράφετε συχνότερα, συμβουλευόντάς μοι τὰ δέοντα, πρὸς ἐλάφρωσιν¹⁰ τοῦ μεγίστου ἀγῶνος τῶν μαθημάτων μου, χάρις εἰς τὸν πανάγαθον Θεόν, διότι ἔχω καὶ αὐτὸν τὸν Μέντορα, ἀλλέως δὲν ἤξεύρω πῶς ἤθελα τὰ εὐγάλη εἰς τὸ κεφάλι. Ἐλπίζω δὲ εἰς τὴν θείαν πρόνοιαν νὰ μὴ με ἀφήσῃ νὰ χαθῶ καθὼς ἕως τώρα οὕτω

1. Στὸ χφ. ἕως.

2. Στὸ χφ. ἀλαφρόση.

3. Στὸ χφ. παντῆ.

4. Στὸ χφ. υπερευχαριστῶ.

5. Στὸ χφ. οἰκογενείαν.

6. Στὸ χφ. ὁμογενῶν.

7. Στὸ χφ. ὁποῖον.

8. Στὸ χφ. πληροφορηθῶσιν.

9. Στὸ χφ. ἐξοχότη.

10. Στὸ χφ. ἐλάφρωσιν.

καὶ εἰς τὸ ἐξῆς, χωρὶς νὰ ἀποδώσω τὰ τροφεῖα εἰς τὴν πατρίδα μου. Ταῦτα καὶ μένω

ὡς ευπειθέστατος υἱὸς τῆς ἡμετέρας Ἐξοχότητος
Δημήτριος Μ: Βωύτζαρης

ἐν Μουνυχία τῇ 18 / 6 Μαρτίου¹ 1828².

Ἡ ἐπισυναπτόμενη στὴν παραπάνω ἐπιστολὴ προκήρυξη ποῦ ἀπηύθυνε ὁ Δημήτριος Μπότσαρης πρὸς τοὺς Ἕλληνας.

α 1

Ἄ Ο Δημήτριος Μ: Μπότσαρης πρὸς τοὺς Ἕλληνας

Πληροφορημένος ὅτι ἡ ἐνθύμησις τοῦ μακαρίτου πατρός μου στέκεται ζωηρὰ εἰς τὰς γενναίας καρδίας σας, λαμβάνω τὸ θάρρος νὰ σᾶς γράψω ὡς ἀδελφὸς πρὸς ἀδελφούς. Ἄν καὶ ἀνήλικος ἀκόμη καὶ μακρὰν ἀπὸ τὴν πατρίδα μου ευρισκόμενος³, μὲ ὅλα ταῦτα ἡ ψυχὴ μου καὶ ἡ καρδιά μου εἶναι εἰς τὴν ποθητὴν μοι πατρίδα Ἑλλάδα, διὰ τὴν ὁποῖαν ὁ μακαρίτης πατήρ μου ἔχυσε τὸ αἷμα του πολεμῶν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας της. Ἄδελφοὶ συναγωνισταὶ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδος, συγχωρήσατέ μοι νὰ σᾶς εἰπῶ τὴν γνώμην μου περὶ τῆς τωρινῆς⁴ καταστάσεως τῶν πραγμάτων. Ὅταν ἤμουν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἤκουα Εὐρώπην καὶ δὲν εἶχον κάμμίαν ἰδέαν περὶ αὐτῆς. Τώρα, ὅπου ἤλθον ἐδῶ⁵ εἰς τὴν Μουνυχίαν, ἐκατάλαβα πόση διαφορὰ εὐρίσκεται ὡς πρὸς τὸ κλίμα της⁶ καὶ ὡς πρὸς τὴν προκοπὴν μας. Ἡμεῖς μὲν ἀκόμη εἴμεθα ἀρχαῖοι μαθηταὶ ὡς πρὸς αὐτούς, αὐτοὶ δὲ ἤξεύρουσιν ὅλην τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου. Ἡμεῖς ἔχομεν τόπον καὶ γῆν τῆς ἐπαγγελίας· μὲ ὀλίγον κόπον μᾶς ἀντιβραβεύει δεκαπλασίως. Αὐτοὶ δὲ ἔχουσι τέτοιαν ἀχαμνὴν γῆν καὶ τόσον ὀλιγόκαρπον τόπον, ὥστε μόλις ἀπολαμβάνουσι τὰ ἐξοδά⁷ των ὕστερα ἀπὸ ἀπειρους κόπους καὶ μόχθους. Διατί, λοιπόν, ἀδελφοί μου, ἐν ᾧ ἔχομεν τέτοιαν εὐλογημένην γῆν, διατί νὰ μὴ ὁμονόησωμεν καὶ νὰ συνενωθῶμεν ὅλοι ὁμοῦ νὰ διώξωμεν ὅλους τοὺς τυράννους ἀπὸ τὴν πατρίδα μας καὶ ὕστερον νὰ ἡσυχάσωμεν καὶ νὰ ἀπολαμβάνη καθεὶς ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς καρπούς τῶν κόπων του; Διατί, ἀδελφοί μου, νὰ εἴμεθα διασκορπισμένοι ὁ ἓνας ἐδῶ καὶ ὁ ἄλλος ἐκεῖ, ὁ ἓνας μὲ 300

1. Ὁ υπολογισμὸς τῆς χρονολογίας ἀπὸ τὸ παλαιὸν ἔτος στὸ νέο εἶναι λαθασμένος.

2. Στὴν τετάρτη σελίδα τοῦ ἐγγράφου ἀναγράφεται: «Πρὸς τὸν ἐξοχότατον κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος Ἰ. Καποδίστριαν». Ἐπίσης στὸ κάτω μέρος τῆς δευτέρας σελίδας εἶναι γραμμένη καὶ ἡ δευτέρα ἐπιστολὴ τοῦ Χρήστου Ἀνδρέου (βλ. Π α ρ ἄ ρ τ η μ α, μέρος Β, ἀριθμ. ἐγγρ. 2).

3. Στὸ χφ. ευρισκόμενος.

4. Στὸ χφ. τωρινῆς.

5. Στὸ χφ. ἐδῶ.

6. Στὸ χφ. κλίμα.

7. Στὸ χφ. αἰξοδα.

ὁ ἄλλος μὲ 200 καὶ ἄλλος μὲ 50, καὶ νὰ μὴν ἐνωθῶμεν υποκάτω εἰς μίαν κεφαλὴν, νὰ κτυπήσωμεν τὸν ἐχθρὸν καὶ ἔπειτα ὑπακούοντες εἰς τοὺς νόμους νὰ ἡσυχάζωμεν καὶ νὰ ἀπολαμβάνωμε τὰ ἀγαθὰ τῆς εἰρήνης; Διὰ τὴν νὰ ὑποφέρωμεν, νὰ μᾶς κατηγορῶσι τὰ φωτισμένα ἔθνη τῆς Ευρώπης ὡς ἀναξίους τὸ νὰ μὴν ἔχωμεν ἓνα ἄξιον ἄνδρα νὰ δώσωμεν ὅλην τὴν δύναμιν εἰς αὐτόν, καὶ οἱ ἄλλοι νὰ ὑπακούωμεν¹ εἰς αὐτόν ἕως ὅτου νὰ διώξωμεν τὸν ἐχθρὸν, καὶ ἔπειτα καθ' ἓνα πάλιν νὰ μείνη μέγας καθὼς καὶ πρῶτα; Μὴ νομίζετε² ὅτι, ὅταν τὸ κάμετε αὐτό, θὰ ὀλιγοστεύσῃ³ ἡ δόξα σας, ἐξ ἐναντίας μάλιστα θέλει αὐξήσῃ. Διότι ὅλοι ἐσᾶς ἔχουσι νὰ σᾶς βλέπουν ὡς σωτῆρας καὶ ἐλευθερωτὰς τῆς πατρίδος. Στοχασθῆτε⁴, ὅτι μῆτε ὁ Θεὸς θέλει νὰ τὰ ἐνεργῇ ὅλα μόνος του, ἀλλὰ εἰς μὲν τοὺς οὐρανοὺς ἔχει τοὺς ἀγγέλους του, εἰς δὲ τὴν γῆν τοὺς ἁγίους καὶ δι' αὐτῶν⁵ μνηύει εἰς ἡμᾶς τοὺς ἁμαρτωλοὺς⁶ τὰς προσταγὰς του. Λοιπὸν καὶ ἡμεῖς, ἂν καὶ ἕως⁷ τώρα διὰ τὰ πολλὰ ἐμπόδια δὲν ἠμπορέσαμεν νὰ δώσωμεν εἰς τὴν διοίκησιν τὸ ὕψιστον κῦρος, καὶ νὰ παραδώσωμεν τὴν κυβέρνησιν εἰς ἄξιον κυβερνήτην, τώρα νὰ συναχθῶμεν ὅλοι ὁμοῦ καὶ ὑποταχθέντες εἰς τὸν κυβερνήτην μας νὰ δειχθῶμεν ἄξια τέκνα τῶν νόμων καὶ τῆς πατρίδος. Στοχάζομαι⁸ ὅτι, ἂν ἠθέλαμεν ἐπιθυμήσῃ κανένα πολῦτιμον πρᾶγμα παρακαλοῦντες τὸν Θεὸν νὰ μᾶς χαρίσῃ εἰς τουτοῦ τὸν καιρὸν, καλλίτερον⁹ καὶ τιμιώτερον δὲν ἔμποροῦσε νὰ μᾶς χαρίσῃ ἀπὸ τὸν κυβερνήτην μας Καποδίστριαν. Ἄς στοχασθῶμεν, φίλοι μου ὁμογενεῖς, ὅτι τώρα εἶναι καιρὸς νὰ φανῶμεν λόγῳ καὶ ἔργῳ θεμελιωταί / τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἔθνους μας. Ἡμεῖς θὰ σταθοῦμεν οἱ σωτῆρες καὶ προπάτορες ὅλης τῆς μελλούσης γενιᾶς¹⁰. Ἡμᾶς θὰ φέρνωσιν ὡς παράδειγμα τῆς ἀρετῆς καὶ τῶν ἐνδόξων ἔργων οἱ μεταγενέστεροι εἰς τοὺς συγχρόνους των. Ἡμᾶς ἔχει ἡ ἱστορία νὰ πλέξῃ τὸν ἀμάραντον στέφανον τῆς δόξης. Ἡμᾶς ἔχουσιν οἱ ἀπόγονοί μας νὰ μᾶς συστήνωσιν ὡς τύπον καὶ υπογραμμὸν εἰς τοὺς συγχρόνους των. Ἡμᾶς θέλουσιν ἀνεγείρῃ τὰ μνημεῖα τῆς ἀρετῆς καὶ δόξης, διὰ τὴν ὁποίαν θαυμάζονται οἱ προπάτορές μας¹¹. Ἡμᾶς θὰ ἀναφέρωσιν οἱ μέλλοντες ποιηταί τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος, ὡς παραδείγματα τῆς ἀρετῆς, ὡς ἥρωας τοῦ παρόντος ἀγῶνος, ὡς ἡμιθέους ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας

1. Στὸ χφ. *υπακούωμεν*.

2. Στὸ χφ. *νομίζεται*.

3. Στὸ χφ. *ὀλιγοστεύση*.

4. Στὸ χφ. *στοχασθῆται*.

5. Στὸ χφ. *διωκτῶν*.

6. Στὸ χφ. *ἁμαρτωλοὺς*.

7. Στὸ χφ. *ἕως*.

8. Στὸ χφ. *στοχάζομε*.

9. Στὸ χφ. *καλλίτερον*.

10. Στὸ χφ. *γενιᾶς*.

11. Στὸ χφ. *προπατορες*.

ἀγωνιζομένους. Τί καθήμεθα, λοιπόν, καὶ προσμένομεν νὰ σβησθῶσι¹ τὰ ὄνοματά μας ἀπὸ τὸν κατάλογον τῆς ἀθανασίας; Τί δὲν ἐνωνόμεθα νὰ κτυπήσωμεν τὸν εχθρὸν ἡμῶν καὶ ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος εἰς τὴν κεφαλὴν διὰ νὰ τὸν συντρίψωμεν καὶ νὰ τὸν ἀποδιώξωμεν ἀπὸ τὸ εἶδος τῆς Ἑλλάδος, ἀπὸ τὸ φίλτατον εἶδος τῆς ποθητῆς μας πατρίδος; Τί δὲν συναζόμεθα, ὑποταχθέντες εἰς τὸν κυβερνήτην μας, ὅλοι ὡς γνήσια τέκνα τῆς φιλιότητος Ἑλλάδος νὰ συσχεφθῶμεν καὶ νὰ ἀποφασίσωμεν ἄξια ἔργα τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐπειδὴ ἕως τώρα, ὅ,τι καὶ ἂν ἐκατορθώσαμε, τὸ ἐνεργήσαμεν μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ παντοδυνάμου Θεοῦ, ἀφ' ἑαυτοῦ μας πολλὰ ὀλίγα. Διότι τὰ πάθη, τὰ ἐπισκοτιζόντα τὸν νοῦν μας, δὲν μας ἄφηναν² νὰ γνωρίσωμεν τὴν θεῖαν του βουλήν, πόσον μεγάλη ἦτον. Δὲν μᾶς ἄφησαν νὰ ἐκλέξωμεν τὸν ἀξιώτερον ἡμῶν διὰ νὰ μᾶς διοικῆ καὶ νὰ μας προστάξῃ καὶ ἡμεῖς νὰ τὸν ὑπακούωμεν ὡς καλλίτερόν μας. Ἄλλὰ καθεὶς ἤθελεν αὐτὸς νὰ βασιλεύῃ καὶ νὰ διοικῆ χωρὶς νὰ θέλῃ νὰ ὑπακούῃ. Πόση πλάνη καὶ ἀναρχία ἀκολουθεῖ εἰς τοιαύτην περίστασιν, ὅλοι μας τὸ ἤξεύρομεν³ ἐκ πείρας καὶ διὰ ταῦτα, ὅ,τι δὲν ἐδυνήθημεν νὰ πράξωμεν εἰς διάστημα ἐπὶ χρόνων, ἅς τὸ βάλωμεν τώρα εἰς πρᾶξιν διὰ νὰ ἔχῃ καὶ ἡ ἱστορία λόγον τοῦ νὰ μας ἀθώωσῃ, ἐπειδὴ ἄλλον ἰσχυρότερον λόγον πρὸς ἀθώωσιν τῆς μέχρι τοῦδε⁴ μεγίστης ἀνωμαλίας μας δὲν ἔχομεν.

Ταῦτα καὶ μένω, Μουνυχία⁵ 6 Μαρτίου 1828.

¹ Ἐπιστολὴ τῆς 3 Σεπτεμβρίου 1828 (ν.ῆ.) ἀπὸ Μόναχο

(Ἀρχεῖον Καποδίστρια, φάκ. 282, ἀριθμ. 8, πρωτ.)

Τὴν ὑμετέραν Ἐκλαμπρότητα, ἀγαθὲ μοι προστάτα, μετὰ τῆς προσηκούσης ὑποκλίσεως καὶ εὐλαβείας προσκυνῶ καὶ κατασπάζομαι.

Τῆ 3 : Σεπτεμβρίου 1828. Ε.Ν. Μόναχον

Διὰ τοῦ παρόντος μου ταπεινοῦ γράμματος, σπεύδω κατὰ τὸ χρέος, πρῶτον μὲν νὰ τὴν προσκυνήσω, ὡς εἰκόσ, καὶ νὰ τῆς ἀσπασθῶ υἱικῶς τὰς ευεργετικὰς μοι χεῖρας, δεύτερον δέ, νὰ τῆς ζητήσω μυριάκις συγγνώμην, ὅτι ἐφανῆν εἰς τῆς ὥρας παρήκοος τῆς πατρικῆς μοι ἐπιταγῆς τῆς, ἣτις εἶχε σκοπόν, ἐπ' ἀγαθῆ μου τύχῃ, τὸ νὰ τῆς γράφω συνεχῶς τῶν ἐπιδόσεων μου τὰς προόδους εἰς τὴν κατ' ἄμφω τὸν ἀνθρωπὸν παιδεύουσαν παιδείαν. Ἄλλὰ περὶ τῶν ἐπιδόσεων μου τούτων, σεβαστέ μοι εὐεργέτα, ἐγὼ ὁ ἴδιος νὰ τὴν πληρο-

1. Στο χφ. σβυσθῶσι.

2. Στο χφ. ἄφηναν.

3. Στο χφ. ἤξεύρωμεν.

4. Στο χφ. τουδε.

5. Στο χφ. Μουνυχία.

φορήσω, ἐν ᾧ τὸ στοχάζομαι ἄτοπον, ἔχω καὶ φόβον οὐ τὸν τυχόντα, μήπως φανῶ ὑπὲρ ἑμαυτοῦ φράζων ἐγκώμια. Τολμῶ ὅμως νὰ τὴν βεβαιώσω ἀδεῶς, ὅτι τὸ ἐδῶ στάδιον τῆς διατριβῆς μου σκοπὸν ἄλλον πρὸ ὀφθαλμῶν δὲν ἔχει, εἰμὴ τὴν διηνεκῆ προσπάθειαν διὰ νὰ φανῶ ποτε ἄξιος καὶ τῆς βασιλικῆς τοῦ κράτους του κηδεμονίας καὶ τῶν ὑμετέρων πατρικῶν ἐλπίδων ὅχι ἀνάξιος, τῶν τε προγονικῶν ἀρετῶν μου ἐφάμιλλος. Ταῦτα ἔχω πρὸ ὀφθαλμῶν ἀδιαλείπτως, καὶ τούτων τὴν ἐπίτευξιν ἂν ἀποτύχω, τὸ ζῆν θέλει μοῦ εἶναι περιττόν, ἀλλ' ἐλπίζω εἰς τοῦ πανσόφου πατρὸς τῶν φώτων τὴν βοήθειαν καὶ εἰς τὰς ἐφεξῆς ὑμετέρας πατρικὰς προτροπὰς νὰ ἐπιτύχω τοῦ ποθουμένου.

Ἐν τοσοῦτω τολμῶ πάλιν μὲ ὄλον¹ τὸ προσῆκον σέβας, ἐπιστηριζόμενος εἰς τὴν γενικὴν πρὸς ὄλον τὸ γένος πατρικὴν σας φροντίδα, νὰ συστήσω εἰς τὴν φιλανθρωπότητα τῆς δαιμονίου προεδρίας σας καὶ τὴν δυστυχῆ χήραν μητέρα μου, ἣτις δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι ἀπολαμβάνει ὡσαύτως τὴν αὐτὴν ἀπὸ μέρους σας προστασίαν καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ δυστυχεῖς ὁμογενεῖς². Καὶ οὕτω, λαμβάνων τὸ θάρρος καὶ τὴν παρρησίαν, ὑπογράφομαι ἀσυστόλως

Τῆς ὑμετέρας ἀξιοσεβάστου καὶ φιλανθρώπου Ἐκλαμπρότητος
τέκνον εὐπειθέστατον καὶ εἰς τὰς προσταγὰς της
πρόθυμον

Δημήτριος Μ: Μπότζαρης³.

4.

Ἐπιστολὴ τῆς 12 / 24 Νοεμβρίου 1828 ἀπὸ Μόναχο

(Ἀρχεῖον Καποδίστρια, φάκ. 282, ἀριθμ. 1, πρωτ.)

σ. 1 Ἐξοχώτατε Κυβερνήτα τῆς Ἑλλάδος καὶ προστατά μου εὐμενέστατε!

Τῆ 12 / 24 Νοεμβρίου 1828. Ἐν Μυνηχίᾳ⁴.

Τὸ κατὰ τὴν 4 / 16 Αὐγούστου πατρικόν της πρὸς ἐμὲ γράμμα⁵ ἔλαβον ἐν καιρῷ μὲ χαρὰν ψυχῆς ἀνεκλάλητον. Εἰς αὐτὸ πληροφορηθεὶς τὰ αἴσια τῆς ἐπιθυμητῆς ὑπὸ πάντων τῶν Ἑλλήνων ὑγιείας της, καὶ τὰς εἰς ἐμὲ πατρικὰς καὶ σωτηρίου αὐτῆς συμβουλάς καθ' ἡμέραν σχεδὸν ἀναγινώσκων, διὰ μὲν τὸ

1. Στὸ χφ. ὄλον.

2. Στὸ χφ. ὁμογενεῖς.

3. Στὸ κάτω μέρος τῆς σελίδας ὑπάρχει καὶ ἰδιόγραφη σημείωση τοῦ Χρήστου Ἀνδρέου (βλ. Π α ρ ἄ ρ τ η μ α, μέρος Β', ἀριθμ. ἐγγρ. 3). Ἐπίσης στὴ δευτέρῃ σελίδᾳ τοῦ ἐγγράφου ἀναγράφεται: «a Son Excellence Monsieur le comte Capo d'Istria president de la Grece» (γραφή γραμματείας) καὶ ἀπὸ κάτω μὲ γραφὴ τοῦ κειμένου «Τῷ Ἐκλαμπροτάτῳ καὶ σωτηρίῳ Προέδρῳ τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας Κόμητι Ἰωάννῃ Καποδίστρια, Εἰς Αἴγιαναν».

4. Στὸ χφ. Μυνηχία.

5. Βλ. Καποδίστρια, Ἐπιστολαί, τ. Β', σ. 194.

πρώτον δὲν παύω νὰ παρακαλῶ τὸν Ὑψιστὸν νὰ τὴν διαφυλάττῃ καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἀτάραχον, ἐπ' εὐτυχία τῆς κοινῆς πατρίδος, διὰ δὲ δεύτερον νὰ χύνω χάρος δάκρυα, ὅτι ἡ θεία πρόνοια εἰς τὴν ὄρφανίαν μου ταύτην μου ἔστειλεν ἄλλον πατέρα, ὅστις¹ πράττει μὲ ἀξιοσέβαστον φιλανθρωπίαν ὑπὲρ ἐμοῦ, ὅλα ἐκεῖνα ὅσα καὶ ὁ ἴδιος μου πατὴρ πρὸς ἐμὲ τὸν υἱὸν του, εἰάν ἐζη, ἤθελε κάμῃ.

Διὰ ταῦτα, Κυβερνήτα τῆς Ἑλλάδος θεοσυντήρητε, ἡμεῖς ὅλοι τὰ τέκνα σας οἱ Ἕλληνες γνωρίζομεν τὸ πρὸς τὴν ὑμετέραν Ἐξοχότητα χρέος μας. Καθεὶς ἀπὸ ἡμᾶς πρέπει νὰ ἔχῃ πρὸ ὀφθαλμῶν ὄχι ἄλλο, εἰμὴ τὴν προσπάθειαν² τοῦ νὰ ἐκπληροῖ³ μετὰ προθυμίας τὰς θεσπεσίους αὐτῆς συμβουλὰς, τόσον περισσότερον ἀξιοπράκτους, ὅσον αὐτῶν τὰ ἐπακόλουθα εἰς ἄλλο δὲν ἀποβλέπουν εἰμὴ πρῶτον εἰς τὴν ὠφέλειαν ἡμῶν αὐτῶν, καὶ δεύτερον εἰς τὴν τῆς κοινῆς πατρίδος.

Ἐλπίζω εἰς τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τὰς ἐφεξῆς πατρικὰς σας συμβουλὰς νὰ φέρω εἰς τέλος ἐνδοξον ὅ,τι διὰ συνεργίας⁴ τοῦ σεβαστοῦ κλεινοῦ προστάτου μου Βασιλέως τῆς Βαυαρίας, οὐ τὰ ἔτη εἶψαν ὅ,τι⁵ πλεῖστα καὶ πανευδαίμονα, ἐπεχειρήθη⁶. Καὶ τότε, καθὼς καὶ τῶρα, θέλω λογίζομαι εὐτυχῆς⁷ νὰ ὑπογράφωμαι.

Τῆς ὑμετέρας φιλανθρώπου Ἐξοχότητος
τέκνον προθυμότατον.

Δημήτριος Μπότσαρης⁸.

5.

Ἐπιστολὴ τῆς 10 / 22 Μαρτίου 1829 ἀπὸ Μόναχο

(Ἀρχεῖον Καποδίστρια, φάκ. 282, ἀριθμ. 7, πρωτ.)

Θεόσδοτε εὐεργέτα μας καὶ σωτήριε Κυβερνήτα τῆς Ἑλλάδος! ἀσπάζομαι καὶ καταφιλῶ υἱικῶς τὰς ὑμετέρας εὐπονητικὰς χεῖρας.

Καθὼς μία καυματισμένη ελαφος δὲν βλέπει τὴν ὥραν, πότε νὰ φθάσῃ εἰς πηγὴν κρυερῶν καὶ διαυγεστάτων ὑδάτων, διὰ νὰ κατασβέσῃ εἰς τὰ ρεῖθρα τῆς

1. Στὸ χφ. ὅστις.

2. Στὸ χφ. προσπάθειαν.

3. Στὸ χφ. ἐκπληροῖ.

4. Στὸ χφ. συνεργίας.

5. Στὸ χφ. ὅτι.

6. Στὸ χφ. ἐπεχειρήθη.

7. Στὸ χφ. εὐτυχῆς.

8. Τὸ κάτω μέρος τῆς δευτέρας σελίδας τὸ καταλαμβάνει ἡ τέταρτη κατὰ σειρὰ ἐπιστολὴ τοῦ Χρήστου Ἀνδρέου (βλ. Π α ρ ἄ ρ τ η μ α, μέρος Β', ἀριθμ. ἐγγρ. 4). Ἐπίσης στὴν τέταρτη σελίδα τοῦ ἐγγράφου ἀναγράφεται: «Πρὸς τὸν Ἐξοχώτατον Κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος I. Καποδίστριαν, Αἴγιαν». Πάνω δεξιά γραφὴ Γραμματείας «Bozzaris».

τὰ ἀέννα¹ τὴν φλογιζομένην δίψαν τῆς, τοιοῦτοτρόπως κ' ἐγὼ μετρῶ τὰς ὥρας, εἰς τὰς στιγμὰς τῆς τῶν μαθημάτων καταπαύσεως, κυττάζων πότε νὰ φθάσῃ ἡ ὠρισμένη τριμηνία κατὰ τὴν ὁποίαν εἶμαι υπόχρεως² νὰ συντύχω διὰ τοῦ καλᾶμου μὲ τὸν κοινόν μας πατέρα και εὐεργέτην, και οὕτω νὰ καταπαύσω ὅπως οὖν³ τοῦ πρὸς συντυχίαν ὑπερβολικοῦ μου πόθου τὴν δίψαν. Ἄχ! πόσον παρακαλῶ τὸν πατέρα τῶν φώτων και τῆς ἀληθοῦς⁴ σοφίας, διὰ νὰ μὲ φωτίσῃ μὲ τὸ θεῖον του φῶς νὰ γίνω ποτὲ ἰκανὸς και ἀξίος τῶν πατρικῶν τῆς εὐχῶν και ἐλπίδων διὰ νὰ ἐπιστρέψω εἰς τὴν φίλην πατρίδα, και ν' ἀπολαμβάνω ἐκεῖ ἀφθονως και ἀδιακόπως τῆς ὑμετέρας θεοσεκέλου ψυχῆς τὰς χάριτας! Ἄλλὰ παρακαλῶ, πάτερ και κυβερνήτα θεοπρόβλητε τῆς τεθλιμμένης ἡμῶν πατρίδος, ἀποστέλλετέ μοι ἐνίστε τὰς ὑμετέρας εὐχὰς και εὐλογίας, διὰ νὰ χαρῶ εὐτυχῶς μὲ τὴν ὁδηγίαν τούτων εἰς ὅσα σεμνά, δίκαια και ὀρθὰ ἢ μακαρία τῆς ψυχῆ ἐπιθυμεῖ και κρίνει, νὰ μοι δίδωσι δὲ και ἄλλοτε τὸ θάρρος, ὡς και τώρα, διὰ νὰ υπογράφομαι⁵ μὲ τὸ βαθύτατον σέβας.

Τῆς ὑμετέρας φιλανθρώπου Ἐξοχότητος τέκνον εὐπειθεῶς και πρόθυμον
Δημήτριος Βότζαρης⁶.

Μύνην τῆ 10 / 22 Μαρ(τί) ου: 1829.

6.

Ἐπιστολὴ τῆς 1 / 13 Ὀκτωβρίου 1829 ἀπο Μόναχο

(Ἀρχεῖον Καποδίστρια, φάκ. 282, ἀριθμ. 17, πρωτ.)

σ. 1 Μεγάθυμε προστάτα μου και περιπόθητε Κυβερνήτα τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ ἔλευσις τῶν τριῶν ναυαρχιδῶν, οἵτινες πρὸ ολίγων ἡμερῶν ἠῤῥξῆσαν μὲ τὴν παρουσίαν των τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑπὲρ παιδείας ἀγωνιζομένων ἐνταῦθα ὁμογενῶν, μ' ἐχαροποίησε τριχῶς, τὸ μὲν ὅτι οἱ συμπολίται μου Ἑλληνες, ἀπολαύσαντες κατὰ θεῖαν μοῦραν εἰς τὸ σεβαστὸν ὑποκείμενόν σας κυβερνήτην ἐν ταυτῷ θεοσεκέλον και παράδειγμα διάσημον παιδείας, τῆς ὄντως θεοφιλοῦς και ἀνθρωποπρεποῦς, δὲν ἤργησαν νὰ γνωρίσωσι παρ' αὐτὰ τὴν πηγὴν τῆς τῶν ἔθνῶν σωτηρίας, τὴν ἱεράν μάθησιν, πρὸς ἀνακάλεσιν τῆς ὁποίας εἰς τὸ πατρῶιον ἔδαφος ἀπέρχονται μετὰ χαρὰς τήλοσε πάτρης. Καὶ τοῦτο πρὸς τὴν προ-

1. Στὸ χφ. ἀέννα.

2. Στὸ χφ. υπόχρεος.

3. Στὸ χφ. ὅπως οὖν.

4. Στὸ χφ. ἀληθοῦς.

5. Στὸ χφ. υπογράφομαι.

6. Στὴν τετάρτη σελίδα τοῦ εγγράφου ἀναγράφεται: «Πρὸς τὸν Κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος Ἰωάννην Καποδίστριαν εἰς Αἴγινα». Ἐπάνω δεξιὰ ἄλλη γραφὴ «Μνηχία τῆς Βαβαρίας, Μάρτιος 1829, Δημήτριος Βότζαρης».

γονικὴν ἀρετὴν δεῖγμα τρανότατον. Τὸ δὲ ὅτι οἱ εἰρημένοι νέοι μετὰ τῶν ἄλλων χαροποιῶν εἰδήσεων μοι ἔφεραν καὶ τὸ κάλλιστον τῆς Ἑλλάδος δῶρον, τὸ ποθεινότατόν μοι τῆς Ἐκλαμπρότητος σας γράμμα, ἀπὸ τοῦ ὁποίου τὰ γλυκύτατα καὶ σωτήρια ρεῖθρα χανθὸν πάλιν Σιών, κατέψυξα τὴν δίψαν μου. Ὡ πόσον με ηυφρανεν ἡ γεῦσις¹ αὐτοῦ! Θαυμάσιοι τῶ ὄντι αἱ ἐνέργειαι τῶν γραμμάτων, τὰ ὅποια οἱ κοινοὶ πατέρες τῶν ἐπικρατειῶν γράφουσι κατὰ καιροὺς εἰς τὰ τέκνα των. Τελευταῖον δὲ ὅτι ἡ εὐφρόσυνος ἀγγελία, ὅτι μετ' ὀλίγον θέλω ἀπολαύσει ἀπὸ τὴν γενναιοτήτα τῆς πατρικῆς ψυχῆς σας τὸν τε ἀγαπητόν μοι θεῖον καὶ ἄλλους ἀκόμη ὁμογενεῖς, οἵτινες κατὰ τὴν ὁποίαν ἐλάβομεν προχθές πληροφορίαν ἔφθασαν ἤδη εἰς Τριέστιον καὶ ἤρχισαν ἐν ταυτῶ καὶ τὴν νομιζομένην κάθαρσιν, μ' ἔκαμε νὰ σκιρτῶ ἀπὸ τὴν χαρὰν, πρῶτον ὅτι ἀναβλέπω ἐδῶ συγγενεῖς εγγυτάτους, δεύτερον δὲ τὸ μέγιστον ὅτι ἀπολαύω καὶ ἄλλους θιασώτας καὶ συνεργάτας τοῦ προκειμένου ἀγῶνος, εἰς τοὺς ὁποίους θέλω ἔχει τὴν ἀνέκφραστον εὐχαρίστησιν νὰ χρησιμεύσω καὶ εἰσηγητής, ὡς πατρικῶς ἐπιθυμεῖτε, εἰς τὴν λατινικὴν, τὴν γερμανικὴν, καὶ τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν, καὶ ἐξαιρέτως εἰς τὴν ἄλγεβραν, τὴν ὁποίαν κατὰ τὸ παρὸν ἐξάμηνον χάριτι θεῖα ἐτελείωσα.

Οἱ δὲ υἱοὶ τῶν Ναυάρχων Μιαούλη καὶ Σακτούρη, ἀμέσως μετὰ τὴν ἔλευσίν των, εἰσῆλθον εἰς τὸ παιδαγωγεῖον τῶν Καδέττων², καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐπαρουσιάσθησαν εἰς τὴν Μεγαλειότητά του τοῦ Βασιλέως, τοῦ ἡμετέρου εὐεργέτου καὶ πατρός, τοὺς ὁποίους ὑπεδέχθη τὸ κράτος του μὲ τὴν ἐμφυτόν του φιλάνθρωπίαν καὶ εὐμένειαν. Ἡμας δὲ ἡ αὐτοῦ θεοφροῦρητος Μεγαλειότης ἐπρόσταξε νὰ κατοικήσωμεν ἐξω τοῦ καταστήματος τοῦ κυρίου Δεζαρδέν, διὰ νὰ προγυμνασθῶ εἰς τὰ ἀπαιτούμενα, καὶ οὕτω, ἐφοδιασθεὶς τοῦτον τὸν χρόνον μὲ τὰς ἀναγκαίας γνώσεις, νὰ εἰσέλθω τὸν ἐρχόμενον χρόνον εἰς τὸ πολεμικὸν σχολεῖον, διὰ νὰ τελειώσω καὶ ἐκεῖ τὰ λοιπὰ κατὰ τὴν πατρικὴν σας εὐχὴν.

Τὸ ἐσώκλειστον, παρακαλῶ ταπεινῶς, νὰ προστάξητε διὰ νὰ ἐγχειρισθῇ εἰς τὸν θεῖον μου· ἐγὼ δὲ λαμβάνω καὶ αὐτὴς τὸ θάρρος νὰ υποσημειωθῶ

Τῆς ὑμετέρας ἀξιοσεβάστου Ἐκλαμπρότητος
τέκνον εὐπειθὲς καὶ πρόθυμον

Δημήτριος Βότσαρης³.

Τῆ 1 / 13 Ὀκτω(βρί)ου⁴ 1829 ἐκ Μονάχου.

1. Στὸ χφ. γευσις.

2. Στὸ χφ. Καδετων.

3. Στὸ κάτω μέρος τῆς δευτέρας σελίδας τοῦ ἐγγράφου ὑπάρχει ἡ ἕκτη ἐπιστολὴ τοῦ Ἀνδρέου (βλ. Παράρτημα, μέρος Β', ἀριθμ. ἐγγρ. 6). Ἐπίσης στὴν τέταρτη σελίδα τοῦ ἐγγράφου αναγράφεται: «Πρὸς τὸν Κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος· Ἰ. Καποδίστριαν, Εἰς Αἴγυιον».

4. Στὸ χφ. Ὀκτωμ(βρί)ου.

7.

³ *Ἐπιστολὴ τῆς 31 Μαρτίου 1830 (ν.η.) ἀπὸ Μόναχο*
(Ἀρχεῖον Καποδίστρια, φάκ. 282, ἀριθμ. 6, πρωτ.)

1 ¹ Ἀξιολάτρευτε καὶ θεοσυντήρητε πατέρα μας καὶ τῆς πατρίδος σωστα!
τὴν εὐδαιμονοποιόν σας δεξιὰν κατασπαζόμεθα.

Ἡ ἔμφυτος ἐπιείκεια, μὲ τὴν ὁποίαν ἡμερώσατε ολοκλήρου ἔθνους αγριότητα, καὶ ἐμπνεύσατε εἰς αὐτὸ θάρρος πατρικὸν μὲ τὸ παράδειγμά σας, ὥστε νὰ ἔχη εἰς τὸ θεοσευλόγητον ὑποκειμένον σας ὄχι μόνον ἄρχοντα σωτῆρα, ἀλλὰ καὶ πατέρα φιλόστοργον, καὶ οἰκεῖον ἐγγύτατον καὶ φίλον προσηνέστατον, τοῦτος ὁ θεῖος τῶ ὄντι χαρακτήρ τῆς ἀγαθοῦς¹ ψυχῆς σας ἐξέβαλε καὶ ἀπὸ ἡμᾶς, θεῖον καὶ ἀνεψιόν, γόνους Βότσαρη, πάντα φόβον ὥστε, ὄχι μόνον νὰ μὴν ὑποπτεύωμεθα ὅτι θέλομεν σᾶς προξενήσει ἐνόχλησιν μὲ τὴν γραφὴν μας, ἀλλὰ νὰ μὴν ἀμφιβάλλωμεν καὶ καθόλου, ὅτι καὶ εἰς ὀργὴν ἐναντίον μας δικαίαν ἦτον δυνατὸν νὰ σᾶς ἐγείρωμεν, ἐὰν δὲν σας εἰδοποιούσαμεν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν καὶ περὶ τῆς καταστάσεως τῆς υἰγείας μας, καὶ περὶ τῶν εἰς τὰ μαθήματα προόδων μας· διότι καὶ τὰ δύο ταῦτα λογίζονται διάφορον μέγα εἰς τοὺς ἀγαθοὺς πατέρες.

Διὰ τοῦτο ἐγὼ μὲν ὁ ἀνεψιός, ἔχων ὡς ἡ φιλόστοργος σας ψυχὴ ἐπιποθεῖ εἰς τὴν υἰγείαν καλῶς, εὐρίσκομαι τῶρα κατὰ τὰ μαθήματα περὶ τὰ τέλη τῆς τριγωνομετρίας καὶ γίνομαι ἔτοιμος διὰ νὰ μεταβῶ θαρρουντως τὸ μέλλον φθινόπωρον εἰς τὸ βασιλικὸν πολεμικὸν σχολεῖον, καὶ νὰ διέλθω ἐκεῖ, θεῖα συνάρσει, τὸ λοιπὸν τῆς ἐπιστήμης ταύτης στάδιον.

2 ² Ὁ δὲ θεῖος ἐγὼ, ὁ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀκαταπαύστως φιλάσθενος, ἐβοήθηθην ἐδῶ /ἴσως ἀπὸ τὴν ψυχρότητα τοῦ κλίματος καὶ ἀπολαύσας ὀλοτελεῶς τὴν υἰγείαν μου καταγίνομαι νύκτα καὶ ἡμέραν² εἰς τὸ νὰ γίνω μίαν ὥραν ἀρχήτερα ἐγκρατῆς τῆς γερμανικῆς γλώσσης καὶ τῶν ἄλλων αναγκαίων, καθὼς ἐφθασα καὶ εἰς τὸν μισὸν δρόμον διὰ νὰ τὸ κατορθώσω, ὥστε νὰ σᾶς³ παρακαλέσω ἀδεῶς ἀπὸ τῶρα νὰ δώσητε τότε τὴν πατρικὴν σας ἄδειαν, διὰ νὰ εἰσέλθω καὶ ἐγὼ μετὰ τοῦ ποθητοῦ⁴ μοι Δημητρίου καὶ Χρήστου, τοῦ καλοῦ μας συμβούλου καὶ ἀδελφοῦ, εἰς τὸ εἰρημένον σχολεῖον καὶ νὰ ἐξακολουθήσω ἐκεῖ μαζί τῶν κατὰ τάξιν τὰ διδασκόμενα.

³ Ἀφ' οὗ ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ μᾶς ἤνωσε καὶ τοὺς τρεῖς διὰ τῆς συγγενείας σφιγκτά, τὸ ἐπιτήδευμα ἡμῶν τὸ μέλλον, ἀπαράλλακτον μὲ ἐκεῖνο τῶν προπατόρων μας, δὲν πρέπει νὰ μᾶς χωρίσῃ οὐδέποτε· διὸ καὶ περισσότερον εἰμ⁵

1. Στὸ χφ. ἀγαθοῦς.

2. Στὸ χφ. ἡμέραν.

3. Στὸ χφ. σᾶς.

4. Στὸ χφ. ποθειτον.

5. Στὸ χφ. εἰμ'.

εὐελπεις, ὅτι θέλετε συγκατανεύσει εἰς ταύτην μου τὴν ταπεινὴν παράκλησιν.

Παρακαλοῦντες σας υἱικῶς νὰ προσφέρητε εἰς τοὺς οἰκείους μας τὰ ἀρμόζοντα¹ ἡμῶν προσκυνήματα, παρακαλοῦμεν ἐνδε[λε]χῶς τὸν ἐπουράνιον Θεὸν νὰ σᾶς διαφυλάττῃ ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ διὰ νὰ ὑπογραφώμεθα καὶ ἡμεῖς πάντοτε μὲ χαράν.

Τῆς ὑμετέρας Ἐξοχότητος τέκνα εὐπειθῆ καὶ πρόθυμα

Γεώργιος Βότσαρης

Δημήτριος Βότσαρης²

Τῆ 31 Μαρτίου 1830 Μύνχεν.

8.

Ἐπιστολὴ τῆς 15 / 27 Ἀπριλίου 1830 ἀπὸ Μόναχο

(Ἀρχεῖον Καποδίστρια, φάκ. 282, ἀριθμ. 5, πρωτ.)

Τὴν ἐθελόκαλόν μοι Ἐξοχότητά της προσκυνῶ μὲ τὸ υἱικὸν σέβας.

σ. 1

Τῆ 15 / 27 Ἀπρ(ιλί)ου 1830 Μύνχεν.

Δάκρυα χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως μοὶ ἐπροξένησε τὸ πολύτιμον πρὸς ἐμὲ πατρικὸν γράμμα σας, τὸ γεγραμμένον κατὰ τὴν 20 Φεβρ.³ / 4 Μαρτ., διότι ἀπὸ αὐτὸ ἔμαθα καὶ ἐγνώρισα ἐπαισθητῶς καὶ τὸν οὐτως πατέρα μου καὶ τὸν ἀληθῶς εὐεργέτην μου, ὅστις καὶ μόνον υποψίαν λαβῶν, ὅτι ἡ φυγὴ μου ἀπὸ τοῦ καταστήματος τοῦ κυρίου Δεζιαρδίνου ἐγένεν ἄνευ τῆς βασιλικῆς συγκαταθέσεως καὶ ὅτι καπνὸς ὑπερηφανίας μοῦ ἐτάραξε τὸν ἀνώριμόν μου ἐγκέφαλον ἴσως⁴ διότι δὲν στοχάζομαι ὅτι ἀνατρέφομαι καὶ παιδευοῦμαι ἀπὸ ἔλεος φιλανθρώπων χριστιανῶν. οἱ δὲ οἰκεῖοι μου, ὡς δὲν ἀμφέβαλλον, ζῶσιν ἀπὸ τὸ πτωχικὸν τῶν πτωχῶν ὁμογενῶν μας ταμεῖον, ἔσπευσεν ἀμέσως, ὡς φιλόστοργος καὶ προβλεπτικὸς πατὴρ νὰ ρυθμίσῃ τὸν εἰς ἀταξίαν ὑποληφθέντα υἱὸν του μὲ τὰς ἀτιμήτους πατρικὰς του συμβουλάς καὶ νοουθεσίας.

Ἄλλ' ὅπως ἐβγήκαμεν τὸν παρελθόντα χειμῶνα ἀπὸ τὸ εἰρημένον κατάστημα καὶ ὅποια τις εἶναι ἡ ἐδική μου διαγωγὴ, περὶ τούτων ἐγὼ ἀδυνατῶ νὰ δώσω ἀναφοράν, ἐπειδὴ δὲν εἶναι ἐδικὸν μου ἔργον. Τοῦτο μόνον σᾶς παρακαλῶ μὲ ἀνοιχτὰς ἀγκάλας, νὰ μὲ στοχάζεσθε πάντοτε διψασμένον καὶ ἐπι-

1. Στὸ χφ. ἀρμόζοντα.

2. Τὴν ἐπιστολὴν υπογράφει ἔκτος τοῦ Δημητρίου καὶ ὁ Γεώργιος Μπότσαρης, θείος του πρώτου καὶ ἀγνωστος σὲ μᾶς ἀπὸ ἄλλες πηγές.

3. Στὸ χφ. Φεβρ(ουαρίου). Γιὰ τὴν ἐπιστολὴν τῆς 20 Φεβρουαρίου / 4 Μαρτίου τοῦ Καποδίστρια πρὸς τὸν Δημήτριον βλ. Κ α π ο δ ί σ τ ρ ι α, Ἐπιστολαί, τ. Γ', σ. 359.

4. Στὸ χφ. ἴσως.

θυμοῦντα τὰς θεσπεσίους σας συμβουλὰς, διὰ τῶν ὁποίων καὶ ἀπὸ τὰ σφάλμα-
τά μου διορθώνομαι¹ καὶ εἰς τὰ ἀληθινὰ μου συμφέροντα ὀδηγοῦμαι.

Ἐγὼ δέ, καθὼς πάντοτε, θέλω παρακαλεῖ νύκτα καὶ ἡμέραν τὸν ἐπουρά-
νιον Θεὸν νὰ σᾶς διατηρῇ ὑγιῆ² καὶ νὰ σᾶς βραβεύῃ διὰ τὰ καλὰ ὅπου δείχνετε
πρὸς ὄλον τὸ ἔθνος καὶ / εἰς ἐμὲ τὸν ὄρφανόν, μὲ τὴν οὐράνιον του εὐλογίαν καὶ
εὐδαιμονίαν, διὰ νὰ λαμβάνω πάντοτε τὸ θάρρος καὶ τὴν χαρὰν νὰ ὑπογράφω-
μαι ὡς πρέπει.

Τῆς ὑμετέρας Ἐξοχό(τητος)

τέκνον εὐπειθὲς καὶ πρόθυμον

Δημήτριος Βότσαρης.

9.

Ἐπιστολὴ τῆς 23 Νοεμβρίου 1830 (ν.ῆ.) ἀπὸ Μόναχο

(Ἀρχεῖον Καποδίστρια, φάκ. 282, ἀριθμ. 4, πρωτ.)

Ἐξοχώτατε Κυβερνήτα!

Τῆ 23 Νοεμβρίου 1830 Μόναχον.

Τὰ βαθέα αἰσθήματα τὰ ὁποῖα ἡ εὐγνωμοσύνη διεγείρει εἰς τὴν ψυχῇ μου ὑπὲρ τοῦ ζήλου καὶ τῆς εὐνοίας τὴν ὁποῖαν ἡ ὑμετέρα Ἐξοχότης δεικνύει ἀδιαλείπτως πρὸς ἐμὲ καὶ πρὸς ἅπασαν τὴν οἰκογένειάν μας, δὲν παύουσι πάντοτε ἀπὸ τοῦ νὰ παριστάνουσι ζωηρῶς πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μου τὰ ἀπαραίτητα καθήκοντά μου, τῶν ὁποίων τὴν παράβασιν ἤθελον θεωρεῖ ὡς ἀξιόμειπτον παρνομίαν. Ἄφ' ὅσα ὁ ὀρθὸς λόγος μὲ ὑπαγορεύει νὰ φρονῶ σταθερῶς καὶ ἡ ἠθικῆ³ ὡς ἀξίωμα μὲ διδάσκει, εἶναι τὸ νὰ φαίνομαι εὐχάριστος κατὰ δύναμιν πρὸς τοὺς καλοθελητάς μου. Τοῦτο ποσῶς δὲν μ' ἐλάνθανεν εἰσέτι, Ἐξοχώτατε Κύριε, μὲ ὄλας τὰς μικρὰς ἀρχὰς, τὰς ὁποίας ἕως τῆς ὥρας ταύτης ἐδυνήθη ἐκ τῆς ἀνατροφῆς καὶ μαθήσεως ν' ἀποκτήσω. Ἐμφυτον τὸ τοιοῦτον αἶσθημα εἰς παν ἔμφυχον πλάσμα, μόνη ἡ πείρα ἀρκοῦσα νὰ μὲ πληροφορήσῃ τὴν ἀλήθειαν ταύτην. Ἄλλ' αἱ ἀλλεπάλληλοι ἀσχολίαι μου διὰ τὴν προδιάθεσιν τῶν ἀναγκαιῶν γνώσεων τὰς ὁποίας ἀπῆται τὸ στάδιον τῆς μαθήσεως εἰς τὸ ὁποῖον πρὸ ὀλίγου εἰσῆλθον, αἱ αὐστηραὶ καὶ ἐπίπονοι πείραι, τὰς ὁποίας ἀπαραιτήτως ἔπρεπε νὰ κάμω, ὡς προαγῶνας καὶ δοκιμία τῶν καταβληθέντων πόνων μου, δὲν μ' ἐπέτρεψαν νὰ ἐκφράσω πρὸ πολλοῦ τὰ εὐγνώμονά μου αἰσθήματα πρὸς τὴν ὑμετέραν Ἐξοχότητα.

Ἐχων βεβαίαν πεποίθησιν ὅτι θέλει παραδεχθῆ εὐμενῶς τὰ ὅσα μικρα

1. Στὸ χφ. διορθόνομαι.

2. Στὸ χφ. υγιεῖς.

3. Στὸ χφ. ἠθικῆ.

τεκμήρια τὰ ὁποῖα δύναμαι νὰ δώσω τῶν θερμῶν ὑπὲρ τῆς φίλης πατρίδος μου αἰσθημάτων, καὶ γινώσκων καλῶς ὁποῖαν εὐγενῆ χαρὰν ἐγείρει εἰς τὴν φιλογενῆ ψυχὴν τῆς ἢ τῶν ὁμογενῶν νέων πρόοδος καὶ ἐπίδοσις, σπεύδω νὰ πληροφορήσω τὴν Ἐξοχότητά τῆς ὅτι πρὸ ἑνὸς περιήπου μηνὸς εἰσῆλθον εἰς τὸ ἐνταῦθα τῆς τακτικῆς γυμνάσιον, ὅπου εὗρον συναγωνιστὰς ὁμόφρονας, πλήρεις ζήλου καὶ πατριωτικῶν αἰσθημάτων, τὰ ἄξια / τέκνα τοῦ ὑμετέρου Ναυάρχου σ. 2 καὶ τὸ τοῦ ἀντιναυάρχου¹, καὶ τινας ἄλλους, ὡς ἐξεύρει καλῶς. Ὁ ὑπὲρ τοῦ αὐτοῦ ἱεροῦ σκοπομένου ἀγῶν τοιούτων ἐφαμίλλων, μ' ἔδειξε τρανώτερον ὁποῖα εἶναι τὰ πρὸς τὴν φίλην Ἑλλάδα ἀπαραίτητα χρέη μου. Ἐπάσχισα, ἐφ' ὅσον χρόνον διέτριψα εἰς τὸ τοῦ κυρίου Δεζαρδὲν γυμνάσιον, καὶ κατ' ἰδίαν ἔτι, νὰ συγκροτηθῶ μὲ μερικὰς γνώσεις τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν λοιπῶν μαθημάτων, διὰ τῶν ὁποίων μόνον ἐδυνάμην νὰ προχωρήσω ταχύτερον εἰς τοῦτο μου τὸ στάδιον. Ἐνεκρίθη νὰ ἔμβω εἰς τὴν ἐβδόμη κλάσιν, χάρις εἰς τὴν προμήθειαν καὶ πατρικὴν ὁδηγίαν τοῦ καλοῦ μου Μέντορος, εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ὁποίου ἐξ ἀρχῆς μ' ἐνεπιστεύθησαν, ὅστις συνήργησε τὰ πλεῖστα ὑπὲρ τοῦ συμφέροντος μου καὶ εἰσέτι δὲν παύει κατὰ δύναμιν ἀπὸ τὸ νὰ συνεργῆ. Ἐλπίζω, Ἐξοχώτατε Κύριε, διὰ μίας διηγεοῦς ἐπιμελείας νὰ δυνηθῶ μετὰ διάστημα ἑνὸς ἔτους νὰ μεταβῶ εἰς τὴν ὀγδόην τελευταίαν κλάσιν, ὅπου μέλλω ν' ἀκούσω τὰ ὑψηλότερα τοῦ εἶδους τούτου μαθήματα μὲ τὰ ὁποῖα θέλω τελειώσει τὸ στάδιόν μου. Ἐκ τῶν λοιπῶν ὁμογενῶν μου συναγωνιστῶν οἱ μὲν πλησιάζουσι πρὸς τὸ τέλος, οἱ δὲ προσπαθῶσιν ἐπιμελῶς καὶ ἀξίως τοῦ ζήλου των νὰ φθάσωσι εἰς αὐτό. Ὁ πρεσβύτερος υἱὸς τοῦ Ναυάρχου μας εὐρίσκεται ἤδη εἰς τὴν τρίτην κλάσιν, ὁ δὲ νεώτερος καὶ ὁ τοῦ ἀντιναυάρχου εὐρίσκονται εἰς τὴν δευτέραν. Τὸ κατάστημα τοῦτο τῆς τακτικῆς, συγκροτημένον μ' ὅλα τὰ πρὸς τὴν τέχνην τοῦ πολέμου βοηθήματα καὶ μέσα, ἔχον ἐπιστάτας καὶ διδασκάλους ἱκανοὺς καὶ ἐμπείρους, δὲν ἔπαυσε πάντοτε ἀπὸ τοῦ νὰ δεικνύη πολεμικοὺς ἀξίους καὶ γενναίους, πλήρεις εὐγενοῦς ὑπὲρ πατρίδος ἐnthουσιασμοῦ. Οἱ αὐστηροὶ τρόποι διὰ τῶν ὁποίων μᾶς παιδεύουσι, καὶ τὰ λαμπρὰ τῆς ἀρετῆς παραδείγματα διὰ τῶν ὁποίων καθεκάστην μᾶς διδάσκουσιν, ἐμποδίζουσι πᾶν ἔχνος διαφθορᾶς νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὰς νεαρὰς ψυχὰς μας. Ἄς μὴν ἀμφιβάλλῃ λοιπὸν τις, ὅτι οἱ ὁμογενεῖς ἡμῶν νέοι, παιδευθέντες εἰς τοιοῦτον ἀρετῆς διδασκαλεῖον, θέλουσι κατασταθῆ ποτὲ ἄξιοι καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος καὶ τῆς δοξῆς τῶν παλαιῶν πατέρων μας.

Ἄλλὰ δὲν δύναμαι, εἰπὼν τὸσαῦτα ὑπὲρ μόνων τῶν μετ' ἐμοῦ συμπονούτων ν' ἀποσιωπήσω ὅσα τὸ αὐτὸ φιλόπατρι αἰσθημα μὲ παρακινεῖ νὰ ἐκφωνήσω ὑπὲρ τῶν ἄλλων τῶν ἐκτὸς καὶ κατ' ἰδίαν σπουδαζόντων.

1. Πρόκειται γιὰ τοὺς Ἀθανάσιο καὶ Νικόλαο Μιαοῦλη, τέκνα τοῦ Ἀνδρέα Μιαοῦλη, καὶ γιὰ τὸν Δημήτριο Σαχτούρη, γιὸ τοῦ Γεωργίου Σαχτούρη. Γιὰ τίς σπουδές τους στὸ Μοναχο βλ. Π α π α γ ε ω ρ γ ι ο υ, Ἡ ἐν Μονάχῳ Ἑλληνικὴ Κοινότης, σ. 71.

«ὦ Μοῦσαι καὶ λόγοι καὶ νέαι Ἀθῆναι, οἳα ἔρασταῖς δωρεῖσθε, οἴους κομίζονται τοὺς καρπούς οἱ βραχύν τινα χρόνον ὑμῖν¹ συγγινόμενοι» ὁ ἀριθμὸς τούτων δὲν εἶναι μικρὸς, ὁ ζήλος των ὑπέρμετρος, ἡ φιλοπονία των ἀνάλογος καὶ ἀξία τοῦ θεοῦ των ζήλου. Οἱ μὲν καταγινόμενοι εἰς τὴν ἱερὰν φιλοσοφίαν, οἱ δὲ εἰς τὴν ἱατρικὴν, οἱ δὲ εἰς τὰ φυσικὰ ἐπιστήμας, σπεύδουσιν ἅπαντες νὰ μεταφέρωσι πάλιν τὰς Μοῦσας / εἰς τὸ ἀρχαῖον αὐτῶν προσφιλὲς ἔδαφος. Πόση χαρὰ δὲν προξενεῖται εἰς τὴν ψυχὴν ἐκάστου Ἑλλήνος οσάκις βλέπει πᾶσαν ἑορτὴν καὶ Κυριακὴν τὸν ναὸν μας πλήρη νέων Ἑλλήνων, τοὺς ὁποίους πας τις ἤθελεν ὑπολάβει ὡς νέαν ἑλληνικὴν ἀποικίαν ἔλθοῦσαν εἰς τὴν ἐπικράτειαν τοῦ φιλανθρωποτάτου τῶν Βαυαρῶν Βασιλέως, οσάκις, λέγω, βλέπει τοιοῦτους ἀξιόους βλαστοὺς τῆς νέας Ἑλλάδος, ἀμιλλωμένους ἐπιπόνως ὑπὲρ τοῦ φωτισμοῦ καὶ ἐξευγενισμοῦ τῆς; Εὐτύχησεν ἀληθῶς ἡ ἀθλία Ἑλλάς νὰ ἴδῃ τέλος πάντων τὴν μέλλουσαν εὐτυχίαν τῆς εἰς τοὺς πόνους τῶν τόσων φιλομαθῶν γνησίων τέκνων τῆς. Ταῦτα δύναμαι μὲ ἐνθουσιῶσαν καρδίαν νὰ σας εἶπω, Ἐξοχώτατε Κυβερνήτα, περὶ τῆς ἐνταῦθα ἤδη εὐρισκομένης ἑλληνικῆς νεολαίας. Εἶθε δὲ ἡ ὑπερτάτη καὶ ἀγαθὴ πρόνοια νὰ μᾶς καταξιώσῃ νὰ ἀπολαύσωμεν εἰς αὐτὸ τὸ ἱερὸν ἡμῶν ἑλληνικὸν ἔδαφος τοὺς καρπούς τῶν πόνων μας καὶ νὰ μας καταστήσῃ ἱκανοὺς ἐργάτας τῆς προσδοκουμένης εὐτυχίας του. Τοιμῶ δὲ θερμῶς νὰ παρακαλέσω τὴν ὑμετέραν Ἐξοχότητα τὸ νὰ εὐδοκήσῃ νὰ τρέφῃ τὴν αὐτὴν εὐνοίαν καὶ ἀγάπην ὁποῖαν τοσάκις ἔστερξε νὰ δείξῃ πρὸς ἐμὲ καὶ πρὸς τοὺς λοιποὺς τῆς οἰκογενείας μου, εὐνοίαν πολῦτιμον καὶ σεβαστὴν δι' ἡμᾶς αὐτούς.

Ὁ ἐνταῦθα ἤδη διατρίβων ρωσσικὸς στρατηγὸς κύριος Ἰ. Ὁστερμάν², μ' ἐπαρήγγειλε νὰ γράψω πρὸς τὴν ὑμετέραν Ἐξοχότητα τοὺς προσφερομένους ἐκ μέρους του φιλικοὺς προσκνησιμούς. Εἶχε, μὲ εἶπεν, τὴν εὐτυχίαν νὰ τὴν γνωρίσῃ κατὰ διαφόρους ἐποχὰς καὶ φυλάττει εἰσέτι καθαρὰν τὴν ἐνθύμησιν τῆς ἀξίας φιλίας τὴν ὁποῖαν ἡ Ἐξοχότης τῆς τὴν ἐδειξεν. Ἐπανακαλῶν δὲ αὐθις τὰ αἰσθήματα τῆς βαθυτάτης εὐγνωμοσύνης μένω μ' ὄλον τὸ ἀνῆκον σέβας

Τῆς ὑμετέρας Ἐξοχότητος
διὰ βίου πρόθυμος
καὶ ἐνθερμος λάτρης τῆς
Δημήτριος Βότσαρης.

1. Στὸ χφ. *υμίν*.

2. Πρόκειται γιὰ τὸν Ρῶσο στρατηγὸ Ὁστερμαν-Τολστόϊ Ἀλέξανδρο Ἰβάνοβιτς, ὁ ὁποῖος διέπρεψε στοὺς πολέμους ἐναντίον τῆς Τουρκίας καὶ Πολωνίας. Γιὰ ἓνα χρονικὸ διαστήμα διετέλεσε πρεσβευτὴς στὸ Παρίσι. Γιὰ τὸν Ὁστερμαν βλ. ἄρθρο στὴν *Μεγαλή Ἑλληνική Ἐγκυκλοπαίδεια*, τ. 19ος, σ. 152.

ΜΕΡΟΣ Β'

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΤΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ ΑΝΔΡΕΟΥ
ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΥΒΕΡΝΗΤΗ ΙΩΑΝΝΗ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ

1.

Ἐπιστολή τῆς 19 / 31 Ὀκτωβρίου 1827 ἀπὸ Μόναχο¹

(Ἄρχεϊον Καποδίστρια, φάκ. 282, ἀριθμ. 3, πρωτ.)

Καγῶ ο ελαχιστος δουλο σας χριστος αντρες σας προσκυνο ηθελα προ πολου να σας γραψο δια παραγγελιας του αυταδελφου σας Κομιτος αυγουστηνου διοτι η γνομη της ευγενιας του και ολις της ηκαγενιας του μποτζαρη ητον να απελθη ο διμητρακης οπου ητο και της ημετερας εκλαμπροτητος η γνομη αλα δια ετηας ακαταλιπτα[ς] και μαλιστα δια το ασκανταλιστον εκριθη ευβλογον απο τον αυταδελφον σας Κ: Βιαρο και εγραψε του θιου του κοσταντηνο και εδοσε την γνομη του και αυτος και ετζι ηλθαμε εδο

ο εδο βασηλευ μας ηπερ αγαπα τα εξοδα οπου μας δινη ηνε: 300: φιορινια το χρονο δια φορεματα και δια οτη αλο μας χριαστη αλα: 700: δινη εις το ηστητουτο οπου ημεθα κατα το παρον ηθελα να ηχε και εναν μερικον διδασκαλον δια το διμητρακη πλυν δεν με φθανουν τα εξοδα οχη δια αλο πλην δηα να τελιοση μηα ορα πρωτητερα τα μαθηματα του και να κατεβουμε μηαν ορα προτητερα εις την πατριδα διοτη εδο εγο δεν ημπορω να ζησο² νηχτονη ξιμερονη ο νους μου ηνε εις τήν πατρίδα και εις τους συντροφους μενο με το βαθιτατον σεβας εις τας προσταγα[ς] σας

δουλος χριστος αντρες

2.

Ἐπιστολή τῆς 18 / 2 Μαρτίου 1828 ἀπὸ Μόναχο³

(Ἄρχεϊον Καποδίστρια, φάκ. 282, ἀριθμ. 2, πρωτ.)

Κατα την αγαθην σας εφεσιν δεν εληψα μητε θελο ληψη το να εκτελο τα οσα με εγραψεται περι του δημητριου Μ. Μποτζαρι ηνε αληθες οτη ηποφερο καμποσα δινα αλλα δια το σεβας προς τον μακαριτην πατερα του τα ηποφερο

1. Ὅπως, ἤδη, ἀναφέραμε (βλ. σημ. ἀριθμ. 6 τῆς σ. 422) οἱ περισσότερες ἀπὸ τίς ἐπιστολές τοῦ Χρήστου Ἀνδρέου ἔχουν γραφῆ μετὰ τὸ τέλος τοῦ κειμένου τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Δημητρίου, καὶ εἶναι, κατὰ κανόνα, ἀχρονολόγητες. Γιὰ νὰ τίς προσδιορίσουμε χρονολογικὰ παίρνομε ὡς βάση τὴν ὑπάρχουσα χρονολογία τῆς ἀντίστοιχης ἐπιστολῆς τοῦ Δημητρίου Μποτσαρη. Ὅσες ἐπιστολές εἶναι ἐντελῶς ἀνεξάρτητες ἔχουν καὶ τὴ δική τους χρονολογικὴ τοποθέτηση. Ἡ ἐπιστολὴ τῆς 19 / 31 Ὀκτωβρίου εἶναι γραμμένη στὴν κάτω ἀριστερῆ πλευρᾶ τῆς δεύτερης σελίδας τοῦ γράμματος τοῦ Δημητρίου.

2. Στὸ χφ. σησο.

3. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ ἔχει γραφῆ στὸ κάτω μέρος τῆς δεύτερης σελίδας τῆς ἐπιστολῆς τῆς 18 Φεβρουαρίου / 2 Μαρτίου 1828 τοῦ Δημητρίου Μπότσαρη.

ολα ευχαριστος σας παρακαλο δε την εξοχοτητα σας καθος εως τορα και εις το εξης να μην ληψετε να φροντησετε πατρικος και δια το πεδη και δια την ηχογενια του επιδι το ηξεβρετε καλος ποσον ενεργι και ενας καλος λογος εις τη[ν] αυτην περιεστασην δια παριγορια αυτης της διστιχους φαμηλιας οπου ποτε δεν την εθιμιθι η ελενικη διοικησις μενο με βαθιτατον σεβας της ημετερας εξοχοτητος εις τας προσταγα[ς] σας παντοτε

δουλος
Χριστος Ανδρες

3.

Σημείωμα τῆς 3 Σεπτεμβρίου 1828 ἀπὸ Μόναχο¹

(Ἄρχεϊον Καποδίστρια, φάκ. 282, ἀριθμ. 8, πρωτ.)

Και εγω Χρηστος Ανδρες σεβαστε μη εκλαμπροτατε τατηνος και μετα μεγαλης ευβλαβηας προσκυνο.

4.

Ἐπιστολὴ τῆς 12 / 24 Νοεμβρίου 1828 ἀπὸ Μόναχο²

(Ἄρχεϊον Καποδίστρια, φάκ. 282, ἀριθμ. 1, πρωτ.)

Το αξηολατρευτον μη γραμα σας, Ευεργετα της Ελλαδος οχη μονον απο τους μηκρους μου κοπους υπερ τον νεων Ελληνων εις το παιδαγωγηγον του κυριου δεξιαρδενς με αλαφρηνε, και μου εδηπλασηασε τους ηπερ αυτον, και προς την εδικη μου καλητερευσην αγωνας μου, αλλα και αλλους, οντας αγωνας και κοπους ειμε ετημος να αναδεχθω, φθानη μονον εχουσα με εις τον αριθμον τον θεωφιλος ποιμενομενον τεκνων της, να με προσταζη εις οτη με γνωριζη ηκανον. τουτο νομιζο μεγαστην μου εις την γην χαραν το να ημε ηκανος εις το να συνεργω προς εκτελεσην των προσταγων της, ε οπη αποβλεπουν εις την της κυνης πατρηδος ευδεμονια.

επημελουμε το κατα δυναμην να ενθημηζο καθε ημεραν τους εις το παιδαγωγηγον μας νεους ελληνας, οντας τον αριθμον ενδεκα να εκτελοσην ανεληπος τα θρισκευτικα τον εθημα και τα αλλα οσα εινε ιδιαζοντα εις το γενος μας επομενος, παρακαλο τον υψηστον να σας χαρηζη υγειαν, υπογραφομε με το ανηκον σεβα[ς] της Εξοχοτητο[ς] σας

δουλος εις τα παντα προθιμος
Χρηστος Ανδρες

1. Τὸ σημεῖωμα αὐτὸ τοῦ Ἀνδρέου περιέχεται στὸ φύλλο τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Δημητρίου τῆς 3 Σεπτεμβρίου 1828.

2. Βλ. σημ. ἀριθμ. 8 τῆς σ. 429.

5.

Ἐπιστολή τῆς 10 / 22 Μαρτίου 1829 ἀπὸ Μόναχο¹

(Ἀρχεῖον Καποδίστρια, φάκ. 282, ἀριθμ. 7, πρωτ.)

θεοπροβλήτε των ελλήνων Κυβερνήτα προσκυνω σας ταπηνοτατα

σ. 1

συγχορησατε μη παρακαλο οτι λαμβανο το θαρος να προσφερο δια του παροντος εις την ημετεραν εκλαμπροτητα τας χρεωστουμενας μι προσκυνησης τας οπτας δεωμε ολωψηχος να δεχθητε ευμενωις απο εμε τον δουλον και λατρην σας οστης δεν παβη ημερας και νήκτας να παρακαλη τον επουρανηον θεον ηπερ της ημετερας ηγιας και μακροημερε[υ]σεως επαγαθο και σωτηρια της Ελλαδος. οι εδω ανατρεφομενη των ελλήνων πεδες παρατηρομενη καθε ημεραν απο ημας τους πρεσβητερουις εν ονοματη του κληνου και σεβαστου σας ονοματος προχωρουση εις τα μαθηματα καθης οσον εκαστον η ηληκηα και το πνευμα του βοηθη

φενετε οτη η Μεγαληοτης του του Βασηλεος σκωπη μετα τηνα κερων να μετηρηση ημας τους δυω εις κανενα αλον σκολιων καλητερον οπου σηγρονος να διδασκετε ο διμητριος και αλας εις φοτησμον του πνευματος του γνωσης και τουτο οχη διωτη η ηλικια του νεου οριμασεν εις τα τηαυτα αλλα διωτη εις το πεδαγωγιον του δεξιαρδεν διδασκοντε η νεη ακροθιγος απανο απανου τα παντα και μαληστα οταν η μαθητε ανηληκη οντες επομενος και ηστερημενη τον αναγκεον γνωσεον εις τε τον παλεον τον προγωνον ημον γλωσαν δεν εχουση κανενα σηγμαντηκον επηστατην ησχυοντα μεν και τας εληψης του αρχηπεδαγωγου να διωρθωνη. δια να γινετε τον ομογενων ημων η πεδια ως πρεπη και σηγφερη. διο ηνε χρηα να σηστησετε την πεδαγωγηαν οχη μονον τον εδω απο ελεος ανατρεφομενον νεων ομογενων, αλλα και τον εξης [διὰ] ιδηον των σπουδαζωντων διαφορον γρεκων εις του κληνου και φιλελληνηκοτατου βουληφορου καθειγιτου: ειρηνεου θηρσιου την προστασηαν, παρακαλοντας τον να αποβαλη αδυσοπητος απο την χωραν / των Μουσων παντα ατημος και εσχος φερομενον γρεκον ηνα μη επηστρεφοντες εις την πατριδα επη λωγο μεταδοσεως πεδης μηχανωσι και τους αθοους ομογενης με το μηασμα της κακοθητας τον ητηνες εντροπηαζουσι και ημας και ολο το εθνος με την κακοθηα τους.

σ. 2

κατα αυτας ηλθεν και αλος μετα τον ληπον νεον σηγγενης του γκοτζια ψαριανου οστης εχη τοσην ηληκηαν και μαθησην οσην ειχε τοτε και τορα και εις το μελωντη ο αλωις εξαδελφος του ανδρεας ηνε² πολα μηκρη και η δυω και

1. Η επιστολή αυτή του Ἀνδρέου εἶναι ἀχρονολόγητη καὶ νομίζουμε ὅτι μπορεῖ νὰ συσχετισθῆ μὲ τὴν ἐπιστολή τῆς 10/22 Μαρτίου 1829 τοῦ Δημητρίου Μπότσαρη, κυρίως ἀπο το περιεχόμενό της καὶ ἀπὸ τὰ γεγονότα ποὺ ἀναφέρει.

2. Προκειται γιὰ τοὺς Ν. Κοτζια καὶ Ἀνδρέα Κοτζια ἀπὸ τὰ Ψαρά. Τὸν Ἀνδρέα Κοτζιά ἔστειλε στὸ Μόναχο γιὰ σπουδᾶς ὁ Heideck. Ἡ πληροφορία τοῦ Ἀνδρέου ὅτι ἦταν «κοντόφθαλμος» ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ ὅσα μᾶς ἀφηγεῖται ὁ Ραγκαβῆς γι' αὐτὸν (βλ.

το χηροτερον ο ανδρεας ηνε κοντοφθα[λ]μος οστης εχη διω χρονους εδο και δεν ημπορι ακομη να διαβαση καμιας γλωσσας γραματα το ηδιον ηνε και ο εξαδελφος του οπου ηλθε τορα και αυτο ηνε εξετηας οπου δεν ηξεβρουν να διαβασουν την μητρικην τον γλωσα εχοντες α[μ]φοτερι χρηαν και το βρακη τον αυτο να τους το δηνη αλος. ποσον οφελημον ητον να ελθη εδω αντ αυτον αλλος προβεβικοτερος την ηληκηαν εφοδιασμενος απο την πατριδα τουλαχηστον με τας στηχιωδης γνωσης δια να απολαυσι και η πατρης μετα παρελευσην χρονου καπητων οφελος αξηον της φιλανθρωπιας του Βασηλεως διωτη απο αυτους ουδεμηαν ελπης υποφενετε.

εκλησηαν εντος οληγου απολαμβανομε στερουμεθα ομος ψαλτην οθεν παρακαλουμε οταν αποφασηστη να στηλετε εδω νεους δια να σπουδασουση να ηνε μεταξη αυτον και τηνες καλιφονη και μουζικη δια να αναπληρονηση και ταυτην μας την εληψην.

ζητο συγγνωμην δια την ενοχλησην παρακαλω να με προσταζετε εις οτη ημε ηκανος δια να εχο το θαρος να ηπογραφομε

Της υμετερας εξοχωτητος¹

δουλος ταπηνοτατος εις τας προσταγας της

Χρηστος Ανδρες

6.

*Ἐπιστολή τῆς 1 / 13 Ὀκτωβρίου ἀπὸ Μόναχο*²

(Ἀρχεῖον Καποδίστρια, φάκ. 282, ἀριθμ. 18, πρωτ.)

1 πατερα μας θεοσδοτε

Το πολητημον γραμμα της αξηοτιμου εξοχοτιτος παρα τον ειων Μιουλη και σταχτουρη ελαβομεν με ανεκφραστον ηδονην

δια του παροντος λα[μ]βανο την τολμην να ηδοπηησο ταπηνος οτη η αυτου Μεγαληωτης με εδιωρησε να ευγο απο το γημνασιον του κυριου ντεσαρτεν μαζη με τον διμητριον δηα να τον προετημασο με ηδητερους δηδασκαλους και τον ερχομενον χρονον να εμپουμε εις το πολεμηκον σχοληον οπου εχη να τεληωση τα επηληπα επηστατης ημον, τον μαθηματων και τον δηδασκαλον ηνε ο σοφος θηρησης, εγω ημε ευμενος και η δηδασκαλη απο τον δημητριον τα πατηρηκα σας προς αυτον γραμματα τον ορθονουση θαυμασης απο την κυριεβουσαν αυτον ενηωτε αμεληαν, την ο / πιαν θεραπεβο με την εις αυτο δηξην των ημετερον συμβουλον και πατηρηκον³ παρενεσεον, ασχολητε κατα το παρον εις

Ρ α γ κ α β η, Ἐπομημονεύματα, τ. Α', σ. 163). Ὁ Κοτζιάς ἀναγκάστηκε νά διακόψῃ τή φοίτησή του καί νά ἐπιστρέψῃ στήν Ἑλλάδα, ὅπου ἀργότερα κατέλαβε καί δημόσια θέση.

1. Στό χφ. εξεχωτητος.

2. Βλ. σημ. ἀριθμ. 3 τῆς σ. 431.

3. Στό χφ. πατηρηκος.

τα ελληνικά τα οπία διδάσκει ο καλός και αγαθός ιερέυς γρηγορίος Καλαγανής λεσβήος εις τα λατινήκα και γαλήκα εις δε τα γερμανικά και την αλγεβρά¹ στοχαζόμε οτι δεν εχη πλέον χρηά ηδιετερου διδασκαλου.

οι κατα το παρον εδω διδασκομενη ελληνες εινε τον αριθμον εως εξηκοντα απο μερηκα ζιζανια μας απηλαξεν η χαρης του θεου, ελπίζο να ελε[υ]θεροβομε εντος οληγου ακομη και απο μερηκα σλλα.

σας προσκυνο και μενο

δουλος με ολο το σεβας

Τη: 13/1 οχτομβρίου 1829 εκ Μυνηεν

Χρηστος Ανδρες σουλιωτης

7.

Ἐπιστολή τῆς 1 Ἀπριλίου 1830 ἀπὸ Μόναχο

(Ἀρχεῖον Καποδίστρια, φάκ. 282, ἀριθμ. 16, πρωτ.)

Κυβερνητα της Ελλάδος θεοσδοτε των Ελλήνων προμηθευ

οσακης η νεη της Βοτσαρηκης φαμηληας λαμβανουσι τον καλαμον εις χηρας, δια να ηδοπιησωσι τον μετα θεον πατερα τον και κηδεμονα, την Εξοχοτητα Σας, περη της καταστασεως τον, και να εροτησσοσι περη της πολητημου υγια[ς] σας, εγω ο προθυμος δουλος Σας αδυνατο να κρατηθο, ωστε να μην γραφθοσι και απο μερος μου οληγας αραδας δηλον οτη και προς την Εξοχοτητα Σας σεβα μου και της τε προ[ς] του γενους καλοσηνη[ς] σας ευγνωμοσηνης μου διο παρακαλο να εχο εις τουτο την φηλανθρωπο σας συγγνωμηνη.

Εν τοσοτου λαμβανο το θαρος να σας κυνοπηησο ταπηνος οτη ημε ευχαρηστημε(νος) τοσον εγω οσον και η διδασκαλη, και απο τους διο νεους καθολα. το ερχομενον φθνηγορον θελομεν εμβη εις το Καδδετηκον σχοληον. και επηδη οτε γεοργηος Βοτσαρης Ν. γκοτζας ο ψαρηανος δηγνουσην μεγαλην κλησιν εις τα πολεμηκα τολμουμεν ολη ομου να σας παρακαλεσομεν πρεποντος δια να μας δωσητε εις τουτο την κυβερνητηκηνη σας αδειαν, ωστε να διατρεξομεν ολη ομου της ανοτερω επηστημης το σταδιον.

τρεφον αναμφηβολον εληηδα οτη θελωμεν απολαυση ευκολος την δικεα μας ταυτην ετησην, επικαλουμε τον υψηστον να σας χαριζη υγειαν μακροχρονην και ηπομονην εις τας ανοησιας μας αδαμαντηνον. δια να επηθεσητε και τελος ευκλεες εις τα δεινα της ταλεπορου πατριδος μας.

Της υμετερας φιλανθρωπου Εξοχοτητος

δουλος προθημοτατος εις τας προσταγα[ς] Σας

Τη. α: απριληου: 1830: εκ Μυνηεν

Χρηστος Ανδρες

1. Στο χφ. αλκεβρα.

16

Ἐπιστολὴ τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου πρὸς τὸν Κυβερνήτην

Ὁτι οὐκ ἔστιν ἐν τῷ κόσμῳ ἀποστολὴ ἡμετέρα, ἀλλὰ ἡμεῖς
ἵσταμεν ἐν μέσῳ τοῦ κόσμου καὶ ἀποστολὴν τοῦ εὐαγγελίου ἐπὶ τῷ κόσμῳ
καθὼς, ἡμετέρας οὐκ ἔστιν ἐν τῷ κόσμῳ ἀποστολὴ, εἴτε ἡμεῖς οὐκ ἔσμεν
καὶ ἐν τῷ κόσμῳ, οὐκ ἔστιν ἀποστολὴ ἡμετέρα ἐπὶ τῷ κόσμῳ, ἀλλὰ
ἡμεῖς ἐν τῷ κόσμῳ οὐκ ἔσμεν ἀποστολὴ, ἀλλὰ ἡμεῖς οὐκ ἔσμεν ἀποστολὴ
ἐπὶ τῷ κόσμῳ, ἀλλὰ ἡμεῖς οὐκ ἔσμεν ἀποστολὴ ἐπὶ τῷ κόσμῳ.

Ἐπειδὴ οὖν ἡμεῖς οὐκ ἔσμεν ἀποστολὴ ἐπὶ τῷ κόσμῳ, ἀλλὰ ἡμεῖς
οὐκ ἔσμεν ἀποστολὴ ἐπὶ τῷ κόσμῳ, ἀλλὰ ἡμεῖς οὐκ ἔσμεν ἀποστολὴ
ἐπὶ τῷ κόσμῳ, ἀλλὰ ἡμεῖς οὐκ ἔσμεν ἀποστολὴ ἐπὶ τῷ κόσμῳ.
Ἐπειδὴ οὖν ἡμεῖς οὐκ ἔσμεν ἀποστολὴ ἐπὶ τῷ κόσμῳ, ἀλλὰ ἡμεῖς
οὐκ ἔσμεν ἀποστολὴ ἐπὶ τῷ κόσμῳ, ἀλλὰ ἡμεῖς οὐκ ἔσμεν ἀποστολὴ
ἐπὶ τῷ κόσμῳ, ἀλλὰ ἡμεῖς οὐκ ἔσμεν ἀποστολὴ ἐπὶ τῷ κόσμῳ.

Ἐπειδὴ οὖν ἡμεῖς οὐκ ἔσμεν ἀποστολὴ ἐπὶ τῷ κόσμῳ, ἀλλὰ ἡμεῖς
οὐκ ἔσμεν ἀποστολὴ ἐπὶ τῷ κόσμῳ, ἀλλὰ ἡμεῖς οὐκ ἔσμεν ἀποστολὴ
ἐπὶ τῷ κόσμῳ, ἀλλὰ ἡμεῖς οὐκ ἔσμεν ἀποστολὴ ἐπὶ τῷ κόσμῳ.

Ἐπὶ τῷ κόσμῳ οὐκ ἔσμεν ἀποστολὴ

Ἰωάννης Ἀποστόλος

Ἰ. α. 1830 ἐν Μοναχῷ

Ἰ. α. 1830

Ἰωάννης Ἀποστόλος

Ἐπιστολὴ τοῦ Χριστοῦ Ἀνδρέου πρὸς τὸν Κυβερνήτην
Ἰωάννη Καποδίστρια
(Ἀρχεῖον Ἰονίου Γερουσίας - Τμήμα Καποδιστριακόν, ἀριθμ. φακ. 282)

8.

Ἐπιστολή τῆς 15 / 27 Ἀπριλίου 1830 ἀπο Μόναχο

(Ἀρχεῖον Καποδίστρια, φάκ. 282, ἀριθμ. 18, πρωτ.)

θεοσδοτε τῆς πατριδος μας Κυβερνητα σας προσκυνο ταπηνωσ

Τῆ 27 / 15 Ἀπριλιου 1830 εν Μυνιχια

Το γραμα σας προς τον νεον Βοτσαρην και εμε απο τῆς 20 φευρουαριου / 4 μαρτιου ελαβομεν απο τον κυριον δεζαρδέν, και εδοξασαμεν τον θεον οτη ησπε υγιης δια την σωτηριαν τῆς ποληπαθους πατριδος μας. δθαβασας ο δημητριος πολακης τας προς αυτον πατριακα[s] σας συμβουλας, και επεδακριεν εις το διαστημα τῆς αναγνωσεος δακρια χαρας και ληπης. και χαρας μεν, οτη ορφανοθης απο τον γνησιον του πατερα ευρεν αλον σοφοτερον και δυνατοτερον οστης αναπληρι τα χρεη τα πατριακα. λυπηθης δε, διοτη σας υπελαβε ηποτευοντας την απο του δεζαρτεν το καταστημα αναχορισην μας οτι εγινε χορης την αδιαν του Βασιλεος, του ευεργετου μας και το[v] τῆς φιλελενικης ετεριας προεστοτον.

Αλλα πος εγινε και εμπηκαμε εις αυτο το σκολιον και πος εβ[γ]ηκαμεν σας παρακαλο να μου δοσετε την αδιαν να σας περιγραψω τας ετηας. φθασαντες εδω τον 1827: Ιουλυου: 7: ετη νεον δεν ηβραμε ενταυτα τον Βασηλεα η Βασιληκη τῆς ηποθεσεος μας επηστατε μας εδιωρισαν να κατηκησομε εις εν ηκιμα εις την πολην εος να γραψουν εις την Μεγαληωτητα του να προσταξῆ που πρεπη να κατασταθουμε. ο δε δημητριος ενο ακομη ημεθα εις την ζακιθον ητον αστενης καθος το ηξεβρουν η μητερα του και λιπη συγκενης του και εξ ετηας τῆς μακρας οδιποριας και τῆς στερισεο[s] τον συγκενον του εγινε ακιμη αστενεστερος. οστε με εφενετο ει[v]για του υποπτος. μεταξῆ τον φιλεληνον Βαυαρων οπου απο καλοσηνι τον μας επησκεπτο[v]το εις την κατηκια μας ηλθε και ο φιλελενικοτατος ιατρος του Βασιλεος και προφεσορ του κλινικου / Κυριος ρινγκσαις¹ οστης παρατηρησας την αστειαν του νεου ελαβεν συμπαθια και αρχησε να μας επησκεπτετε καθε ημερα. εν τοσουτο ηλθε και η προσταγη του Βασηλεος να εμβομεν εις το καδετηκον σκολιον. αλλα ο φιλελην ιατρος μας περιεγραψε την αυστηραν διαγογην του καταστηματος τουτου και οτη ο δημητριος ηνε αδινατον να το βγαλη εις κεφαλη κατα το παρον. και με ηπε να αποκριθο οτη το πεδιον δεν ηνε κατα το παρον εις καταστασην να εμπη εις το πολεμηκον σκολιον. στερουμενος απο ολας τας απετουμενας γνωσης ελλενικης και γερμανικης και το μεγαστον ειγιας. μετα τρις μηνας ηλθε και η μεγαλιωτης του και μας εταρισησασε ο ηδιος ιατρος εις την μεγαλιωτητα του και του ομιλησε ος καλος

1. Για τον Βαυαρό γιατρό Johan. Nep. Ringseis (1785-1880) βλ. Dieterich, Aus Briefen und Tagebüchern zum deutschen Philhellenismus, σ. 10-11 και 91. Ὁ Δημητριος Μπότσαρης και ὁ Ἀνδρέου συνδέθηκαν πολὺ στενὰ μὲ τὸ ζεῦγος Ringseis, στὸ σπῆτι τῶν ὁποίων σύχναζαν τακτικὰ.

πατήρ δια εμας και εμης ομιος τον επαρακαλεσαμε την μεγαλιωτητα του και μας εδιωρισε προς κερων εις το καταστημα του δεζαρδινου το οπηον προ ολιγου χρονου ηχε ανηξι. Μετεβημεν ληπτον εκη και εγω εφροντησα ευθης να παρακαλεσω τον κυριον δεζαρτεν να ηποχρεωση κανεναν απο τους ομογενης σπουδαστας εις το Μηνιχεν ηδιμονα της ελενηκης και της γερμανικης να ερχεται να παραδιδη τον δημητριον αυτας τας διο γλωσσας και την γλωσσα την μητρικην του αλα ουτε φονη ουτε ακροασην προς τας καθημερινας μου περι τουτου δεησης μην θελοντας να ξοδιαση μητε δια διδασκαλον μητε τα αναγκεια βηβληα λεγοντας οτη η ελενικη γλωσσα ηνε περιτη τα δε γερμανικα ημπορη να τα μαθη πεζοντας ολι την ημερα με τα γερμανοπουλα. εν τοσουτο εξ ετης ημον ηλθον αλα: 6 γρικοπουλα απο το τριεστη δηπλασηαζο τας δεησης μου να παρι δηδασκαλον εληνα ταζοντας του οτη θα γραψω εις τους ομογενης και αλη πολη¹ αλα εις ματην η παρακαλεσεις μου. οστε ο δημητριος εμυανθανε γερμανικα γαλικα και λατηνικα ος ο παπαγαλος χορης να ηξεβρη τη

3 λεγουν. τελος παντων / ο θεος εληπηθη τα ορφανα ταυτα τεκνα και μετα παρελευσην ενεα μηνον ηλθεν ος εφιμεριος τις προ οληγου τελιοθησης εδο εκλησης Κυριος γρηγοριος Καλαγανης λεςβιος οστης λεγοντας του εγω την καταστασην του Βοτσαρη και τον αλον ελλινοπεδων επονεσε η ψηχη του και αρχησε να ερχετε διω φορες την ημερα εις το καταστημα διδασκον αμηστη χαρης του ηπερ πατριδος αποθανοντος Βοτσαρη ολα ταυτα τα πεδια ελλενικα ομιος και τα στηχια της γερμανικης και γαλικης διδασκομενας προτερον απο διδασκαλον μη γνορηζοντας μητε λογον γρεκικον. μετα παρελευσην εξ μηνον αφου η μανδρα του δεζαρδεν επλιροθη απο ελινοπεδα πλουσιον τους οπηους ηλκησεν εις το καταστημα του η φιμη του ευβεργετου ιερεος ος ταχα ηπο του κυριου δεζαρτηνου ηποχρεωμενου να παραδιδη τα ανοτερα μαθηματα και την κατηχησην. τοτε απεφασησε μονος του και του εδιδε μηναν μηκριν πλιρομην, την οπηαν εδεχθη δια χαρης μου. εν τοσουτο τον πεδον ο αρηθημος αυζανε καθεκαστην. τα αναγκεια βιβλια εις τα γρεκοπεδα εμενε ο αυτος καθος και εος την σημερον ηνε. ενο τα εληνοπουλα πλιρονουν: 500 φιορ. διωτη δεν ηξεβρουν και η γερμανι μονον τρακοσηα πενηντα² εος: 8: ητε δεκα ηνε και αυτη θα φιγουν διωτη δεν ευχαριστουντε καθος ακουο. απο το αλο μερος εβλεπα με τα οματτηα μου καθος και αλι ομογενης εβλεπον τες κακοηθης οπου εδιδασκον τους νεους η απαγγελομενη να φοτησουση ημας τους αμαθης. ηπα πολακης κατα μερος περι τον ση[μ.]βαντον εις τους ενοχους επηστατας οτη τα τηαυτα φθηρουση την νεολεαν και να διωξη τους κακοηθης αλα εις ματην τα παντα. εγω εφιλατα οσον το δυνατον τον εμπηστευθεντα εις εμενα νεον μολον οπου ηνε ακομη μικρος και δεν εχη ηδισην τον τηαυτον κακοηθιον να μην πλισηαζι κανεναν

1. 'Η λέξη είναι δυσανάγνωστη.

2. 'Η λέξη είναι δυσανάγνωστη.

χωρης να ημε εγω παρον εροτουσε την ετην και η αποκρισης μου ηταν διοτι
 ετ[ε]ι (ε[ε]ν) εγω χωρης να του εξι[γ]ηθο περισσοτερον και εις αυτο ηποτασονταν / σ. 4
 Τελος παντον γνωριζον τον εαυτον μου υποχρεον να μην τηχη εος το ηστερον
 και μοληθη εις την αχριωτητα ο νεος ο ενεπηστε[υ]θης εις τας χιρας μου απο
 μιαν ολοκληρι ηκογενια. επαρακαλεσα τον φιλεληνηκοτατον διδασκαλον και
 ρεκτορα της ακαδεμιας Κυριον ειρηνεον θηρσιον και τον σηκριταριον του Βαση-
 λεος κυριον κραητ[ε]ρ¹ να μου ενεργισουν την Βασηληκην αδιαν δια να εξελθο-
 με απο του δεζαρδεν και να κατηκησομε οπου αυτη μας διωρισουν χωρης να
 τους ηπο περισσοτερον παρα να προετημαστη ο δημητριος εις τα μαθηματηκα
 και εις τας αλας γνωσης δια το καδετηκον σχοληον οπου και η μεγαληωτης του
 το επεθημη και ουτος εγηνε αυφεντα μου. και κατηκομεν πλησηον του σοφου
 θηρσηου. εχο τεσαρους διδασκαλους ενα της μαθηματηκης την οτην ηδη ετε-
 λιωσε και επαναλαμβανη παλην μετα του διδασκαλου αλον της ελενηκης και
 αλον της γαληκης και γερμανηκης εναλαξ και αλον γεογραφιας και ηστορηας
 εναλαξ αφου εβ[γ]ηκαμεν απο του δεζαρδεν εκαμε ο δημητριος τας απετουμε-
 νας προσδους ε οπηε τον καμουν αξηον να παραληφθη τον ερχομενον φθινοπο-
 ρον εις την εχτη και ισος εις την εβδομην κλασιν του πολεμηκου σχολιου. ταυτα
 ελαβον την τολμην να σας γραψω πος εμπηκαμε εις το καταστημα του κυριου
 ντεζαρδεν. και διατη προ εξ μηνον εβ[γ]ηκαμεν.

εις δε τον δημητριον φενετε εις τα ματ[ε]α εκηνον οπου δεν γνωριζουν την
 ετηα, οτη προσηφθη το ελατομα της ηψιλοφρουσηνης υσος απο την εξης περι-
 στασην. η πεδαγογη του δεζαρδεν θεωρουν το να φηλουν αυτη τα ευμορφα πε-
 δια να τα σφηκοντε και να τα αγκαλιαζουν φοτησημον ευρωπεηκον, το οτηον
 εγω ος σουλιοτης δεν το εδεχομουν ος τηουτον, αλα διαφθορα. και δια να μην
 τηχι κανεν τιουτον επροσταξα τον δημητριον να μην πλησιαζι ουτε μεγα ουτε
 μηκρος κανενα χωρης να μην ημε εγω. δια τουτο το πεδη σεβομενος τας εδι-
 κας μου διαταγας απεφευγε πασαν τηαυτην ευκερηα. και δια τουτο ησος τους
 φενετε περιφανος / παρακαλο την αγαθοτητα σας να μην ηπολαβη τα ηρημενα σ. 5
 ος διαφεντε[υ]σην τον επηπληξεον σας προς τον νεον μη γενητο αλα ηπα μονον
 οτη η ετηα ημε εγω. οπου ο δημητριος δεν πλησιαζη κανενα αν δεν ημε εγω
 παρον.

ταυτα εγραψα προς τον κυνον μας πατερα με ολο το σεβας και θαρος, κρη-
 φα απο τον δημητριον να μην δοσο ετηα σκανταλου. δια τα οτηα ελπηζο οτη
 δεν θελη οργισθη αλα εξενα[ν]της χαρη επηδη ο λογος ηνε περη ανατροφης πε-
 δον απο τα οτηα προςμενη η ελλας την θαραπηαν τον πληγον της.

ο σοφολογιωτατος και αβλικος σι[μ]βουλος ρεκτορ της ακαδεμιας ειρη-
 νεος θηρσιος σας εγραψε ος τορα δης μηα δια του φιλεληνος Αϊναρ και δευτε-

1. Πρόκειται για τον γραμματέα του Λουδοβίκου Kreuzer. Βλ. γι' αὐτὸν Καρ-
 ολίδου, Σύγχρονος ἱστορία τῶν Ἑλλήνων, τ. Α', σ. 573 σημ.

ραν δια τον εδο σπουδασαντα τα πολεμηκα σουτζο και ριζο¹ οπου σας επαρακαλουσε εν ονοματη του Βασηλεος να προβλεψετε αυτοθεν την εδο γρεκηκηνη εκκλησηα με ενα ιερεα εις τον οπιον η Μεγαλιωτης του αποφασησε να διδη 800 φιωρινια Βαβαρικα τον χρονον αλα εος την ορα δεν ελαβε καμηαν σας περι τουτου αποκρισην και ηνε εις μεγαλην ανισηχίαν.

σας προσκυνο γονοκλιτος

ο δουλος και εις τας προσταγα[ς] σας
Χρηστος Ανδρες²

9.

Ἐπιστολή τῆς 11/23 Νοεμβρίου 1830 ἀπὸ Μόναχο

(Ἐρχεῖον Καποδίστρια, φάκ. 282, ἀριθμ. 19, πρωτ.)

σ. 1 Εξοχωτάτε Καί πατερ τον ελληνον Κυβερνητα

δεν ληπο και εγο ο γνωστος της να σας προσφερο τας εκ βαθους της ψηχηγ μου ταπηνας προσκυνησης. [ε]πηστηριζομενος εις την ευνηαν την οπηαν η εξοχοτη[ς] σας δηχηνη προς εμε. τολμο και νομιζο χρεος μου να σας φανεροσο οτη η εν τριεστη χηη, οση ηχον τα τεκνα τον εις το καταστημα του κυριου ντεζαρτεν η μεν τα ελαβον οπησο η δε πλητοτερη τα ενεπηστευθησαν εις τον αρχημανδριτη μας Κυριον Μησαηλ. η πανοσηοτης του δι αδιας και προτροπης του φηλελλενικοτατου τον Βαβαρον Βασιλεος, εσηνηροτησε ηδιετερων πεδευτηριον, με καλους διδασκαλους, γερμανους, και γαλους, δια μονον τους νεους ελληνας, οση ηθελον σταλθη ασηνηροτητη, τον προτον γνωσεον, και τον γλοσον, εχη ηκανους και εκ διαφορον μερον, τους οπηους την επηδοσην και πεδαγογίαν, ημπορη της να πληροφοριθη προφανος, η δε σταλθεντες ηπο της ημετερας Κυβερνισεος τρις νεη μενουν μονη παρα του Κυριου ντεζαρτεν, η οφεληα την οπηαν δινοντε εις το εξης να λαβοσι θελι ηνε ος νομηζο πολα μηκηρη, διοτη ηστεριτε και διδασκαλους και επηστατην καλον ο δε ημετερος ηερε[υ]ς μη ων ηποχρεομενος να δηδασκυ την ελληνηκην εις το γυμνασηον τουτου ουτε το επησκεπτετε πανταπαση. δικεον ληπον νομηζο να πληροφορισο την εξοχοτητα σας. δια να αποφασιση οτη ηθελε ενκρινη σηνφεροτερον περι τουτον τον νεον.

εις την: 7: του απερασμενου οχτομβρηου ειςηλθον ομου με τον Βοσαρη εις το καδετηκον σχοληον, Και θελον να πληροφοριθο περη της διαγογης και

1. Πρόκειται για τους Σκαρλάτο Σουτσο, μαθητή τῆς Στρατιωτικῆς Σχολῆς κατά το 1825, καί τον Δημήτριο Ρίζο, γιό του Ἰακώβου Ρίζου (βλ. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, Π ἔ ν Μ ο ν ά χ ω Ἑ λ λ η ν ι κ ῆ Κοινότης, σ. 57 καί 71). Ὁ Ραγκαβῆς ἐπίσης ἀναφέρει πολλὰ γιά τόν Σκαρλάτο Σουτσο, γιατί οἱ δύο τους ἦταν ἀπό τούς πρῶτους πού φοίτησαν στήν Στρατιωτική Σχολή (βλ. Ρ α γ κ α β ῆ, Ἐπομνημονεύματα, τ. Α', σ. 180).

2. Στήν τέταρτη σελίδα τοῦ ἐγγράφου ἀναγράφεται: «Τῷ ἐξοχώτατῳ Κυβερνητῇ τῆς Ἑλλάδος κυρίῳ κυρίῳ Ἰωάννι Καποδίστρια προσκυνητός, εἰς Ναυπλιον».

επηδοσεος των εν το γημνασιον τουτο ευβρισκομενον νεον εληνον, ηροτησα τον εφορον και στρατηγον τουτου παρακηνησας την εξοχοτητα του να σας πληροφοριση ο ηδιος περι αυτον. με ενχηρησε ληπον το παρον εσοκληστον δια να το στηλο προς την εξοχοτητα της. δια του οπηου θελη πληροφορηθη ακριβεστερον περι ολον οση σπουδαζουσι με εξοδα Βασηληκα ηπο την επηστασηαν του, το Βασηλικον τουτο πολεμηκον γημνασιον ηνε ηκανον να μορφοση εμπηρους πολεμηκους, και αξηους πολητας το προτεριμα αυτου σηνηστατε εις την σπαρτηατηκην αυστηραν ευταξηαν και προσοχην¹ δια της οπηας αναθρεφοντε η νεη, ευχης ερ / γον ηθελε ηνε να ηχαμε πλητοτερους νεους ομογενης ανατρεφομενους σ. 2 εις αυτο ενο και η ευνηα του καλου Βασηλεος συγχορη εις καθε εληνα να ησαχθη ανεμποδιστος και να διδαχτη εντελος την ταχτηκην. εχη η μεγαληοτης του αλους 5 νεους και μια κορη πλην ηνε χηοτε και ζητουν εμποριον και φιλολογια τους οπηους τους ειχε εις αλα γιμνασηα και τορα θα τους δοση προ του ερχομενου μηνος εις τον ηερεα μας διοτη εχασαν την μητρικην τον γλοσα.

Μενο δε με ολον το ταπηνον και βαθη σεβας

της εξοχοτητο[ς] σας

Τη 23 / 11 νοεμβριου 1830 Μηνηχεν

δια βηου ηκετης

Χρηστος Ανδρες

ΜΕΡΟΣ Γ'

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΤΗΣ ΧΡΥΣΟΥΓΛΑΣ ΜΠΟΤΣΑΡΗ
ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΥΒΕΡΝΗΤΗ ΙΩΑΝΝΗ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ

1.

'Επιστολή τῆς 8 Φεβρουαρίου 1828 (ν.η.) ἀπὸ Ζάκυνθο

(*'Αρχεῖον Καποδίστρια, φάκ. 282, ἀριθμ. 12, πρωτ.*)

Εὐγενέστατε καὶ Ἐξοχώτατε Κύριε!

σ. 1

Ζάκυνθος εἰς τὰς 8 Φεβρουαρίου 1828². Π: Ε:

'Εν ὧ ἡ ομίχλη τῶν οἰκιακῶν μου περιστάσεων εἶχεν κατακυριευμένην τὴν ψυχὴν μου καὶ ἐπεριπλανώμην³ εἰς τὸ σκότος τῆς στενοχωρίας, ἔλαβον παρὰ τοῦ Βασιλείου Γούδα ἐπιστολήν, μὲ τὴν ὁποίαν μὲ προειδοποιούσεν διὰ τὰς πατρικας σας παρηγορίας, καὶ εὐθὺς κατεπράϋνα τὰς θλίψεις μου. Μετ' ὀλίγας πάλιν ἡμέρας ἤξιώθην νὰ λάβω καὶ τὴν πατρικὴν σας ἐπιστολήν, μὲ τὴν ὁποίαν με ἐσυνητρόφεισεν ὁ ἐνάρετος ἀνὴρ, καὶ εὐγενὴς αὐτάδελφός σας Κόμης κύριος Βιαρος, καὶ 60 τάληρα.

1. Στὸ χφ. προσοχης.

2. Στὸ χφ. Φεβρουαρίον.

3. Στὸ χφ. ἐπερεπλανόμην.

Εὐχαριστῶσα λοιπόν, Ἐξοχώτατε Κύριέ μου, διὰ τὴν γενναίαν ταύτην δόσιν σας, ἣτις καὶ ἐπροξένησεν μεγαλωτάτην¹ παρηγορίαν καὶ ἀντίληψιν εἰς τὴν πολυμελῆ καὶ πάσχουσαν οἰκογένειάν μου, ἣ ὅποια ἀγκαλιὰ καὶ νὰ ὑπερῆθη τὸν προμηθέα τῆς Μάρκον Μπότζαρη, καυχᾶται ὁμως εἰς τὸ νὰ ἔχη υπερασπιστὴν τῆς τὸν εὐγενέστατον καὶ σοφώτατον Πρόεδρον τῆς Ἑλλάδος Κόμητα Κύριον Ἰωάννην Καποδίστριαν!

Μένω εὐχάριστος πρὸς τοῦτοις, Κύριέ μου, διὰ τὰς εὐαγγελικὰς σου συμβουλάς τὰς ὁποίας πατρικῶς ἔδωκας πρὸς τὸν φιλόστοργον υἱόν μου Δημήτριον. Ἄλλὰ πόσον περισσότερο θέλω σοῦ εἶμαι εὐχάριστος καὶ ὑπόχρεωσ², ὅποταν ἀξιωθῶ νὰ συστήσω εἰς τὴν εὐνοίαν τῆς πατριωτικῆς καὶ γενναίας καλοκαγαθίας σου, τὰς ἐπιλοίπους χήρας καὶ ὀρφανὰ τῆς πατρίδος, ὅσας ἔλαβον τὴν ἰδίαν τύχην μὲ τὴν ἐδικὴν μου! Βέβαια τότε, Κύριέ μου, θέλει σκιρτήση ἡ ψυχὴ μου ἀπὸ τὴν χαρὰν τῆς, βλέπουσα καὶ ταύτας νὰ παρηγορηθῶσι καὶ νὰ παύσωσι τὰς θλίψεις των, ἀπὸ τὰς μεγαλοδώρους προμηθείας τὰς ὁποίας θέλει ἀπολαμβάνουσιν, ἀπὸ τὸν κοινὸν πατέρα καὶ σωτῆρα τῆς πατρίδος!

σ. 2 Εὐελπις λοιπόν μένουσα, εὐσπλαχνικώτατε Κύριέ μου, διὰ τὴν παρακάλεισίν μου ταύτην, καὶ εἰς ἄκρον εὐγνώμων διὰ τὰς ἀνάου³ προβλέψεις σου, δέομαι τοῦ ἐπουρανίου βασιλέως ἵνα διατηρῇ σε πάντοτε ὑγιῆ καὶ μακρόβιον διὰ παρηγορίαν των λυπημένων, καὶ δόξαν των ἐλληνικῶν λαῶν!

Μένω μὲ ὄλον τὸ προσῆκον σέβας.

Ἡ ἀπειράκις εὐγνώμων καὶ δυστυχῆς χήρα
Χρυσούλα Μ. Μπότζιαρη⁴.

2.

Ἐπιστολὴ τῆς 31 Ὀκτωβρίου 1828 (π.ῆ.) ἀπὸ Ζάκυνθο
(Ἀρχεῖον Καποδίστρια, φάκ. 282, ἀριθμ. 13, πρωτ.)

Ἐξοχώτατε,

Παρὰ τοῦ ἐκλαμπροτάτου Πρίγκηπος Κατακουσινοῦ⁵, τὸν ὅποιον ἠξιώθη νὰ γνωρίσω εἰς τούτας τὰς ἡμέρας, ἔλαβον τὰς εἰδήσεις τοῦ υἱοῦ μου Δημητρίου, καὶ ἐν ᾧ ἐχάρην διὰ τὴν ὑγείαν του καὶ διὰ τὰς προόδους τὰς ὁποίας κάμνει εἰς τὰς σπουδὰς του, ἐχάρην ἔτι μᾶλλον, μανθάνων ὅτι ἡ Ἐξοχότης σας

1. Στὸ χφ. *μεγαλωτάτην*.

2. Στὸ χφ. *υπόχρεος*.

3. Στὸ χφ. *ἀέννας*.

4. Στὸ τέλος τῆς πρώτης σελίδας τῆς ἐπιστολῆς ἀναγράφεται: «*Πρὸς τὸν Εὐγενέστατον καὶ Ἐξοχώτατον Κύριον Κόμητα Ἰωάννην Καποδίστριαν. Εἰς Αἴγινα*».

5. Πρόκειται πιθανὸν γιὰ τὸν πρίγκηπα Ἄλ. Καντακουζηνὸ ὁ ὁποῖος εἶχε ἔλθει στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν ἐπανάσταση μαζί μὲ τὸν Δημ. Ὑψηλάντη γιὰ νὰ βοηθήσῃ στὴν ἐλληνικὴ υπόθεση.

συχνά δὲν ἀπολείπει ἀπὸ τοῦ νὰ τὸν τιμᾶ μετὰ τὰ γράμματά σας καὶ μετὰ τὰς πατρικᾶς συμβουλᾶς σας. Συγχωρήσατέ με λοιπὸν ὡς μητέρα, Ἐξοχώτατε, νὰ σας προσφέρω καὶ ἐγὼ ὁμοῦ μετὰ ἐκείνας τοῦ υἱοῦ μου τὰς πλέον εἰλικρινεῖς¹ μου εὐχαριστήσεις διὰ τὴν τόσῃν πρὸς ἡμᾶς εὐνοϊάν σας, καὶ δεχθῆτε ἐν ταυτῷ τὰς πλέον θερμᾶς μου παρακλήσεις, ἵνα ἐξακολουθῆτε² καὶ εἰς τὸ ἐξῆς νὰ μὴν στερεῖτε³ μετὰ τὰς συμβουλᾶς σας καὶ μετὰ τὴν προστασίαν σας, ἐκεῖνον ὅστις ἐλπίζω νὰ δειχθῆ πάντοτε ὄχι ἀνάξιος υἱὸς τοῦ πατρὸς του, καὶ ὅστις θέλει πάντοτε εἶναι ευπειθέστατος εἰς τὴν Ἐξοχότητά σας⁴.

Σᾶς παρακαλῶ ὁμοίως, Ἐξοχώτατε, νὰ ἤθελε μὴν στερῆσετε τὸν Δημητράκη μου ἀπὸ τὴν συντροφίαν τοῦ καλοῦ του Χριστοῦ: καὶ τοῦτο σᾶς τὸ λέγω, γνωρίζων πόσον αὐτὸς ἐπιθυμεῖ⁵ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, διὰ νὰ τὴν δουλεύσῃ, καὶ πόσον ἀπ' ἄλλο μέρος ἡ στερήσις του ἤθελε λυπήσῃ τὸν υἱὸν μου.

Δεχθῆτε, Ἐξοχώτατε, τὰ αἰσθήματα τοῦ βαθυτάτου σέβας μου, καὶ τῆς πλέον υψηλῆς ὑπολήψεώς μου⁶, μετὰ τὴν ὁποίαν ἔχω τὴν τιμὴν νὰ ὑποσημειοῦμαι⁷

Ἐκ Ζακύνθου τῆ 31 Ὀκτωβρίου⁸ 1828. ἔ.π.

Τῆς Ἐξοχότητός σας
ταπεινοτάτη δούλη
Βασιλικὴ Μ: Μπότζαρη γράφω
διὰ τὴν μητέρα μου⁹

3.

Ἐπιστολὴ τῆς 15/27 Ἰουνίου 1830 ἀπὸ Ζακύνθου

(Ἀρχεῖον Καποδίστρια, φάκ. 282, ἀριθμ. 14, πρωτ.)

Ἐξοχώτατε,

σ. 1

Ἄν δὲν εἶχα τὴν βεβαίωσιν¹⁰ τῆς πατρικῆς σου συμπαθείας ἀπὸ τὰ γράμματα μετὰ τὰ ὁποῖα δύο φοραῖς μετὰ ἐτίμησες, καὶ ἂν δὲν ἐγνώριζα καλὸτάτα, ὅτι ἡ πρόνοιά σου μάλιστα ἐπιμελήθη ταῖς χήραις γυναῖκες, καὶ τὰ ὀρφανὰ τέκνα τῶν φονευμένων διὰ τὴν πατρίδα, δὲν θὰ ἐνοχλοῦσα τὴν Ἐξοχότητά¹¹ σου μετὰ τὴν

1. Στὸ χφ. εἰλικρινεῖς.

2. Στὸ χφ. ἐξακολουθεῖτε.

3. Στὸ χφ. στερεῖτε.

4. Στὸ χφ. ἐξοχώτητος.

5. Στὸ χφ. ἐπιθυμῶ.

6. Στὸ χφ. ὑπολήψεως.

7. Στὸ χφ. υποσημειοῦμε.

8. Στὸ χφ. Ὀκτωβρίου.

9. Στὸ κάτω ἀριστερὸ μέρος τῆς σελίδας ἀναγράφεται: «Πρὸς τὸν Ἐξοχώτατον Κυβερνήτην Ἰω. Ἀ. Καποδίστρια κτλ. κτλ.».

10. Στὸ χφ. βεβαίωσιν.

11. Στὸ χφ. ἐξοχώτητα.

παρούσα μου. Ἐξοχώτατε! προτιμώντας¹ ἡ ἀγάπη σου ἐμᾶς ταῖς ὀρφαναῖς φαμελιαῖς ἀρκετὰ μᾶς προσκαλεῖς νὰ θαρρῆύωμε ὅτι ἡ Ἐξοχότης σου βάνεται εἰς τὴν θέσιν τῶν φονευμένων, καὶ καμμία δειλία δὲν πρέπει νὰ μας ἐμποδίση νὰ ὁμολογήσωμεν τὰ δεινὰ μας εἰς τὴν Ἐξοχότητά σου. Ὁμιλώντας² μὲ τὴν Ἐξοχότητά σου βάνομε τὴν ἰδίαν λέξιν σὰν νὰ ὁμιλούσαμε καὶ μ' ἐκείνους ποὺ ὑστερηθήκαμε³.

Ὁ συγγενῆς μου Καπετὰν Κώστας μοῦ ἐμήνυσε ὅτι θὰ μᾶς σηκώσῃ⁴ ἀπὸ Ζάκυνθο διὰ Πάτρα μόλις λάβῃ⁵ τὴν κατοικίαν τὴν ὁποῖαν ἡ Ἐξοχότης σου ἐδιώρισε. Ἡ πολυἀριθμη φαμελιά μου περιφέρεται τώρα ἐννέα χρόνους, καὶ εἰς αὐτὸ τὸ διάστημα ἡ ἑλληνικὴ Διοίκησις ποτὲ καμμία βοήθεια δὲν μοῦ ἐπρόβαλε, μὲ τὸν σωτήριον ἐρχομὸν τῆς Ἐξοχότητός σου λαβαίνω μόνον τὰ τριάντα δίστηλα τὸν μῆνα. Εἰς τοῦτο / τὸ ταξίδι ποὺ ἔχω νὰ κάμω, Ἐξοχώτατε, σὲ βεβαιώνω⁶ μὲ τὰ χεῖλη τῆς ἀληθείας, ὅτι δὲν μοῦ εἶναι ἀρκετὰ νὰ πληρώσω οὔτε τὰ ἔξοδα τοῦ δρόμου. Πρόσθεσε ἀκόμη ὅτι μὲ τὸ νὰ ἡλικιωθῆσαν τὰ θηλυκὰ μου εἶμαι βιασμένη νὰ κάμω εἰς αὐτὰ κάποια προετοιμασία⁷, τὴν ὁποῖαν καλεῖ⁸ ἡ ἡλικία τους, καὶ νὰ φροντίσω διὰ αὐτὰ μίαν ἀνατροφὴ εὐγενεῖας καὶ ἀρετῆς, πράγματα τὰ ὁποῖα ἂν δὲν ἐπάσχιζα νὰ τὰ ἀπολαύσουν θὰ ἦμουν δικαίως κατηγορημένη. Δὲν ἐντρέπομαι ἀκόμη νὰ σοῦ φανερώσω ὅτι χρεωστῶ⁹ καὶ μερικὰ ἄσπρα, τὰ ὁποῖα δὲν δύνομαι νὰ ἐξοικονομήσω¹⁰ ἂν δὲν μὲ προβλέψῃ ἡ πρόνοια τῆς Ἐξοχότητός σου. Διὰ αὐταῖς ὅλαις ταῖς ἔλλειψαῖς μου χρειάζομαι τώρα εἰς Ζάκυνθο μία βοήθεια, καὶ ὄχι μικρὴ. Ἡ ἀνάγκη μου εἶναι μεγάλῃ, καὶ μόνον μιὰ θερμὴ πρόνοιά σου ἔμπορεῖ νὰ μοῦ φέρῃ θεραπεία. Δὲν κρύβω, οὔτε δειλιάζω νὰ σοῦ φανερώσω εἰς ὅλην τὴν ἔκτασίν της, τὴν δεινὴν μου ἀνάγκη, ἐπειδὴ καὶ γνωρίζω ὅτι ἡ ἐδικὴ μου θεραπεία δὲν ἔμπορεῖ νὰ παρακινήσῃ τὴν Ἐξοχότητά σου, ὥστε ὅπου νὰ ζημιωθῇ τὸ κοινὸ ἐξ αἰτίας μου εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις καὶ ἡ Ἐξοχότης σου εἶναι ἀρκετὰ διακριτικὴ διὰ νὰ ἀναλογήσῃ μὲ τὴν ἐθνικὴ δύναμι τὴν σωτηριώδη¹¹ ὠφέλεια τῆς ὑστερημένης¹² φαμελίας¹³ τοῦ μακαρίτου Μάρκου ἡ καρδιά / τῆς Ἐξοχότητός σου εἶ-

1. Στὸ χφ. προτιμώντας.
2. Στὸ χφ. ὁμιλώντας.
3. Στὸ χφ. ὑστερηθήκαμε.
4. Στὸ χφ. σηκώσει.
5. Στὸ χφ. λάβει.
6. Στὸ χφ. βεβαιώνω.
7. Στὸ χφ. προετοιμασία.
8. Στὸ χφ. καλλεῖ.
9. Στὸ χφ. χρεωστῶ.
10. Στὸ χφ. ἐξοικονομήσω.
11. Στὸ χφ. σωτηριώδη.
12. Στὸ χφ. ὑστερημένης.
13. Στὸ χφ. φαμελίας.

ναi ἀρκετὰ αἰσθαντικὴ διὰ τὰ ἐντυθῆ καὶ τὰ συμπαθέση τὰ ὅσα γράφω βιασμέ-
νη ἀπὸ τὴν περίστασι, καὶ τὸ μητρικὸ χρέος καὶ ἀγάπη καὶ ἔχω ἐμπιστοσύνη
εἰς τὴν ἄμετρη πρόνοιά σου, καὶ εὐσπλαχνία¹ νὰ εἰσακουσθῆ² τὸ ζήτημά μου.

Δέομαι τὸν Μεγαλοδύναμο νὰ διδῆ ὑγεία, καὶ μακροήμερουσι εἰς τὴν Ἐξο-
χότητά σου, ἐπειδὴ καὶ δὲν δύναται νὰ ζημιωθῆ ἢ Ἐξοχότης σου δίχως νὰ βλα-
φθουν καὶ ὅσαις χήραις καὶ ὄρφανὰ τέκνα ἔχει ἡ πατρίδα μας.

Μὲ βαθύτατον σέβας ὑπογράφομαι

Ζάκυνθο 15 / 27 Ἰουνίου 1830

Τῆς Ἐξοχότητός σου
ταπεινὴ δούλα σου

Βασιλικὴ Μπότζαρη διὰ τὴν μητέρα μου Χρυσούλα³

4.

Ἐπιστολὴ τῆς 2 Αὐγουστοῦ 1830 (ν.ῆ.) ἀπὸ Πάτρα

(Ἐρχεῖον Καποδίστρια, φάκ. 282, ἀριθμ. 15, πρωτ.)

Ἐξοχώτατε καὶ σεβαστὲ Κυβερνήτα!

Τῆ 9 Ἰουλίου ἠξιώθην τὸ σεβαστόν σας σημειωμένον τῆ 27 Ἰουνίου⁴, διὰ

1. Στο χφ. εὐσπλαχνεία.

2. Στο χφ. ἡσακουσθῆ.

3. Στὴν κάτω ἀριστερῇ πλευρᾷ τῆς πρώτης σελίδας ἀναγράφεται: «Πρὸς τὸν Ἐξοχώ-
τατον Κυβερνήτη Κόμητα Ἰ. Α. Καποδίστρια. Εἰς Ναύπλιον».

4. Ἡ ἐπιστολὴ ποῦ ἔστειλε ὁ Κυβερνήτης Καποδίστριας πρὸς τὴν Χρυσούλα Μπότσα-
ρη, ἀνέκδοτη ἀπ' ὅσο γνωρίζω, ἔχει ὡς ἑξῆς:

Ἐν Ναυπλίῳ τῆ 27 Ἰουνίου / 9 Ἰουλίου 1830

Διὰ τοῦ ἀνδραδέλφου σας ἔλαβον τὸ γράμμα τὸ ὁποῖον εὐαρεστήθητε νὰ μὲ γράψετε
κατὰ τὴν 15/27 τοῦ παρόντος. Δὲν ἀγνοεῖτε ὅτι ἔκαμον πρὸς βοήθειάν σας, πᾶν ὅ,τι ἦτον
τῆς δυνάμεώς μου, καὶ πρέπει νὰ ἦσθε βεβαία ὅτι περὶ πολλοῦ ἔχω τὸ νὰ κάμω τὰ αὐτὰ καὶ
καλύτερα εἰς τὸ μετέπειτα. Ὁ ἀνδραδέλφός σας μ' ἐλάλησε περὶ τοῦ στοχασμοῦ του νὰ
σᾶς φέρῃ εἰς Πάτραν. Διὰ τὸ νὰ γείνη ὁμοῦς τοῦτο, προαπαιτεῖται τι, τὸ ὁποῖον εἶναι δυσκατόρ-
θωτον. Ἡ οἰκία, τὴν ὁποίαν ζητεῖ, δὲν εἶναι πρὸς τὸ παρὸν εὐκαιρος, καὶ τὸ πρᾶγμα δὲν θὰ
συμβιβασθῆ τόσο ὀργήγορα. Ἐν τοσοῦτοις ἐπιθυμῶ νὰ μάθω θετικώτερα εἰς τί συνίσταν-
ται τὰ χρέη σας, καὶ τί ἔμπορῶ νὰ κάμω δι' αὐτὰ. Σᾶς παρακαλῶ νὰ ἐξηγηθῆτε περὶ πάντων
τούτων μετὰ τοῦ Κυρίου Καρβελᾶ, ὅστις θέλει σᾶς ἐγγχειρίσει τὴν παρούσαν⁴ θέλει μὲ φανε-
ρωσει καὶ ὁ ἴδιος ὅ,τι φρονεῖ δυνατόν νὰ πράξω πρὸς χάριν σας.

⁴Ἐχω καλὰς εἰδήσεις νὰ σᾶς δώσω περὶ τοῦ νιού σας. Μὲ γράφουν ὅτι εὐδοκιμεῖ εἰς τὰ
μαθήματά του.

Σᾶς ἀσπάζομαι

Ἰωάννης Α. Καποδίστριας

Πρὸς τὴν Κυρίαν Βότσαρη.

(Ἡ ἄνωτέρω ἐπιστολὴ βρέθηκε στὸ ἀρχεῖο τῆς οἰκογενείας Μπότσαρη).

μέσον του κυρίου Φραγκίσκου Καρβελα, από Ζάκυνθον¹, και ἰδοὺ κατὰ τὴν ἔξοχον διαταγὴν σας σημειῶ τὴν ποσότητα τῶν χρεῶν μου, ἥτις συνίσταται² εἰς δίστηλα τετρακόσια οὐδόντα. Εἶμαι πεπεισμένη³ εἰς τὴν καλοκαγαθίαν⁴ καὶ πατρικὴν συμπάθειαν τῆς Ἐξοχότητός σου, ὅτι θέλει μὲ ελαφρῶσει ἀπὸ παρόμοιον βάρος. Δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐξηγηθῶ μετὰ τοῦ κυρίου Φραγ: Καρβελα, μὲ τὸ νὰ ἦμουν φθασμένη ἐδῶ ὅταν ἡ εὐγένειά του ἔλαβεν τὴν διαταγὴν σας τὴν ὁποῖαν καὶ μοῦ ἔστειλεν ἐδῶ.

Ἡ διαταγὴ σας αὕτη μοῦ αὐξήσεν τὸ θάρρος,⁵ καὶ εἶμαι βεβαία, ὅτι θέλει λάβει ἡ πολυάριθμος⁶ φαμελία μου, καὶ τώρα καὶ εἰς τὸ μετέπειτα, ἐκεῖνα τὰ βοηθήματα, ὅπου ἡ πατρικὴ πρόνοια τῆς Ἐξοχότητός σου ἐγκρίνει. Μὲ βεβύτατον σέβας ὑποφαίνομαι⁷.

τῆ 2 Αὐγούστου 1830
ἐκ Π. Πατρῶν

Τῆς Ἐξοχότητός σου
ταπεινοτάτῃ⁸ δούλῃ

Βασιλικὴ Μ: Μπότζαρη διὰ τὴν μητέρα μου Χρυσούλα⁹

ΜΕΡΟΣ Δ'

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΚΩΣΤΑ ΜΠΟΤΣΑΡΗ
ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΥΒΕΡΝΗΤΗ ΙΩΑΝΝΗ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ

1 Ἰουλίου 1830 (ν.ή.) ἀπὸ Πάτρα
(Ἀρχεῖον Καποδίστρια, φάκ. 282, ἀριθμ. 9, πρωτ.)

Ἐξοχώτατε!

Ἐλαβα γράμματα ἐκ Βαυαρίας ἀπὸ τὰ παιδιά, ἀπὸ τὰ ὅποια βλέπω ὅτι ὁ πρῶν διδάσκαλός των κύριος Δεζιαρδὲν ἔγραψεν πρὸς τὴν ἔξοχ(ότητά) σας κατηγορίας ἐναντίον των. Τοῦτο, Ἐξοχώτατε, δὲν πρέπει νὰ ἀποδοθῇ¹⁰ παρὰ εἰς κάποιαν ἰδιοτέλειαν τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ, καὶ ὄχι ποτὲ τῆς κακῆς διαγωγῆς τοῦ Δημητρίου, μὲ τὸ νὰ εἶμαι¹¹ ἀπὸ πολλοὺς¹² καλὰ πληροφορημένος¹³, εἰς

1. Στο χφ. Ζάκυνθον.
2. Στο χφ. συνείσταται.
3. Στο χφ. πεπισμένη.
4. Στο χφ. καλοκαγαθειαν.
5. Στο χφ. θάρρος.
6. Στο χφ. πολιάριθμος.
7. Στο χφ. υποφαίνωμαι.
8. Στο χφ. ταπεινώτατη.

9. Στο κάτω ἀριστερὸ μέρος τῆς σελίδας ἀναγράφεται: «Πρὸς τὴν Α.Ε. τον Σεβαστον Κυβερνήτην κτλ. κτλ.»

10. Στο χφ. ἀποδοθῆ.
11. Στο χφ. ἡμαι.
12. Στο χφ. πολους.
13. Στο χφ. πληροφορωμένος.

τὴν καλλίστην¹ διαγωγ[γὴν] του, καὶ μάλιστα ὅπου τοῦ ἐδώσαμε μαζύ του ἐπί-
τηδες² τὸν Χρῆστον Ἄνδρες, ὡς ἐμπιστευμενότερόν μας ἄνθρωπον, διὰ νὰ τὸν
προσέχη ἀπὸ κάθε λάθος, καὶ ὡς ἄνθρωπος σώφρων³ καὶ προσεκτικώτατος⁴.

Ὁ νέος ἀπὸ τὴν στιγμὴν ὅπου ἤξιώθη καὶ ἔλαβεν τὸ σεβαστόν σας, μὲ τὸ
ὁποῖον τοῦ ἐδίδατε⁵ τὰς σοφάς⁶ καὶ πατρικὰς συμβουλὰς σας, δὲν εὐρίσκει πλέον
ἡσυχίαν εἰς τὸν ἑαυτὸν του, στοχαζόμενος πάντοτε, ὅτι ἡ Ἐξοχότης σας εἶσθε πε-
πεισμένος⁷ εἰς τὸ γράφειν τοῦ κυρίου Δεζιαρδέν, καὶ ἔπεσεν εἰς μελαγχολίαν. Διὸ
παρακαλῶ τὴν Ἐξοχότητά σας (ἐὰν τὸ ἐγκρίνετε) νὰ καταδεδεχθῆτε νὰ γράψητε
δύο⁸ λόγια πρὸς αὐτὸ πρὸς ἡσυχίαν του, μὲ τὸ νὰ εἶναι πολλὰ⁹ αἰσθαντικόν.

Μὲ βαθύτατον σέβας ὑποφαίνομαι¹⁰.

τῆ 1ῆ Ἰουλίου 1830

ἐκ Π. Πατρῶν

τῆς Ἐξοχότητός σας

πρόθυμος δούλος

κοστα μποτζαρις¹¹

ΜΕΡΟΣ Ε΄

ΕΓΓΡΑΦΑ ΑΡΧΕΙΟΥ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΜΠΟΤΣΑΡΗ

1.

Ἐγγραφο διορισμοῦ τοῦ Δημ. Μπότσαρη ὡς ὑπασπιστοῦ τοῦ Ὁθωνος
(Ἀθῆναι, 26 Ἰανουαρίου 1853, πρωτ.)

Ἄριθ. 2467

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟ

ΓΥΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΩΝ

Πρὸς

Τὸν Κύριον Ταγματάρχην διοικητὴν τῆς Μοίρας τοῦ πυροβολικοῦ Δημή-
τριον Βότζαρην.

Κοινοποιεῖται εἰς ὑμας ὅτι ἡ Α.Μ. διὰ τοῦ ἀπὸ 25 τοῦ ἐνεστῶτος μηνὸς
ὕψηλοῦ Διατάγματος Τῆς ἠὐδόκησε νὰ ὀνομάσῃ ὑμᾶς ὑπασπιστὴν Τῆς.

1. Στὸ χφ. *καλλείστην*.

2. Στὸ χφ. *ἐπίετηδες*.

3. Στὸ χφ. *σώφρον*.

4. Στὸ χφ. *προσεκτικώτατος*.

5. Στὸ χφ. *ἐδειδατε*.

6. Στὸ χφ. *σοφάς*.

7. Στὸ χφ. *πεπησμένος*.

8. Στὸ χφ. *δίο*.

9. Στὸ χφ. *πολλά*.

10. Στὸ χφ. *υποφαίνομαι*.

11. Στὴν κάτω ἀριστερὴ πλευρᾷ τῆς σελίδας ἀναγράφεται: «Πρὸς τὴν Α.Ε. τὸν Σε-
β(αστ)ὸν Κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος κτλ. κτλ. Ναυπλιον».

“Ὅθεν συγχαίροντες ὑμας διὰ τὴν ὑψηλὴν ταύτην τιμὴν μὲ τὴν ὁποίαν ἡ Α.Μ. σᾶς περιέβαλε, σᾶς προσκαλοῦμεν νὰ παραδόσῃτε τὴν Διοίκησιν τῆς μέχρι τοῦδε ὑφ’ ὑμᾶς Μοίρας τοῦ πυροβολικοῦ εἰς τον ταγματάρχην πρόεδρον τοῦ οἰκονομικοῦ τῆς αὐτῆς μοίρας θ. Κυδωνάκην.

ἐν Ἀθήναις τὴν 26 Ἰανουαρίου 1855

ὁ ὑπουργὸς

Περὶ διορισμοῦ
ὑπασπιστοῦ

(Τ.Σ.) Δ. Καλλέργης

Δ. Δελιγιάννης

2.

Ἔγγραφο περὶ ἀπονομῆς παρασήμου τοῦ Δουκάτου τοῦ Ὀλδεμβούργου στὸν Δημ. Μπότσαρη

(Ἀθήναι, 11 Δεκεμβρίου 1857, πρωτ.)

Ἄρ. 9463

Τὸ

Φρουραρχεῖον Ἀθηνῶν

Πρὸς

Τὸν Ἀντισυνταγματάρχην Κ.Δ. Βότσαρην ὑπασπιστὴν τῆς Α[ὕτ]οῦ Μεγαλ[ειότη]τος τοῦ Βασιλέως.

Συνεπεῖα τῆς ὑπ’ ἀριθ. 20554. διαταγῆς τοῦ Ἰπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν, λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ σᾶς ἐπισυνάψω ἐνταῦθα φάκελλον τοῦ ἐπὶ τοῦ Β[ασιλικ]οῦ Οἴκου καὶ τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων ὑπουργείου, ἐμπεριέχοντα εγγραφον ἄδειαν τοῦ νὰ δεχθῆτε καὶ φέρετε τὸν παρὰ τῆς Α[ὕτ]οῦ Β[ασιλικ]ῆς Ὑψηλότητος τοῦ Μεγάλου Δουκὸς τοῦ Ὀλδεμβούργου ἀπονεμηθέντα ὑμῖν Ταξιαρχικὸν Σταυρὸν τοῦ Τάγματος τοῦ Δουκὸς Πέτρου Φρειδερίκου Λουδοβίκου, μετὰ τοῦ διπλώματος αὐτοῦ.

Ἀθήναι τὴν 11 Δεκεμβρίου 1857

(Τ.Σ.)¹

ἀντισυνταγματάρχης

περὶ ἀπονεμηθέντος
ταξιαρχικοῦ Σταυροῦ

1. Ὑπογραφή δυσανάγνωστη.

3.

Ἑπόμνημα του Δημ. Μπότσαρη πρὸς τὸν ᾠθωνα γιὰ τὴ σύσταση Διαρκοῦς Στρατιωτικοῦ Συμβουλίου
(Ἀθήναι, 8 Ἰουλίου 1859, πρωτ.)

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΥΤΟΥ
ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΗΤΑ
ΤΟΝ
ΒΑΣΙΛΕΑ

Ἐπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν
Ἄριθ. 9498.

Περὶ συστάσεως διαρκοῦς στρατιω-
τικοῦ Συμβουλίου.

ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΑΤΕ

Μέχρι τοῦδε τὰ σχέδια νόμων, κανονισμῶν, οργανισμῶν, καὶ αἱ γενικαὶ ὁδηγίαι πρὸς ἐκτέλεσιν διαφόρων υπηρεσιῶν τοῦ στρατοῦ τῆς Ἑμετέρας Μεγαλειότητος, ἢ πρὸς βελτίωσιν αὐτοῦ, συνετάττοντο μὲν παρ' ἐπιτροπῶν ἢ ἀτόμων ἐπὶ τούτῳ διοριζομένων, ὑπέκειντο δ' εἰς μόνον τὸν ἔλεγχον τοῦ Ἐπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν, τὸ ὅποιον ἕνεκα διαφόρων περισπασμῶν καὶ τοῦ πολυασχολοῦ τῆς ὑπηρεσίας του, ἐνδεχόμενον νὰ παρατρέχῃ ἐλαττωματικὰς ἢ ἀντιφατικὰς διατάξεις ἐν τοῖς σχεδίοις παρεισαχθείσας· ἐκτός τούτου αἱ δι' εἰδικὴν τινα ἐργασίαν συγκαλούμεναι ἐπιτροπαί, ἢ τὰ πρὸς τοῦτο διοριζόμενα ἄτομα, μὴ ἔχοντα ὑπ' ὄψιν τῶν εἰμὴ τὸ ἀνατιθέμενον αὐτοῖς ἔργον, κυρίως, δύνανται μὲν νὰ ὑποβάλῳσιν εἰς τὸν Ἐπουργὸν ἔργον καλὸν καὶ συναρμολογημένον καθ' ἑαυτό, δὲν παρέχουσιν ὅμως τὰς αὐτὰς ἐγγυήσεις ὅτι ἔλαβον ὑπ' ὄψιν τῶν ἀρκούντως τὴν γενικὴν συναρμολογίαν τοῦ μηχανισμοῦ τοῦ στρατοῦ.

Εὐχῆς ἔργον πρὸς τούτοις ἤθελεν εἶσθαι, ὥστε τὰ τόσον σπουδαῖα καὶ σοβαρὰ ταῦτα ἀντικείμενα διὰ τὸν στρατὸν τῆς Ἑμετέρας Μεγαλειότητος, πρὶν ἢ κυρωθῶσιν ὀριστικῶς, ὡς περιβεβλημένα μὲ τὸ ἠθικὸν ἐκεῖνο κῦρος τὸ ὅποιον δύναται νὰ παρέξῃ εἰς αὐτὰ ἢ βεβαιότης ὅτι ἡ ἐργασία ἐγένετο ὅσον τὸ δυνατόν ακριβῆς καὶ τελεία τόσον εἰς τὰ καθέκα/στα ὅσον καὶ εἰς τὰς γενικότητας αὐτῆς, σ. 2
καθόσον δὲν ἐνεργήθῃ ἀπλῶς παρὰ προσκαίρου ἐπιτροπῆς ἢ παρ' ἀτόμων, ἀλλὰ ὑπὸ σώματος εἰδικοῦ δι' Ἐψηλοῦ Βασιλικοῦ Διατάγματος διαρκῶς πρὸς τὸν ἐκτεθέντα σκοπὸν συγκεροτημένου, ἐκ στοιχείων ἀνηκόντων εἰς τὰ διάφορα ἔπλα, καὶ τοὺς στρατιωτικοὺς κλάδους τοῦ στρατοῦ τῆς Ἑμετέρας Μεγαλειότητος.

Θεωρῶν ὁ υποφαινόμενος τὴν ὑπαρξίν τοιοῦτου σώματος λίαν ἐπωφελῆ, ὡς δυναμένην νὰ διευκολύνῃ τὰ μέγιστα τὸν ἀνωτέρω ἔλεγχον τοῦ Ἐπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν, ἐφ' ὧν τῶν σπουδαίων ζητημάτων, λαμβάνω τὴν τολμὴν νὰ προτείνω εἰς τὴν Ἑμετέραν Μεγαλειότητα τὴν σύστασιν σώματος τοιοῦτου, ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Διαρκὲς στρατιωτικὸν συμβούλιον».

Τὰ μέλη τοῦ συμβουλίου θέλουσιν εἶσθαι διαρκῆ, διοριζόμενα διὰ Βασιλικοῦ Διατάγματος. Διὰ τοῦ τοιούτου διορισμοῦ τὸ συμβούλιον θέλει ἀποκτήσει ἀμέσως ἀπὸ τῆς συστάσεώς του ἐπισημότητα πλειοτέρα, ἀναγκαίαν διὰ τὸν προορισμὸν του, διὰ δὲ τῆς διαρκείας θέλει παρέχει περισσοτέρας ἐγγυήσεις ὡς πρὸς τὴν ἐμβριθείαν τῶν σκέψεων του.

Τὸ συμβούλιον θέλει σύγκεισθαι ἐξ ἑνὸς ἀνωτέρου ἀξιοματικοῦ ἐκάστου τῶν ὄπλων καὶ λοιπῶν στρατιωτικῶν κλάδων τοῦ ἐν ἐνεργείᾳ στρατοῦ, ὅπως ἐκ τῆς συνθέσεως ταύτης πηγάζῃ ἡ ἐγγύησις ὅτι εἰς ἕκαστον εἰδικὸν ζήτημα, θέλει λαμβάνεσθαι ὑπ' ὄψιν τὸ σύνολον τοῦ στρατιωτικοῦ μηχανισμοῦ καὶ ἐπομένως ὅτι ἡ ἐξέτασις τῶν ζητημάτων θέλει γίνεσθαι ὑπὸ τὰς διαφόρους ἐπιφύσεις πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ἀναποφεύκτου συναρμολογίας τῶν μερῶν πρὸς τὸ σύνολον.

Τὰ μέλη τοῦ συμβουλίου, καίτοι διαρκῶς διορισμένα, θέλουν λαμβάνεσθαι ἐκ τῶν νενομισμένην θέσιν κατεχόντων. Τοῦτο ἐθεώρησα πρὸς τὸ παρὸν ἀναγκαῖον, ὅχι μόνον διότι ἄλλως ἔπρεπε νὰ πλασθῶσι θέσεις ἐπιβαρυνομένου τοῦ προϋπολογισμοῦ, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ ὀριστικὴ ἀπόφασις διαφόρων διακεκριμένων ἀνωτέρων ἀξιοματικῶν ἤθελε φέρει πρόσκομμα εἰς τὴν ὑπηρεσίαν. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ὑπάρχει καὶ ἕτερον πλεονέκτημα, ὅτι τὸ συμβούλιον σύγκειται ἀπὸ ἀξιοματικούς διαμένοντας ἐνημέρους τῆς τρεχούσης ὑπηρεσίας, καὶ ἐπομένως χρησιμωτέρους πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς συστάσεως τοῦ σώματος τούτου. Πρὸς τὸ παρὸν θεωρῶ ἀναγκαῖον νὰ μὲν ἡ ἐλεύθερος πάσης ἄλλης ὑπηρεσίας μόνος ὁ εἰσηγητῆς τοῦ συμβουλίου, διότι οὗτος ἠναγκασμένος νὰ παρασκευάζῃ ολόκληρον τὴν ὕλην, πρὶν ἢ παρουσιασθῆ εἰς τὴν διάσκεψιν αὐτοῦ, δὲν θέλει ἐπαρκεῖ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν καὶ ἄλλης τακτικῆς ὑπηρεσίας.

Τοῦ συμβουλίου ἀποτελοῦσι μέρος μόνον ἀνώτεροι ἀξιοματικοί, ὅχι διότι μόνον μεταξὺ τῆς τάξεως ταύτης εὐρίσκω στοιχεῖα εἰδικὰ καὶ ἱκανά, ἀλλὰ διότι φρονῶ ὅτι εἰς σῶμα, ὡς τὸ περι οὗ ὁ λόγος, τοῦ ὁποίου ὁ προορισμὸς εἶναι λίαν σπουδαῖος, ἀρμόζει μᾶλλον νὰ συνεδριάξωσιν ὡς σύμβουλοι τοῦ ὑπουργοῦ ἄνδρες ἐνώνουντες¹ τὴν ἱκανότητα μὲ τὰ προσόντα τοῦ ἀνωτέρου βαθμοῦ, τῆς πλειοτέρας πείρας καὶ τῆς ὠριμοτέρας ἡλικίας, ἢ ἄλλοι ἱκανοὶ μὲν, στερουμένοι ὅμως ἑνὸς ἢ πλειοτέρων τῶν προσόντων τούτων.

Οἱ ὑποδεέστεροι ἱκανοὶ καὶ εἰδικοί ἀξιοματικοὶ θέλουσι λαμβάνει διηλεκτικῶς ἀφορμὴν νὰ κάμνωσι καταφανῆ τὸν ζῆλον, τὴν ἱκανότητα καὶ τὴν εἰδικότητα των, προπαρασκευάζοντες ἐντὸς ἐπιτροπῶν σπουδαίας ἐργασίας, ἐξ ἐκείνων αἵτινες θέλουσιν υποβάλλεσθαι εἰς τὸ συμβούλιον, οσάκις δὲ εἶναι ἀναγκη καὶ ὡς εἰδικοί εἰσηγηταὶ τῶν τοιούτων ἐργασιῶν ἐνώπιον τοῦ συμβουλίου· οὕτως αἱ μὲν ἐπιτροπαὶ θέλουσιν ἀποτελεῖ πρώτην τινὰ βαθμίδα συζητήσεως ἐπὶ σπουδαίων ἐργασιῶν, τὸ δὲ συμβούλιον ὡς δευτέρα βαθμὶς, ἐξεργαζόμενον/

1. Στὸ χφ. ἐνώνουντες.

ἐντελέστερον τὰς προκαταρκτικὰς ταύτας ἐργασίας τῶν ἐπιτροπῶν, θέλει εὐ- σ. 4
 κολύνει μεγάλως τὸν Ὑπουργόν, ὑποβάλλον αὐτὰς ωρίμους καὶ ἐτοιμούς.

Εἰς τὰς ἐργασίας τοῦ συμβουλίου θέλουν προσλαμβάνεσθαι καὶ νομομα-
 θεῖς ἄνδρες ὡς εἰσηγηταὶ μὲ ψῆφον, οὐσάκις ζητήματα νομικὰ ἤθελον ὑποβληθῆ
 εἰς τὴν διάσκεψιν αὐτοῦ, ὡς ἐγγύησις τῆς συναρμολογίας τῆς στρατιωτικῆς
 νομοθεσίας μὲ τὴν γενικὴν νομοθεσίαν τοῦ Κράτους.

Ἡ λύσις διαφορῶν ἐπι οὐσιωδῶν ζητημάτων παρουσιαζομένων καθημε-
 ρινῶς εἰς τὴν τρέχουσαν υπηρεσίαν, ὡς διαφοραὶ προκύπτουσαι ἐνίοτε μεταξὺ
 ἀρχῶν, ἐρμηνεῖαι τῶν νόμων, διαταγμάτων καὶ κανονισμῶν, καθ' ὅσον ἀφορᾶ
 τὴν εφαρμογὴν αὐτῶν, δύναται πολλὰ εὐστόχως νὰ ἀνατεθῆ εἰς τὴν δικαιοδο-
 σίαν τοῦ συμβουλίου τούτου, καθ' ὅσον ἐκ τῶν γνώσεων, τῆς πείρας καὶ τῆς
 εὐσυνειδησίας τῶν ἀπαρτιζόντων αὐτὸ ἀνδρῶν, δύναται τις νὰ ἐλπίσῃ γνώμην
 ἐμβριθῆ καὶ ἀμερόληπτον.

Ἐπίσης ἔργον τοῦ συμβουλίου τούτου θέλει εἶσθαι πᾶσα συμπλήρωσις
 καὶ ἀποπεράτωσις ἐργασίας δεδομένης πρὸς αὐτὸ παρὰ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν
 Στρατιωτικῶν, ἐπι δοθεισῶν ἤδη βάσεων παρ' αὐτοῦ, χωρὶς τότε τὸ συμβού-
 λιον νὰ ἔχῃ ἀρμοδιότητά τινα γνωμοδοτήσεως.

Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν θέλει προεδρεύει τὰς συνεδριάσεις αὐ-
 τοῦ, οὐσάκις ἤθελε θεωρήσει τὴν παρουσίαν του ἀναγκαίαν, εἴτε διὰ νὰ ἐκθέσῃ
 ὁ ἴδιος τοὺς λόγους, οἵτινες τῷ ὑπηγόρευσαν νὰ παραδεχθῆ τὰς περὶ οὗ ἀνωτέ-
 ρω ὁ λόγος βάσεις, ἢ διὰ νὰ δώσῃ οδηγίας ἄλλας εἰς τὸ συμβούλιον ἀφορῶσας
 τὰς ἐργασίας του.

Εὐελπὶς ἐστὶ ἡ Ἡμετέρα Μεγαλειότης, περὶ πολλοῦ ποιουμένη τὴν βελ- σ. 5
 τίωσιν καὶ τὴν πρόοδον τοῦ Βασιλικοῦ στρατοῦ, θέλει παραδεχθῆ τοὺς εἰς τὴν
 ἐκθεσὶν μου ταύτην περιεχομένους λόγους, λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ὑποβάλλω
 ὑπὸ τὴν Ὑμετέραν Βασιλικὴν ἐγκρισιν τὸ περὶ τούτου σχέδιον Διατάγματος.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 8 Ἰουλίου 1859

Ὁ

Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν.

Δ. Βότσαρης.

Δ. Δελιγιάννης

4.

Ἐπιστολὴ τοῦ Ἰωάν. Μιαούλη πρὸς τὸν Ἀγμ. Μπότσαρη

(Πόρος, 9 Φεβρουαρίου 1862, πρωτ.)

Ἐν Πόρῳ τὴν 9 Φεβρουαρίου 1862

Ἀδελφὲ Βότσαρη!

Χθὲς σοὶ ἔγραψα ὅτι ἔστειλον ἄνθρωπον εἰς Ἰῶδραν ὅπως ἐρευνήσῃ τὰ περὶ
 ναυτολογίας. Ὁ ἄνθρωπος ἐπέστρεψε σήμερον μὲ εὐχαρίστους εἰδήσεις. Ἦλ-

θεν ενταυθα ἐξ Ἵδρας κατὰ πρόσκλησίν μου καὶ ὁ υποναύαρχος Ἀλέξανδρος Ῥαφαήλ¹, παρὰ τοῦ ὁποίου ἔλαβον θετικωτέρας πληροφορίας περὶ ναυτολογίας. Ἴδου δὲ ὑπὸ ποίους ὄρους δυνάμεθα νὰ ναυτολογήσωμεν.

α'. ὁ μισθὸς θέλει εἶσθαι 50 δραχμὰς κατὰ μῆνα.

β'. θὰ ναυτολογηθῶσι² διὰ τρεῖς μῆνας, τοῦλάχιστον. Διὰ ὀλιγώτερον καιρὸν δὲν ἔρχονται, διότι τώρα ναυτολογοῦν τὰ ἐμπορικὰ πλοῖα καὶ ναυτολογοῦν διὰ τρεῖς ἢ τέσσαρας μῆνας, ὥστε δὲν τοῖς συμφέρει, ἐὰν ἡ ὑπόθεσις τοῦ Ναυπλίου δὲν διαρκέσῃ εἰμὴ ὀλίγας ἡμέρας ἢ ἓνα μῆνα, καὶ ἀπολυθῶσιν τῆς ὑπηρεσίας ἀμέσως μετὰ τὸ πέρας τῆς ὑποθέσεως, νὰ μένουν ὕστερον ἀργοί, μὴ εὐρίσκοντες ἐμπορικὰ/πλοῖα νὰ ναυτολογηθῶσιν. Ἀλλὰ νομίζω ὅτι τοῦτο δὲν μᾶς πειράζει, διότι ὁ ναύσταθμος θὰ ἔχῃ πολλὰς ἐργασίας, καὶ δυνάμεθα νὰ τοὺς μεταχειρισθῶμεν εἰς τὸν Ναύσταθμον ἕως οὐ λήξουν οἱ τρεῖς μῆνες. Ἡ διαφορὰ θὰ ἦναι ὅτι θὰ πληρώσωμεν εἰς τρεῖς μῆνας ὅ,τι ἠθέλαμεν πληρώσει ἴσως εἰς ἓν ἔτος καλῶς ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου τὰ ἔργα αὐτὰ θὰ προαχθοῦν περισσότερο καὶ θὰ τελειώσῃ εἰς τρεῖς μῆνας ὅ,τι ἄλλως δὲν ἦθελε τελειώσῃ εἰμὴ εἰς ἓν ἔτος.

γ'. θὰ λάβωσι δίμηνον προκαταβολήν, ἄλλως δὲν κατορθώνομεν τίποτε, διότι τὰ ἐμπορικὰ πλοῖα τοῖς δίδουν τρίμηνον προκαταβολήν.

Τοὺς ὄρους τούτους βλέπω ἀναποφεύκτους καὶ τοὺς παρεδέχθην. Διέταξα δὲ τὸν Ῥαφαήλ νὰ μεταβῇ ἀμέσως εἰς Ἵδραν καὶ τὸν ἐπεφόρτισα ν' ἀρχίσῃ³ τὴν ναυτολογίαν 150 ἀνδρῶν. Δὲν πιστεύω νὰ εὕρῃ τόσους κατὰ τὴν παροῦσαν ἐποχὴν 100 ὁμως/εἶμαι βέβαιος ὅτι θὰ τοὺς εὕρῃ, καὶ θὰ ἦναι ὅλοι ἓνας καὶ ἓνας, ἔτοιμοι εἰς ὅλα.

Ἀλλὰ διὰ τὴν προκαταβολήν θὰ μᾶς χρειασθοῦν χρήματα. Περὶ τούτου σᾶς γράφει ὁ Διευθυντὴς τοῦ Ναυστάθμου, καὶ πρέπει νὰ μᾶς τὰ στείλητε ἄνευ ἀναβολῆς.

Ἐχω σκοπὸν νὰ στείλω καὶ εἰς Σπέτσας διὰ νὰ ναυτολογήσω καὶ ἐκεῖθεν εἰ δυνατόν, ἀλλὰ δὲν ἔχω πλοῖον νὰ στείλω. Ταχύνατε νὰ μοὶ στείλητε τὸν Καρχαρίαν ἀμέσως.

Σκοπεύω νὰ μεταβῶ αὐτοπροσώπως εἰς Ἵδραν ἐντὸς ὀλίγων⁴ ἡμερῶν

Ταῦτα ἐν βία

ὁ σὸς

Ἄθ. Α. Μιαούλης

1. Ὁ Ἵδραῖος ναυτικός Ἀλέξανδρος Ῥαφαήλ διακρίθηκε κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ὡς ἀγωνιστὴς καὶ πυρπολητὴς. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν παρέμεινε στο ναυτικὸ κα ἀποστρατεύθηκε μὲ τὸ βαθμὸ τοῦ ἀντιπλοιάρχου (βλ. ἄρθρον στὴν Μεγάλη Ἐλληνικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια, τ. ΚΑ', σ. 68).

2. Στὸ χφ. ναυτολογηθῶσι.

3. Στὸ χφ. ἀρχίσῃ.

4. Στὸ χφ. ὀλίγον.

5.

Ἐπιστολή του λοχαγοῦ Δ. Τζήρου πρὸς τὸν Δημ. Μπότσαρη
(Σῦρος, 4 Μαρτίου 1862, πρωτ.)

Σῦρος τῇ 4 Μαρτίου 1862.

Κύριε Ἰπουργέ προσκυνῶ!

Ἐκ τῆς ὑποβληθείσης πρὸς τὸ Ἰπουργεῖον ἐκθέσεώς μου καὶ ἐκ τοῦ τηλεγραφήματος, ἐπληροφορήθητε περὶ τῆς ἐν Κύθῳ παντελοῦς καταστροφῆς τῶν στασιαστῶν, ἥδη λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ Σᾶς εἰδοποιήσω ὅτι χθες περὶ τὴν ἐσπέραν ἀπεβιβάσθημεν εἰς τὴν πόλιν ἐν ἣ ἐπικρατεῖ ἄκρα ἡσυχία, τὰ δὲ πνεύματα τῶν στασιαστῶν πολιτῶν ὡς καὶ ἀπάντων τῶν λοιπῶν καθησύχασαν.

Σᾶς παρακαλῶ νὰ ἐπισπεύσητε τὴν ἐκδοσιν τῆς διαταγῆς Σας περὶ τῶν προσελθόντων στρατιωτῶν.

Κατελάβαμεν ὅλην τὴν ὁποίαν οἱ στασιασταὶ εἶχον πυρίτιδα, ὅπλα, 6^{1/2} γρούπους¹ χρημάτων τὰ ὅποια ἔχω ἐσφραγισμένα ἐντὸς τοῦ ἀτμοκινήτου ἢ Καρτερία, ὡς καὶ πολὺ μόλυβδον, διὰ τὰ ὅποια διατάξατε τί πρέπει νὰ γένῃ.

Προσφέρετε παρακαλῶ τὰ σεβάσματά μου εἰς τὴν Κυρίαν Χαρίκλιαν.

Τὰ δὲ παιδιὰ ἀσπάζομαι.

Μένω

ὁ ὑμέτερος

Δ. Τζήρος

6.

Περὶ χορηγήσεως ἀδείας εἰς τὸν Δημ. Μπότσαρη
(Ἀθῆναι, 19 Φεβρουαρίου 1863, ἀντιγρ.)

Ἄριθ. πρωτ. 4624.

Ἐν Ἀθήναις τὴν 19 Φεβρ(ουαρί)ου 1863.

Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος

Τὸ Ἰπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν

Πρὸς τὸ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν

Παρακαλεῖσθε, Κύριε Συνάδελφε, ἵνα εὐαρεστούμενος κοινοποιήσητε ἀρμόδιως εἰς τοὺς ἐν Κερκύρα διαμένοντας μετ' ἀδειαν ὑποστράτηγον Σ. Μήλιον, υποστράτηγον Γ. Καρατζᾶν, Ἀντισυνταγματάρχην τοῦ πυροβολικοῦ Δ. Βότσαρην καὶ ταγματάρχην τῶν Γ. Ἐπιτελῶν Ν. Μάνον, ὅτι διὰ σημερινοῦ θεσπίσματος ἐχορηγήθη κανονικὴ παράτασις ἀδείας διὰ τὸ αὐτὸ μέρος εἰς μὲν τὸν πρῶτον τρίμηνος, εἰς δὲ τὸν δεύτερον δίμηνος, εἰς δὲ τὸν τρίτον τετράμηνος καὶ εἰς τὸν τέταρτον δίμηνος.

Ὁ Ἰπουργός

Α. Σμόλεντς.

1. Ἡ λέξις εἶναι ἰταλικῆς προελεύσεως καὶ σημαίνει μικρὸ σωρὸ πραγμάτων ἢ καὶ

7.

Κοινοποίηση εγγράφου τοῦ Ὑπουργείου Στρατιωτικῶν πρὸς τὸν Δημ. Μπότσαρη

(Ζάκυνθος, 8 Μαρτίου 1863, πρωτ.)

Ἐν Ζακύνθῳ τὴν 8 Μαρτ(ί)ου 1863.

Ἀριθ. 65.
Ὑποπροξενεῖον
τῆς Ἑλλάδος

Πρὸς τὸν ἐνταῦθα διατρίβοντα
Ἀντισυνταγματάρχην τοῦ Πυροβολικοῦ
Δ. Βότσαρην

Κατ' ἀνωτέραν διαταγὴν, σπεύδομεν νὰ κοινοποιήσωμεν Ὑμῖν, ἐν ὀπισθογράφῳ τὸ ὑπ' ἀριθ. 4624 καὶ ἀπὸ 19 Φεβρουαρίου, τ.ἔ. ἔγγραφο τοῦ ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν Ὑπουργείου πρὸς γινῶσιν Σας.

Ὁ ὑποπρόξενος
Κ. Φραγκοῦδης

8.

Ἐπιστολὴ τοῦ Γ. Λαμπρινάκη πρὸς τὸν Δημ. Μπότσαρη
(Πάτρα, 12 Ὀκτωβρίου 1864, πρωτ.)

Ἐν Πάτραις τῇ 12 Ὀβρίου 1864

Σεβαστέ μοι Κύριε.

Ἀθήνας.

Ἐπερίμενα ἀπ' ὥρας εἰς ὥραν νὰ μάθω τὴν ἀνάκλησιν τοῦ ψηφίσματος, ἀλλ' οἱ πόθοι μου, ἐπληρώθησαν.

Οὐδὲ ποτὲ ἐχάρην¹ τόσον, ὅσον τὸ σάββατον τὸ ἐσπέρας ὅπου διὰ τοῦ τηλεγράφου, ἔμαθα τὴν εὐάρεστον εἶδησιν², ὅτι τὸ ψήφισμα καταργήθη. Ἦ χαρὰ μου, ἐστάθη ἀνέκφραστος, διότι οἱ ἀγνοοὶ καὶ ἔνδοξοι πατριῶται μένουσι ελευθεροί, ὅπως ἐνεργήσουν, ἀπὸ τοῦδε τὰ μεγάλα σχέδια πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς ἄλλης³ πατρίδος.

Ἐν τούτοις σας ἐσυγχαίρω ἐκ καρδίας καὶ εἶθε, ν' ἀκούω τιμὰς καὶ δοξας

ομάδα ἀνθρώπων. Σημαίνει ἐπίσης καὶ χρηματόδεμα (βλ. Λεξικὸν «Π ρ ω τ ἰ α ς» στὸ οἰκεῖο λῆμμα).

1. Στὸ χφ. ἐχάρην.
2. Στὸ χφ. εἶδισιν.
3. Στὸ χφ. ἄλλης.

διὰ τὸ ὑμέτερον, καὶ ἐξοχον ὑποκείμενόν σας, μεθ' οὐ, ἔχω τὴν τιμὴν νὰ εἶμαι πιστὸς δοῦλος σας.

Σας προσκυνῶ,

ὁ εὐπειθέστατος¹

Γ. Λαμπρινάκης

9.

Ἐπιστολὴ τοῦ Ι. Μαργιώλη πρὸς τὸν Δημ. Μπότσαρη
(Ἀχυρὰ, 23 Ὀκτωβρίου 1864, πρωτ.)

Τῆ 23 Ὀκτωβρίου² 1864 ἐξ Ἀχυρᾶ³.

Ἀξιότιμε Κύριε!

Ἀνέκφραστον χαρὰν ἐποίησεν ἐν τῇ καρδίᾳ μου ἡ δικαία ἀθώωσίς σας· εἶθε διὰ τὸ καλὸν τῆς πατριδος τάχιστα νὰ ἔλθητε ἐν τοῖς πράγμασιν, ὅπερ ἀπαρητηρητὶ παρά τε τῶν ἐπιστηθίων φίλων σου καὶ μὴ πιστεύεται. Σᾶς προσκυνῶ καὶ εἶμαι πρόθυμος τῶν διαταγῶν σας φίλος.

Ἴω: μαργιώλης

καγῶ Βασίλειος Κετίνης ἀνεψιὸς τοῦ κ. Ἴω. Μαργιώλη σᾶς προσκυνῶ.

Τω Γενναιοτάτῳ Κυρίῳ Κυρίῳ

Δημητρίῳ Μ. Βότσαρη, συνταγματάρχῃ κλπ.

Εἰς Ἀθήνας.

10.

Περὶ διορισμοῦ τοῦ Δημ. Μπότσαρη ὡς Ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν
(Ἀθῆναι, 18 Δεκεμβρίου 1866, πρωτ.)

Ἐν Ἀθήναις τῆ 18 Δεκεμβρίου 1866.

Ὁ Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου.

Πρὸς

Τὸν Κύριον Δημήτριον Μ. Βότσαρη,

Βουλευτὴν.

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ γνωστοποιήσω ὑμῖν, Κύριε, ὅτι, διὰ Β. Διατάγματος, ὑπὸ σημερινῆν ἡμερομηνίαν, ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεὺς εὐηρεστήθη νὰ διορίσῃ ὑμᾶς ὑπουργὸν ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν.

Ὁ Πρόεδρος

Α. Κουμουνδοῦρος

1. Στὸ χφ. εὐπιθέστατος.

2. Στὸ χφ. Ὀκτωμβρίου.

3. Πρόκειται γιὰ τὸ χωριὸν Ἀχυρὰ τῆς περιφέρειας τοῦ πρώην δήμου Ἐχίνου τῆς

11.

Ἐπιστολὴ ὁμάδος επαναστατῶν πρὸς τὸν συνταγματάρχη¹
(Μονὴ Σπηλιᾶς Καρδίτσης, 4 Ἰανουαρίου 1867, πρωτ.)

Ἀξιότιμε Κύριε Συνταγματάρχα

Ἐν Μονῇ Σπηλιᾶς τὴν 4 Ἰανουαρίου 1867.

Χθὲς μᾶς ἤλθεν εἶδησις² ἐξ ἀξιοπίστου πηγῆς ὅτι τέσσαρες πασιᾶδες συνελθόντες εἰς Τρίκκαλα καὶ συσκεφθέντες³ ἀπεφάσισαν νὰ μᾶς ἐπιτεθῶσι πανστρατιᾷ⁴. Ἐπέκεινα⁵ τῶν χιλίων τακτικῶν καὶ ἀτάκτων ὀθωμανῶν ἤλθον χθὲς εἰς χωρίον Σιάμου⁶ καὶ οἱ λοιποὶ περιεμένοντο ἐκεῖ. Ἐπίσης ὁ Χαντζῆ Ἐμὶν⁷ πασιᾶς ἐξ Ἄρτης μεθ' οὗ τὴν 27 λήξαντος ἐσυνήφθη μάχην εἰς τὴν Γέφυραν⁸ Κουράκου⁹ μετὰ τῶν ἡμετέρων εἰς ἣν ἐφονεύθησαν πέντε τουρκαλβανοὶ καὶ ἐπληγώθησαν ὑπὲρ τῶν δέκα. Προτίθεται νὰ μᾶς ἐπιτεθῇ ἀπὸ τὴν Γέφυραν Κουράκου. Τοιαύτην¹⁰ συνενόησιν¹¹ ἔχουν ὥστε ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ νὰ μᾶς προσβάλλουν πανταχόθεν, ἡμεῖς δὲ οὐδόλως ἐπτοήθημεν ἀπὸ τὴν πολυάριθμον ταύτην δύναμιν τῶν Τούρκων, ἀλλὰ θὰ ἀντιτάξωμεν ἀποφασιστικῶς κατ' αὐτῶν πολιορκούμενοι ἐν ἀνάγκῃ ἐντὸς τῆς Μονῆς ταύτης. Ταῦτα γνωστοποιοῦντες ὑμῖν, σᾶς παρακαλοῦμεν νὰ τηλεγραφή[σε]τε τὸν Κον Δῆμ. Μ. Βότζιαρην, Ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν, καὶ εἰς ὅποιον ἄλλον γνωρίζετε πατριώτην νὰ μᾶς ἐπισχύσουν τὸ ταχύτερον, διότι ἐνδέχεται νὰ μᾶς ἔχωμεν ἔλλειψιν¹² ἀπὸ πολεμοφόδια καὶ λοιπὰ ἂν ἡ πολιορκία¹³ μας διαρκέσῃ ἐπὶ πολὺ· ὑμεῖς δὲ ὅσους ἀνθρώπους δυνηθῆτε νὰ μᾶς στείλετε πρὸς ἐπικουρίαν σᾶς παρακαλοῦμεν.

επαρχίας Βονίτσης (βλ. ἄρθρο στὴν Με γ ἄ λ η Ἐ λ λ η ν ι κ ῆ Ἐ γ κ υ κ λ ο π α ι δ ε ἰ ἄ σ τὸ οἰκεῖο λῆμμα).

1. Τὸ ὄνομα τοῦ παραλήπτη καὶ ὁ τόπος διαμονῆς πού αναγράφονται στὸ κάτω ἀριστερὸ μέρος τῆς σελίδας εἶναι δυσανάγνωστα.

2. Στὸ χφ. εἰδισις.

3. Στὸ χφ. συσκευθέντες.

4. Στὸ χφ. παν στρατιᾷ.

5. Στὸ χφ. ἐπέκεινα.

6. Σιάμος, χωριὸ τῆς ἐπαρχίας Καρδίτσης.

7. Στὸ χφ. ἡμῖν.

8. Στὸ χφ. Γέφειραν.

9. Ἡ γέφυρα τοῦ Κοράκου βρισκόταν σὲ τουρκοκρατούμενο ἔδαφος. Ἄναμεσα ἀπὸ αὐτὴν καὶ ἀπὸ τὴν γέφυρα τῆς Τατάρνας περνοῦσε ἡ ὁροθετικὴ γραμμὴ τῶν πρώτων ἐλληνικῶν συνόρων.

10. Στὸ χφ. τηαυτην.

11. Στὸ χφ. συνενόησιν.

12. Στὸ χφ. ἐλειψιν.

13. Στὸ χφ. πολιορκία.

Σπεύσατε Κε. Συνταγματάρχα νά υποστηρίξετε καί συνδράμετε¹ τήν επανάστασιν ἅπαντες οἱ πατριῶτες, διότι ἡ πατρίς σᾶς προσκαλεῖ στενάζουσα.

Σᾶς ἀσπαζόμεθα σὺν τῷ ἱερῷ ἀγῶνι

οἱ ὡς ἀδελφοί σας²

Ἄπ. ἀλεξανδρῆ

Ιω. κουσιβακις

Οικονόμος

Γεώργιος Καπαιωαννηδης ἐκ λιασκόβω

γηανο

θωμας Γ Πεζιοπολος Κομποριανα

Ιω. γεοργιου σηρμηνητσι

Αν: σβάρνας σιρμιτσι

Δημητρης Ν. νταῆ Μεσινηκόλα

Ν:

Ἰω. οἰκονόμου Βραγγιανᾶ

Νικόλα Στάθης

Ἀργύρης Δημήτρης

12.

Ἐπιστολή του Γ. Καραουλου πρὸς τὸν Δημ. Μπότσαρη

(Νευρόπολις, 9 Φεβρουαρίου 1867, πρωτ.)

Ἐκλαμπρότατε!

σ. 1

Συγγνώμην ζητῶ, διότι εὐρέθην τόσον σιωπηλὸς πρὸς ὑμᾶς διὰ τὰ τῆς πατρίδος μας καὶ τὰ ἐμὰ δεινοπαθήμα-α, π' ἦν ἐθεώρουν ἐμαυτὸν καὶ θεωρῶ ἔτι στρατιώτην τῆς ταξιαρχίας Σας, καὶ τῷ ὄντι ψυχῇ τε καὶ σώματι εἰργάσθην καὶ ὀλονὲν ἐξακολουθῶ ὅσον δύναμαι ν' ἀνταποκριθῶ εἰς τὰς χάριν πατριωτισμοῦ μεγάλας καὶ ἐντίμους ἐντολὰς Σας, καὶ διὰ τοῦτο ἕως ἡδὴ δὲν ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ Σᾶς ζητήσω διασάφισιν τῶν ἐντολῶν Σας ἐκείνων. Ἐπειδὴ ὁμως τὴν σήμερον παρατηρῶ ὅτι μεταξὺ τῶν ἐντολῶν καὶ τῶν πραγμάτων υπάρχει διαφορὰ ἐναντία καὶ ἄγνωστος εἰς ἡμᾶς, διὰ τοῦτο ἔρχομαι ὡς ἐντίμος στρατιώτης Σας νὰ Σας ἐξιστορήσω τὴν ἀπορίαν μου διὰ τὰ πράγματα καὶ νὰ Σᾶς ζητήσω τὰς οδηγίας Σας.

Ἐξ ἀρχῆς ἅμα οἱ Ἀλεξανδραῖοι μὲ τὰς ὑμετέρας γραπτὰς ἐντολὰς, συστάσεις, καὶ οδηγίας ἤλθον καθόλα ἐφοδιασμένοι μὲ τὰ ἐφόδια τῆς ἐπαναστάσεως, καὶ μὲ τὰς ὑποσχέσεις ὅτι θὰ ἔχωμεν καὶ ὑμῶν καὶ ἀπάσης τῆς Ἑλλά-

1. Στὸ χφ. *συντρέμετε*.

2. Μερικὲς ἀπὸ τίς υπογραφὲς ποὺ ἐπονται εἶναι ὀλότελα δυσανάγνωστες.

δος τὴν προστασίαν καὶ συνδρομὴν ὑπὲρ ἐνισχύσεως αὐτῆς, πάραυτα ἐνηγκαλίσθησαν ἅπαντες καὶ εἰς τὸ Σύμβουλον¹ ὑμῶν ἐπέισθημεν καὶ ἐπελήφθημεν τοῦ ὑψηλοῦ ἔργου καὶ ἀνυψώσαμεν τὴν ὑπὲρ ἐλευθερίας τῆς πατρίδος μας σημαίαν, τὴν 2αν Νοεμβρίου π.ε. 1866, ἥτις κυματίζει μ' ὄλα ταῦτα εἰς τὰ ὄρη, καίτοι νηπιάζουσα ὡς ἐν σπαργάνοις. Ἐγὼ, ἐκλαμπρότατε, εἰς τὸ Σύμβουλον ὑμῶν πιστεύων, πρῶτον ἐξεπρόβησα τὸν οἶκόν μου, καὶ πασαν τὴν περιουσίαν μου ἐγκατέλειψα, ἔπειτα διήγειρα πάντας τοὺς συγγενεῖς καὶ πατριώτας, καὶ ἔπραξαν εὐχαρίστως τὸ αὐτό, καὶ ὅσα ἐξ ἡμῶν ἦσαν ἀδύνατα μέλη ἐκεῖνα ἐφροντίσαμεν νὰ ἐξασφαλισθῶσιν ὡς πρόσφυγες εἰς τὸ Ἑλληνικόν· ὅσοι δὲ ἄνδρες ἔλαβον τὰ ὄπλα καὶ ἐνίσχουν τὴν προσωρινὴν Διοίκησιν μὲ τὴν ζωὴν των. Ἐν ἐνὶ λόγῳ τὰς οἰκογενεῖας μας τὰς ἀφήκαμεν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν λιμοκτονούσας² καὶ παντὸς ἐπιτηδείου πρὸς συντήρησιν ἀπορούσας, ἡμεῖς δὲ οἱ ἄνδρες, ἂν καὶ γέροντες, κρατοῦμεν ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς ἐπαναστάσεως τὸ ὄπλον καὶ κινδυνεύομεν, οὐ μόνον κατὰ τῶν δυνάμεων τοῦ Σουλτάνου, τὰς ὁποίας, ὅσον δυνάμεθα, τεχνιέντως ἀποφεύγομεν, ὡς ὑπερτέρας, ἀλλὰ κινδυνεύομεν ἀπὸ πειν-
 2. 2
 ναν, καὶ γυμνότητα, διὰ νὰ διαφυλάξωμεν / καὶ διατηρήσωμεν τὴν προσωρινὴν Διοίκησιν Ἑπειροθεσσαλίας, τὴν ὁποίαν κατ' ἐντολὴν Σας ἐσυστήσαμεν, καὶ τὴν ὁποίαν εὐχόμεθα νὰ Σας ἀναθέσωμέν ποτε σωαν εἰς τὰς προστατίδας χεῖράς Σας. Δὲν ἀμφιβάλλω ποσῶς ὅτι γνωρίζετε καλῶς, πῶς ἐγὼ καὶ πᾶς γνήσιος ἐπαναστάτης ἐθυσίασθη καθολοκληρίαν πεισθεὶς εἰς τὰς πατρικὰς καὶ εἰλικρινεῖς ὑμῶν παραινέσεις. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ πράγματα ὕστερον τώρα τριῶν περιήπου μηνῶν μᾶς παρουσιάζονται παρ' ἐλπίδα νεκρὰ καὶ ὄχι καθὼς τὰ περιεμένομεν, καὶ μάλιστα διαδόσεις τινὲς μας βεβαιοῦσι ὅτι ἡ Ἐπανάστασις τεκταίνεται ν' ἀποσβεθῆ, διὰ τοῦτο, μὴ γνωρίζοντες δὲ καὶ τὴν καθαυτὸ τάσιν καὶ κλίσιν τῆς Ἑλληνικῆς ἐπικρατείας καὶ τῶν μεγάλων δυνάμεων διὰ τὴν Ἐλευθερίαν, καὶ βλέποντες καὶ τὴν ἀδράνειαν τῶν ἀδελφῶν μας ἐλευθέρων Ἑλλήνων, καθιστώμεθα ἀπὸ ἡμέραν εἰς ἡμέραν εἰς ἀπόγνωσιν.

Ὅθεν, Σᾶς θερμοπαρακαλῶ, ἐκλαμπρότατε, νὰ δώσητε εἰς τὸν γνήσιον τῆς ταξιαρχίας Σας στρατιώτην τὰς οδηγίας Σας, σαφεῖς, χωρὶς νὰ παρατρέξητε οὐδεμίαν δυναμένην νὰ σώσῃ τὸν στρατιώτην Σας ἀπὸ τοὺς παρατολμοὺς κινδύνους.

Τὴν προσωρινὴν Διοίκησιν θέλομεν τὴν συνοδεύει μέχρι τῆς ἀπαντησεῶς Σας καὶ τὴν διατηρεῖ μὲ τὸν Ἰ. Κοντονίκαν, καθ' ὃ παρ' αὐτῆς διετάχθημεν καὶ ἐπὶ τούτῳ ὠρκίσθημεν.

Ἡ ἐπανάστασις ζῆ καὶ προοδεύει, ἀλλ' ἄνευ τῆς συνδρομῆς καὶ προστασίας Σας οὐδὲν ἐστί.

1. Διάβαζε σύμβουλον.

2. Στὸ γφ. λοιμοκτονούσας.

Σᾶς προσκυνῶ!

Ἐν Νευροπόλει τὴν 9 Φεβρουαρίου 1867

Ὁ Εὐπειθέστατός Σας Στρατιώτης

Κάγώ Σας προσκυνῶ!

Γ. καραουλ[ο]σ

ὁ ὑμέτερος

Ἰ. κοντονηκας

13.

Ἐπιστολὴ τῶν ἀδελφῶν Ἀλεξανδρῆ πρὸς τὸν Δημ. Μπότσαρη

(Κοπλέσι Δυτ. Ἀγρᾶφων, 8 Μαΐου 1867, πρωτ.)

Κοπλέσι Δυτ. Ἀγρᾶφων 8 Μαΐου [1867]

σ. 1

Σεβαστέ ἡμῖν θεῖε! Σὲ προσκυνοῦμε

Εἴμεθα υγιεῖς καὶ τὸ αὐτὸ ἐπιθυμοῦμεν εἰς ὑμᾶς καὶ ἅπασαν τὴν οἰκογένειαν ὑμῶν. Σήμερον ἕκαμα ὡς πρόεδρος (ος) τῆς Προσωρ. Διοικήσεως τῆς Ἡπειροθεσσαλικῆς ἐπαναστάσεως ὑπόμνησιν τῶν ὄσων με ὑπεσχέθη ἡ Κεντρικὴ ἐν Ἀθήναις ἐπιτροπὴ πρὸς αὐτὴν τὴν ἐπιτροπὴν καὶ τὴν παρακαλῶ νὰ ἐνθυμηθῇ τὰς ὑποσχέσεις της νὰ παρέξῃ ἡμῖν τὰ ἀπαιτούμενα μέσα πρὸς εὐδῶσιν τῆς ἐπαναστάσεως.

Δὲν πρέπει, Σεβαστέ θεῖε, νὰ μᾶς [ἐγκα]ταλείψητε εἰς τὴν διάκρισιν τῆς τύχης καὶ τῶν ραδιούργων. Ἐδόθησαν χρήματα ἀπειθείας πρὸς ἄτομα καὶ ἐστρατολόγησαν καὶ ὡς ἐκ τούτου οὐδὲν σέβονται καὶ ὑπακούουν τὰς διαταγὰς τῆς Προσ. Διοικήσεως καὶ τοῦτο φέρει τὴν διαίρεσιν καὶ ἐπομένως τὴν καταστροφὴν τῆς ἐπαναστάσεως.

Ἐνταῦθα ἐρχόμεθα νὰ σᾶς παρακαλέσωμεν ὅπως ἐνεργήσητε νὰ δοθῇ μία βοήθεια εἰς τοὺς σπουδάζοντας ἀδελφούς τοῦ γραμματέως ἡμῶν Θεοδ. Παπαδημητρίου ἢ Σκουταρέλα καὶ τοῦ παρ' ἡμῖν σωματάρχου Φωτίου Παπαδημητρίου ἐνωμοτάρχου ἐν ἀδείᾳ διατελ. οὖντος. Οἱ εἰρημέ/[νοι] ἕκαμαν ἀναφορὰν πρὸς τὴν Προσ. Διοίκησιν τὴν ὁποίαν ἀναφορὰν διευθύναμεν πρὸς τὴν ἐν Ἀθήναις Κεντρικὴν ἐπιτροπὴν καὶ συμφώνως με τὴν ἀναφορὰν ταύτην σὲ παρακαλοῦμεν νὰ ἐνεργήσης, διότι οἱ εἰρημένοι συναγωνιζόμενοι με ἡμᾶς εἶναι χρησιμώτατοι καὶ ὠφελιμώτατοι.

σ. 2

Σᾶς παρακαλοῦμεν καὶ πάλιν νὰ ἐνεργήσητε νὰ μᾶς σταλῶσι τὰ ἀπολύτως ἀναγκαῖα χρήματα διότι ἄνευ τούτων δὲν δυνάμεθα νὰ κινηθῶμεν.

Σᾶς προσκυνοῦμεν καὶ πάλιν καὶ ἀναμένομεν τὰς διαταγὰς Σας.

Προσθέτομεν δ' ἡμῖν ὅτι ἤδη εὕρισκόμεθα εἰς ὁμόνοιαν καὶ σύμπνοιαν ἀδελφικὴν με τοὺς Κυρίους Γεώρ. Καραούλην, Ἰωάν. Κοντονίκαν, Φώτ. Κοντονίκαν καὶ με τοὺς Κοσουφακίους καὶ φροντίζομεν με αὐτούς νὰ φέρωμεν τὴν ὁμόνοιαν καὶ με τοὺς λοιπούς ὄλους καὶ ἐλπίζομεν εἰς τὸν Θεὸν νὰ ἐπιτύχωμεν ὡς ὑποχωροῦντες καὶ μετριοφρονοῦντες ἐνώπιον πάντων.

α. 3 Σήμερον δὲ ἐκάμαμε [μίαν] ἐγκύκλιον ἐκ μέρους τῆς Προσω. Διοικήσεως πρὸς ἅπαντας τοὺς ἐθελον[τάς] διὰ νὰ συγκεντρωθοῦν πρὸς τὰ μέρη τῆς Ἡπείρου, ὅπως ἐκ συμφών[ου] εἰσβάλλωμεν εἰς Ῥαδοβύζιον καὶ τὰ Τζιουμέρκα, καὶ ἐλπίζομεν [νὰ] ἐπιτύχωμεν, καὶ κατόπιν θέλομεν γράψει τὰς ἐνεργείας μας.

οἱ ἀνεψιοί Σου.

Δημήτριος Ἀ. Ἀλεξανδρῆς

Γ. Ἀλεξανδρῆς

14.

Ἐγγραφο τοῦ Ὑπουργείου Στρατιωτικῶν περὶ συστάσεως ἐπιτροπῆς ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Δημ. Βότσαρη
(Ἀθήναι, 6 Ἰουνίου 1868, πρωτ.)

Ἀριθ. 12193

Ἀθήναι, τῆ 6 Ἰουνίου 1868

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Κατεπεῖγον

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΩΝ

Πρὸς

Τὸν ἀντισυνταγματάρχην τοῦ Πυροβολικοῦ Δημ. Βότσαρη

Σχηματίζομεν ὑπὸ τὴν προεδρίαν ὑμῶν, ἐπιτροπὴν συγκειμένην ὑπὸ τῶν ταγματάρχων Ἀ. Καρνάλη καὶ Θ. Κοσσαντέλη μελῶν.

Σκοπὸς τῆς ἐπιτροπῆς ἐστὶ νὰ μᾶς προτείνῃ τὸ κατάλληλον σύστημα ὄπλων ὀπισθογεμῶν πρὸς χρῆσιν τοῦ Στρατοῦ, καθὼς καὶ κατὰ ποῖον σύστημα νὰ τροποποιηθῶσι τὰ πρὸς χρῆσιν τοῦ Στρατοῦ εὐρισκόμενα ὄπλα ἐξ ὀπισθογεμῶν.

Ἡ ἐπιτροπὴ θέλει συνέλθει ὅσον τάχιστα ἐν τῷ Ὑπουργείῳ ἔνθα θέλουσι τῇ χορηγηθῆ μία ἐκθεσις τοῦ λοχαγοῦ Ἰωάννου Ῥοδίου καὶ ἄπασαι αἱ ἀναγκαῖαι πληροφορίαι ὑπὸ τοῦ τμήματος τοῦ Πυροβολικοῦ.

Μετὰ δὲ τὸ πέρασ τῶν ἐργασιῶν τῆς θέλει μᾶς ὑποβάλει τὴν περὶ τούτου γνωμοδότησίν τῆς.

Τὰ λοιπὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς εἰδοποιήθησαν παρὰ τοῦ ἐνταῦθα Φρουραρχείου περὶ τῆς συγκαλέσεως τῆς ἐπιτροπῆς ταύτης.

Περὶ σχηματισμοῦ
ἐπιτροπῆς.

Ὁ
(Τ.Σ.) Ὑπουργὸς
Σ. Μήλιος

15.

Ηροκλήρνη περι ιδρύσεως τοῦ Κερκυραϊκοῦ Συλλόγου «Ριπῆς»
(Κέρκυρα 8 Ἀπριλίου 1869, πρωτ.)

Κερκυραϊκὸς Σύλλογος Ῥιπῆς

σ. 1

Ἡ κατ' ἰδίαν ἐξάσκησις τῶν πολιτῶν εἰς τὴν χρῆσιν τῶν ὅπλων, καὶ ἰδίως τῶν εὐστοχῶν, θεωρεῖται δικαίως οὐχὶ μόνον διασκέδασις ὠφέλιμος, ἀλλὰ καὶ ἐνασχόλησις συντελοῦσα μεγάλως εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ στρατιωτικοῦ φρονήματος. Εἶναι δὲ καὶ ἀρίστη προπαρασκευὴ τοῦ πολίτου εἰς τὰ σπουδαῖα καθήκοντα, ὅσα θέλει ποτὲ κληθῆναι ἐκπληρώσει πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς πατρίδος, εἴτε ἐν ταῖς τάξεσι τῆς Ἐθνοφυλακῆς, εἴτε ἐν ταῖς τοῦ μονίμου στρατοῦ.

Τὴν ἀνάγκην ταύτην ἀναγνωρίζοντα, πλεῖστα τῶν πεπολιτισμένων Ἐθνῶν ὠργάνωσαν ἀπὸ πολλοῦ, κατὰ πόλεις, κώμας καὶ χωριά, εἰδικούς συλλόγους ριπῆς. Ἀσχολοῦνται δὲ ἀνεנדότως καὶ μετὰ πόθου εἰς τὴν ὠφέλιμον ταύτην διασκέδασιν, ἣν προτιμῶσι πάσης ἄλλης, διότι θεωροῦσι ταύτην ὡς τὴν μᾶλλον ἀνδρικήν καὶ τὴν μᾶλλον ἀρμόζουσαν εἰς Ἐθνος ἐλεύθερον.

Τὸ Ἑλληνικὸν Ἐθνος, προοδεῦον ὁσημέραι εἰς τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας, καὶ ὑπερτεροῦν κατὰ τοῦτο τῶν πλείστων ἐν τῇ Ἀνατολῇ λαῶν, δὲν πρέπει νὰ εὐρίσκηται εἰς ἥσσανα θέσιν καθόσον ἀποβλέπει τὴν ἀνδρικήν καὶ στρατιωτικὴν ἀνάπτυξιν καὶ πειθαρχίαν καὶ τὴν εἰς τὰ ὅπλα ἐξάσκησιν καὶ ροπὴν. Ἀνισότης τῆς διανοητικῆς προόδου πρὸς τὴν σωματικὴν ἀνάπτυξιν ἐπιδρα ἀναμφιβόλως ἐπὶ τῶν γενικῶν καὶ μεγάλων συμφερόντων τῆς Πατρίδος.

Ταῦτα ἔχοντες ὑπ' ὄψιν, ἀπευθυνόμεθα πρὸς τοὺς κατοίκους Κερκύρας καὶ τοὺς παρεπιδημοῦντας ἐν τῇ πόλει ταύτῃ καὶ παρακαλοῦμεν τοὺς ἐπιθυμοῦντας καὶ δυναμένους ν' ἀποτελέσωσι μέρος συλλόγου ἐπὶ τούτῳ συστησμένου, ἀνοικτοῦ τοῖς πᾶσι, καὶ φέροντος τίτλον «Κερκυραϊκὸς Σύλλογος ριπῆς».

Ἡ πραγματοποίησις τοῦ ἐπιδωκομένου σκοποῦ ἀπαιτεῖ ἀναγκαίως καὶ ἐκ προοιμίων δαπάνας τινὰς ὧν πρῶτισται εἰσὶν αἱ ἀκόλουθοι.

α) Ἀνέγερσις παραπήγματος.

β) Ἀνέγερσις τειχίσματος καὶ βληματοδόχης.

γ) Προπαρασκευὴ τοῦ ἐδάφους.

δ) Ἀγορὰ ὅπλων τινῶν εὐστοχῶν διὰ τοὺς μὴ ἔχοντας.

ε) Κατασκευὴ σκοπῶν.

στ) Ἀντιμισθία ἐπὶ τινὰ χρόνον ἀτόμου τινὸς εἰδικοῦ προσληφθησομένου διὰ τὴν ὀργάνωσιν τοῦ συνόλου τῆς ὑπηρεσίας καὶ τὴν πρακτικὴν ἐκγύμνασιν τῶν μελῶν τοῦ συλλόγου.

ζ) Ἀντιμισθία τοῦ ἀπολύτως ἀναγκαίου προσωπικοῦ διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ συλλόγου.

Ἴνα καλυφθῶσιν αἱ δαπάναι αὗται, ὧν τινὲς ἀνάγκη νὰ γίνωσιν ἀμέσως

σ. 3

και ἐξ ἀρχῆς, ἄλλαι δὲ ἀποβλέπουσι τὰς διαρκεῖς εἰς τὸ μέλλον δαπάνας, κα-
νονίζονται δὴ εἶδη συνεισφορῶν, ἡ μὲν κατὰ τὴν ἐγγραφὴν ἐκάστου μέλους,
ἡ δὲ κατὰ μῆνα. Καὶ ἡ μὲν πρώτη, ἥτοι ἡ ἀρχικὴ καταβολή, ἐκ πενήντα
δραχμῶν, ἀποδοθήσεται εἰς δύο ἢ καὶ πλειότερας δόσεις, ἐξ ὧν ἡ πρώτη ἀμέ-
σως μετὰ τὴν κατάρτισιν τοῦ συλλόγου, αἱ δὲ λοιπαὶ μετὰ προηγουμένην πρόσ-
κλισην / τῆς διευθυνούσης Ἐπιτροπῆς. Ἡ δευτέρα καταβολὴ ἔσεται ἐκ δρα-
χμῶν τριῶν κατὰ μῆνα, καὶ χρησιμεύσει πρὸς συντήρησιν τῶν παραπηγμάτων,
ὄπλων κτλ, πρὸς ἀντιμισθίαν τοῦ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ συλλόγου ἀσχολουμένου
προσωπικοῦ καὶ πρὸς συντήρησιν τῶν σκοπῶν.

Ἄμα ἐγγραφῶσι κάτωθι τῆς παρούσης πενήντα μέλη, θέλουσι συνέλ-
θει εἰς συνεδρίασιν, ὅπως ἐκλέξωσιν Ἐπιτροπὴν, ἥτις θέλει συντάξει τὸν Κα-
νονισμόν τοῦ συλλόγου τῆς ῥιπῆς. Τοῦ Κανονισμοῦ τούτου γενομένου ὀριστι-
κοῦ, τὰ αὐτὰ μέλη, καὶ ὅσα μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἤθελον ἐγγραφῆ, ἐκλέ-
γουσι τὴν ὀριστικὴν Ἐπιτροπὴν τῆς Διευθύνσεως. Μετὰ τὴν ἐκλογὴν ταύτην
ὁ σύλλογος θεωρεῖται καθηρτισμένος καὶ αἱ καταβολαὶ ἄρχονται.

- Οἱ ὑποφαινόμενοι θέλομεν θεωρεῖ καύχημα ἡμῶν ἂν ὁ προτεινόμενος
Κερκυραϊκὸς σύλλογος ῥιπῆς καταρτισθῆ / καὶ εὐδοκιμησῆ. Ἐλπίζομεν δὲ ὅτι
ὁ σύλλογος ἡμῶν, πλὴν τῶν λοιπῶν ἀγαθῶν ἀποτελεσμάτων, θέλει χρησιμεύ-
σει ὡς ἀφετηρία καὶ πρότυπον πρὸς σύστασιν ἄλλων τοιούτων ἰδρυμάτων εἰς
ἄλλα σημεῖα τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐπομένως συντελέσει εἰς τὴν περὶ τὴν χρῆσιν
τῶν ὄπλων ἐπιδεξιότητα.

Ἐν Κερκύρα τῇ 8 Ἀπριλίου 1869

Δ. Μ. Βότσαρης

Ν. Μαυροκορδάτος

(ἔπονται 114 ὑπογραφαί)

□ 8

Προσθήκη εἰς τὴν Προκήρυξιν

Ἐπειδὴ ἡ προκαταβολὴ τῶν 50 δραχμῶν ἐσημειώθη ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀρι-
θμοῦ 50 ὡς ἐγγιστα μελῶν διὰ τὰς πρῶτον καὶ ἀναποφεύκτους δαπάνας, γίνεται
δῆλον ὅτι ἐφ' ὅσον ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐταίρων ὑπερβαίνει τοὺς 50, θέλει ἐλαττω-
ταὶ ἡ προκαταβολὴ ἀναλόγως μέχρι τοῦ ποσοῦ ὅπερ ἤθελον ἀποφασίσαι ὁ συλ-
λογος κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ συνεδρίασιν εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ κανονισμοῦ.
Φρονοῦμεν δέ, ὅτι, ἂν εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν ὑπάρχωσι πλειονες
τοῦ ἐνὸς ἐταίρου, δύναται νὰ γίνῃ διὰ τὰ λοιπὰ μέλη ἐλάττωσις μέχρι τοῦ ἡμι-
σεος τῆς ἀρχικῆς καταθέσεως. Οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι, πολιτικοὶ ἢ στρατιωτι-
κοί, ἢ τυχὸν μετατιθέμενοι θέλουσιν ὑποχρεοῦσθαι εἰς μόνην τὴν καταβολὴν
τοῦ ποσοῦ τοῦ ὀφειλομένου ἐφ' ὅσον διέμενον ἐνταῦθα.

Ἐν Κερκύρα τῇ 30 Ἀπριλίου 1869.

Δ. Βότσαρης.

Ν. Μαυροκορδάτος.

16.

Ἐπιστολὴ τοῦ Δ. Γρίβα πρὸς τὸν Δημ. Μπότσαρη

(Περατιὰ, 1 Ἰουλίου 1869, πρωτ.)

Ἀδελφέ!

σ. 1

Ὁ Κορωνάιος, ὁ γνωστὸς πρὸ καιροῦ ἐργαζόμενος, ὅπως ἐξετάσῃ τὰ πράγματα, ὅπου δὲν πρέπει, καὶ ἐπιρρίψῃ τὴν εὐθύνην τῆς ἀποσυνθετικῆς καταστάσεως, εἰς ἣν ἔφερε τὴν Ἀκαρνανίαν, εἰς ἐμέ, ἵνα καλύψῃ τὴν ἀνικανότητά του, καθόσον πᾶν ἄλλο πράττει, ἢ νὰ καταδιώκῃ ληστείαν, χθὲς προέβη ἀπροκαλύπτως εἰς μέτρα καὶ κατ' ἐμοῦ τοῦ ἰδίου. Θὰ σοὶ φανῇ παράδοξον.

Διάφορα ἀποσπάσματα τοῦ συγχρόνως εὐρέθησαν περίξ τοῦ περιβόλου τῆς ἀγροτικῆς οἰκίας μου ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ ὑπασπιστοῦ του, ὑπολοχαγοῦ Νικολαΐδου, ὅτε ὡσαύτως εἶχον καταληφθῆ δι' ἀποσπασμάτων ὄλαι αἱ δίοδοι, δι' ὧν τὸ κτῆμά μου συγκοινωνεῖ μετὰ τῆς ἐπαρχίας. Ἀπόσπασμα ἕτερον εὐρὸν τὴν θύραν τοῦ περιβόλου κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ἀνοικτὴν εἰσῆλθεν ἐν αὐτῷ. Ἰδὼν τοῦτο ἠρώτησα, τί συμβαίνει, καὶ εἰς ὑπαξιωματικὸς τοῦ ἀποσπάσματος μοὶ ἐνεχείρισεν ἀπλῆν σημείωσιν, φέρουσαν δύο ὀνόματα, ἄγνωστα εἰς ἐμέ, δῆθεν φυγοδίκων, προσθέσας μοι, ὅτι τούτους τοὺς ζητεῖ ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ ἀρχηγοῦ, ὅστις διέμενον εἰς τὰς παρ' αὐτοῦ καταληφθείσας θέσεις περίξ τοῦ περιβόλου. Ἀπήντησα, ὅτι, μολονότι τοιούτου εἴδους ἄνθρωποι δὲν ἐπισκέπτονται τὸ κτῆμά μου, μ' ὅλα ταῦτα ἡδύνατο ὁ ὑπαξιωματικὸς νὰ ἐξετάσῃ τοὺς ὀλίγους ἀνθρώπους, οἵτινες μένουσι διὰ τὴν ὑπηρεσίαν μου, ζητήσας, ἂν ἐκ τῶν παρόντων ἦτο τις τῶν ἐν τῇ σημείωσει νὰ παρουσιασθῶσι τὰ ἐντάλματα συλλήψεως. Ἄλλ' οὕτε ἐντάλματα ὑπῆρχον οὕτε ἐκ τῶν ἀνθρώπων μου ὑπῆρχε κανεὶς ἐκ τῶν ζητουμένων. Τότε ἀπέπεμψα τὸ ἀπόσπασμα, προσθεὶς, ὅτι ἄλλοτε, ὅταν στρατιωτικὸν ἀπόσπασμα εἰσέρχεται εἰς τὸν οἶκον ἀξιωματικοῦ, νὰ τηρῶσι τὰς ἀπαιτούμενας διατυπώσεις εἰς τοιαύτην περίστασιν.

Τινὲς ἐκ τῶν ἐργαζομένων εἰς τὰ κτήματά μου χωρικῶν, μαθόντες, ὅτι σ. 2
πολιορκοῦμαι ἐσπευδον ἐρχόμενοι εἰς τὴν οἰκίαν μου, ἵνα πληροφορηθῶσι τί συμβαίνει εἰς ἐμέ, καθόσον διεδόθη, ὅτι συλλαμβάνομαι. Τοὺς τοιούτους σπεύδοντας, ἅπαντας, ὡς ἔτυχε, τὰ περίξ ἀποσπάσματα συνελάμβανον ἀφωπλιζον καὶ μετέφερον εἰς ἐν ἀλώνι τοῦ χωρίου, μετασχηματισθὲν εἰς φυλακὴν, κακοποιοῦντες αὐτούς, εἰς τρόπον μάλιστα τοιοῦτον, ὥστε, ἕνα ἐξ αὐτῶν τραυματισθέντα σπουδαίως εἰς τὴν κεφαλὴν, δὲν ἐπέτρεψαν νὰ χορηγηθῆ ἡ ἀπαιτούμενη περιποίησις, ὅπως σταματήσῃ τὴν αἱμορραγίαν. Ὅσοι δὲ ἐθνοφύλακες παρακολούθουν τὰ μεταβατικὰ ἀποσπάσματα ἐκ τῶν περίξ χωρίων ἀφωπλίσθησαν, καὶ τὰ ὅπλα των εἰσέτι κατακρατοῦνται. Ἡναγκάσθη νὰ ἀποστείλω πρὸς τὸν διαληφθέντα ἀντιπρόσωπον τοῦ Κ^{ου} Κορωναίου τὸν συγγενῆ μου ἀνθυπολοχαγὸν Δημοσθένην Στάικον, διαμένοντα ἐνταῦθα ἐν ἀδείᾳ, ὅπως τὸν

έρωτηση εἰς τί ἀφοροῦσαν¹ τὰ τοιούτου εἴδους μέτρα του, καθόσον ἀγνοῶν τὴν διαμονὴν τοῦ ἀρχηγοῦ δὲν ἠδυνάμην νὰ ἀποτανθῶ πρὸς αὐτόν. Ἐνῶ δὲ μόνος του ὁ διαληφθεὶς ἀνθυπολοχαγὸς διευθύνετο πρὸς τὸ χωρίον, ὡς εἴρηται, μόλις ἐθεάθη μακρόθεν, τὸ ἤχημα τῆς γενικῆς συναθροίσεως ἤχησε κατ' ἐπανάληψιν, καὶ ἀπόσπασμα ἐκ 30 περίπου ἀνδρῶν ὑπὸ τινι ὑπολοχαγὸν Πετρίδην ἐκύκλωσεν αὐτόν καὶ οὕτω διεύθυνε πρὸς τὸν Κ^ο Νικολαΐδην, ὅστις τὸν εἰδοποίησεν ὅτι τὸν συλλαμβάνει, ὅπως καὶ τὸν συνέλαβε τοποθετήσας καὶ σκοπούς, καὶ τὸν ὁποῖον δὲν ἀπέλυσε εἰμή, ὅταν ὁ συλληφθεὶς ἐζήτησεν ἐπιμόνως τὸν Πάρεδρον τοῦ χωρίου, ἵνα ἐγχειρίσῃ αὐτῷ καταγγελίαν ἐπὶ παρανομῶ συλλήψει καὶ κατακρατήσῃ. Ἐν τούτοις οἱ χωρικοὶ ἐξακολουθοῦν νὰ κρατῶνται φυλακισμένοι, ἡ δὲ περιουσία των ἐκτεθειμένη εἰς τὴν διάκρισιν τῶν στρατιωτῶν ἀπόλλυται, ἂν δύναται νὰ ὀνομάσῃ τις στρατιώτας, σωρεία ἐνόπλων, μηδὲ ὅπως τοῦ ληστοῦ διαφέροντας, καὶ τοὺς ὁποίους, ἐπιφορτισμένους τὴν δημόσιον ἀσφάλειαν, εὐρέθησαν εἰς τὴν ἀνάγκην αἱ ἐν Βονίτζῃ ἀρχαὶ προχθὲς δι' ἑνὸς οὐλαμοῦ τοῦ πεζικοῦ νὰ ἀποπέμψωσιν ἐκεῖθεν, ὅταν οὗτοι / ἀποπειραθέντες τὴν προσβολὴν τῆς τιμῆς οἰκογενειῶν, ἔφερον εἰς τὴν ἀνάγκην τοὺς πολίτας νὰ ὀπλισθῶσι πρὸς ἄμυναν. Ἐν γένει λοιπὸν ἡ κατάστασις τῆς ἐπαρχίας εἶναι τοιαύτη ὡς ἐκ τῶν ἀλλεπαλλήλων ἀνοήτων καὶ ἐπιβλαβῶν μέτρων, ὥστε ἀνάγκη σπουδαία ὑφίσταται, νὰ ληφθῇ συντονωτάτη πρόνοια πρὸς πρόληψιν ἐνδεχομένων, εἰς τὰ ὁποῖα δύναται νὰ ὠθήσῃ ἡ ἀπελπισία τοὺς κατοίκους, ἀφοῦ δὲν ἔμεινε πλέον αὐτοῖς τίποτε νὰ προφυλάξωσι κατὰ τῶν ὁρδῶν τοῦ Κορωναίου, αἵτινες τὰ πάντα ἐβεβήλωσαν, καὶ αἵτινες οὐδὲ ὅπως διανοοῦνται οὐδὲ ἐρωτοῦν περὶ ληστείας, κατὰ τῆς ὁποίας οὐδὲν μέχρι τοῦδε ἔπραξαν, ὡς εἶναι γνωστὸν, ἀρσεσκομενοὶ εἰς τὴν ἀκολασίαν, ἐν ἡ ζῶσιν ὡς ἐκ τῆς ὑπάρξεως τῆς ληστείας.

Σὲ ἀσπάζομαι

Ὁ φίλος σου

Περατιὰ² 1 Ἰουλίου [18]69.

Δ. Γρίβας.

Πρὸς

Τὸν Ἀντισυνταγματάρχην καὶ Ἀρχηγὸν
τοῦ ἐν Ἐπτανήσῳ στρατοῦ Κ^ο Δ. Μ. Βότσαρην
Λευκάδα.

17.

Ἐπιστολὴ τοῦ Δ. Γρίβα πρὸς τὸν Δημ. Μπότσαρη

(Περατιὰ, 31 Ἰανουαρίου 1870, πρωτ.)

σ 1

Φίλε!

Περατιὰ τῇ 31 Ἰανουαρίου 1870

Ἡ Λευκάς ἐξακολουθεῖ νὰ χρησιμεύῃ ὡς ἄσυλον τῶν συγγενῶν τῶν λη-

1. Στὸ χφ. ἀφοροῦσαν.

2. Ἡ Περατιὰ εἶναι ἔδρα κοινότητος τῆς ἐπαρχίας Βονίτσης καὶ Ξηρομέρου (βλ. ἄρθρο στὴν Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια στὸ οἰκειο λήμμα).

στῶν οἷτινες ἐνοικιάζουσιν ἐκεῖ οἰκίας ὑπ' οψιν τῶν ἀρχῶν. Ἐννοεῖς πολὺ καλὰ ποῖα ἐμπόδια το τοιοῦτον παρεμβάλλει εἰς τὴν καταδιώξιν τῆς ληστείας. Διατρεφόμενοι οὗτοι ἐκ τοῦ πτωχοῦ φορολογουμένου λαοῦ τῆς Στερεᾶς καὶ ἀπολαμβάνοντες πλήρη ἐλευθερίαν καὶ προστασίαν μάλιστα ἐκεῖ, ἐξέρχονται πρὸς ἀντάμωσιν ἢ συνεννόησιν μετὰ τῶν συγγενῶν των ὀψέ ποτε συμβῆῖ νὰ ἐξαγορασθῆῖ τις χωρικός, ὅπως ἐξασφαλίσωσιν τὰ λύτρα καὶ ἐπανέρχονται εἰς Λευκάδα.

Πρὸ τινῶν ἡμερῶν καθ' ἃς ἔλαβον πληροφορίας ολόκληρος¹ συμμορία τοῦ ἀρχιληστοῦ Καππογεωργάκι εἶχε καταφύγει ἐκεῖσε ὅπου, ὡς δὲν ἀμφιβάλλω, μένει ὑποκρυπτομένη εἰσέτι· αἱ δὲ ἀρχαὶ τῆς Λευκάδος μαθοῦσαι τοῦτο ἐνήργησαν τυπικὴν τινα ἔρευναν ἐν μέσῃ ἡμέρᾳ καὶ ἀγορα μὴ / ἀνακαλύψασαι², σ. 2 ὡς ἦτο ἐπόμενον, τίποτε. Ἡ συμμορία³ Μπακούκου πολλακίς καταδιωκομένη ἐν τῇ ἡμετέρα ἐπαρχίᾳ εὔρεν ἐκεῖ ἄσυλον.

Σὲ ἀσπάζομαι

Ὁ φίλος

Δ. Γρίβας.

18.

Ἐπιστολὴ τοῦ Χ. Ζυμβρακάκη πρὸς τὸν Δημ. Μπότσαρη
(Ἀθῆναι, 8 Αὐγούστου 1870, πρωτ.)

Ἀθῆνησιν τῇ 8 Αὐγούστου 1870. σ. 1

Φίλε Κύριε Βότσαρη

Τὴν ἐπιστολὴν Σας τῶν 4 ἰσταμένου μηνὸς ἔλαβον καὶ σπεύδω νὰ Σᾶς ἀπαντήσω ἐπ' αὐτῆς.

Πείθομαι ὅτι ἀμφοτέρων τῶν εἰς ἀργίαν τεθέντων Βουλπιώτῃ καὶ Κοττάκῃ ἢ θέσις δὲν εἶναι εὐχάριστος δικονομικῶς· καίτοι δὲ πληροφορούμενος ἐκ τῆς ὑπηρεσίας ὅτι δὲν ἔχουσιν οὗτοι δίκαιον νὰ παραπονῶνται διὰ τὴν αὐστηρότητα τοῦ θέσαντος αὐτοὺς εἰς ἀργίαν ὑπουργοῦ, συμπονῶ μεθ' ὑμῶν διὰ τὴν κατάστασιν αὐτῶν ταύτην· δι' ὃ ἤθελα σπεύσας νὰ προκαλέσω Διάταγμα περὶ ἀνακλήσεως ἀμφοτέρων εἰς ἐνέργειαν ἂν ὑπῆρχον εἰς τε τὴν ἰατρικὴν καὶ τὸν φαρμακευτικὸν κλάδον κεναὶ θέσεις. Δυστυχῶς ὅμως ἅπασαι αἱ θέσεις τῶν ἀνθυπιάτρων / εἰσὶ συμπληρωμέναι καὶ τούτου ἐνεκα ἢ ἀνάκλησις τοῦ Κοττάκῃ εἰς ἐνέργειαν ἀποβαίνει ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀνέφικτος. Μόνον τοῦ Βουλπιώτου ἢ θέσις δὲν συνεπληρώθη καὶ θέλω προσεχέστατα υποβάλλει τὸ περὶ ἐπανόδου του εἰς τὴν ὑπηρεσίαν Διάταγμα. Ἐπὶ τῶν παρατηρήσεων ἃς φέρετε λαμβάνοντες ἀφορμὴν ἐκ τῆς ἐπιβληθείσης ποινῆς εἰς τοὺς ἀνωτέρω ἀξιωματικούς τοῦ ὑγειονομικοῦ κλάδου ἀπαντῶν, συνομολογῶ μεθ' ὑμῶν ὅτι ἡ δικαιοσύνη σ. 2

1. Στὸ χφ. ολόκληρος.

2. Στὸ χφ. ἀνακαλήφασαι.

3. Στὸ χφ. συμμορία.

πρέπει να ἀπονέμῃται ἐξ ἴσου, ἢ δὲ αὐστηρότης πρέπει νὰ ἦναι σχετικὴ καὶ οὐχὶ ἀπόλυτος. Φρονῶ ὅμως ὅτι ἡ αὐστηρότης τῶν ἐπιτετραμμένων νὰ ἐπαγρυνῶσιν ἐπὶ τῆς διαγωγῆς τῶν ὑπ' αὐτῶν, δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς τὸ νὰ ἐπα-
νέλθῃ ὁ Στρατὸς εἰς τὴν ὁδὸν τοῦ καθήκοντος.

Μὴν ἀμφιβάλλετε ὅτι θέλω ὑποστηρίξῃ τὸ ὑπόμνημα ὅπερ ὡς μοὶ γράφε-
τε ὑπεβάλλατε πρὸς τὸ ὑπουργικὸν Συμβούλιον. Τὸ ὑπόμνημα τοῦτο δὲν εἶδον
7 3 εἰσέτι, ἀλλ' ἐκ τῆς περιλήψεως αὐτοῦ / ἦν σημειοῦτε ἐν τῇ ἐπιστολῇ Σας παρα-
δέχομαι πληρέστατα τὰς ἐν αὐτῷ περιεχομένας ιδέας.

Ἡ περὶ ἀποστολῆς ἐνὸς Λόχου ἐκ τῆς φρουρᾶς Κερκύρας εἰς Πάτρας δια-
ταγὴ ἐγένετο κατ' ἀπόφασιν τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, ὅπερ λαβὼν ὑπ' ὄψιν
του τὴν ὑπερπλεονάσασαν πληθύν τῶν φυγοδίκων ἐν Πελοποννήσῳ καὶ τὴν ἔλ-
λειψιν τῆς πρὸς σύλληψιν αὐτῶν ἀναγκαίας στρατιωτικῆς δυνάμεως, πρὸς δὲ
καὶ τὴν ἐν Κερκύρα ὑπάρχουσαν φρουράν, συγκειμένην ἐξ 143 ἀνδρῶν τοῦ πε-
ζικοῦ (ἐκτὸς τῶν ἀσθενῶν κτλ.) 44 τῆς χωροφυλακῆς, 19 τῶν σκαπανέων καὶ
117 τοῦ πυροβολικοῦ, ἤτοι τὸ ὅλον ἐκ 323 ἀνδρῶν (ὅπερ ἡ τελευταία τοῦ μηνὸς
κατάστασις δίδει), ἐθεώρησε ἐφικτὴν τὴν ἀποστολὴν 100 ἀνδρῶν εἰς Πελοπόν-
νησον. Καὶ πράγματι ἂν τις ἐξετάσῃ τὴν στενοχωριαν ἀπασῶν τῶν φρουρῶν
τοῦ Κράτους, θέλει πεισθεῖ, ὅτι ἡ ὑπολειπομένη εἰς Κέρκυραν φρουρὰ ἔσται ἄρ-
κετὴ καὶ σχετικῶς πλουσιωτέρα αὐτῆς τῆς πρωτεύουσας ἥτις ἔχου/σα τοσαῦτα
ἀποσπάσματα, ἠναγκάσθη νὰ ἀποστείλῃ, πρὸ τινων ἡμερῶν ἓνα λόχον εἰς Εὐ-
ρυτανίαν διὰ λόγους δημοσίας ἀσφαλείας, ἕτερον δὲ διετάχθη νὰ ἐτοιμάσῃ καὶ
πέμψῃ εἰς Πελοπόννησον. Τὸ κατ' ἐμὲ πιστεύω ὅτι τάχιστα θέλουσι κανονισθῆ
ἐπὶ τὸ βέλτιον τὰ πράγματα, καὶ ὅτι ὁ ἤδη κοπιᾶζων τοσοῦτον Στρατὸς, οὐχὶ
μόνον θέλει ἐπαρκέσει εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ κράτους, ἀλλὰ θέλει κατορθώσει
νὰ συγκεντρωθῆ ἐν μέρει πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐκπαιδεύσεως, ὥστε οὐδόλως
ἐπὶ τοῦ παρόντος νομίζω ἀναγκαίαν τὴν συγκάλεισιν τῶν ἐφεδρῶν εἰς τὰ ὄπλα.

Σκέπτομαι περὶ τοποθετήσεως τοῦ Ταγμ(ατάρχου) Σ. Πετμεζᾶ, ὅπως
ἀντ' αὐτοῦ διορίσω κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν Σας εἰς Κέρκυραν τὸν Ταγμ(ατάρχην)
Ρώμαν ὡς ἀρχηγὸν τοῦ ἐπιτελείου, καθ' ὅτι μοὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀφίσω μεμα-
κρυσμένον τοῦ τάγματός του ἐπὶ πλέον τὸν Ταγματάρχην Μακρῆν, λίαν ὑπερ-
οικεῖον ὄντα εἰς αὐτό.

Σας ἀσπάζομαι φιλικῶς
X. Ζυμβρακάκης.

19.

Ἐπιστολὴ τοῦ X. Ζυμβρακάκη πρὸς τὸν Δημ. Μπότσαρη
(Ἀθῆναι, 28 Αὐγούστου 1870, πρωτ.)

Ἀθῆναι τῇ 28 Αὐγούστου 1870

7. 1

Φίλε Κύριε Βότσαρη.

Ἐλαβα τὴν ἀπὸ 25 Αὐγούστου ἐπιστολήν σου. Τὸ περὶ ἀνακοινώσεως

δικῶν εἰς τοὺς Ὑπουργοὺς τῶν Στρατιωτικῶν ἐσυζητήθη εἰς το ὑπουργικὸν συμβούλιον καὶ παρεπέμφθη τό τε υπόμνημα καὶ ἡ ἐκθεσις τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν εἰς τὸ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν, ἵνα ληφθῆ παρ' αὐτοῦ ὑπ' ὄψιν· δὲν παρετήρησα δὲ ἐν τῷ Ὑπουργικῷ συμβουλίῳ κακὴν διάθεσιν ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον τοῦτο.

Περὶ τῶν διδάκτρων τοῦ Μάρκου θέλω συνεννοηθῆ μετὴν Α. Μεγαλειότητα, ἅμα ἐπανέλθη εἰς τὴν πρωτεύουσαν. Τότε δὲ θέλω λύσει καὶ τὸ περὶ ἀντικαταστάσεως τοῦ Μακρῆ ζήτημα ὀρι/στικῶς καὶ ἔχων ὑπ' ὄψιν τὴν ἐπιθυμίαν σου. σ. 2

Ὅσον ἀφορα τον θεωρούμενον αὐτόθι ὡς ἀναγκαῖον ἀξιωματικὸν τοῦ Μηχανικοῦ, φρονῶ, ὅτι ὁ ὅσον οὕτω περαιῶν τὴν ἐν Λευκάδι ὑπηρεσίαν Λιμπρίτης δύναται, ἀνακαλούμενος εἰς Κέρκυραν, ν' ἀναπληρώσῃ τὴν ὑστεροῦσαν ἀνάγκην. Τὸν Σχιναν δὲν δύναμαι νὰ πέμψω εἰς Κέρκυραν, διότι ἀνήκει εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν, παρ' οὐ ὀνομαστικῶς μοι ἐζήτηθη διὰ τὴν οδοποιίαν τοῦ Κράτους μετὰ τῶν ἄλλων. Ἄν φρονῆς, ὅτι ὁ Λιμπρίτης δὲν δύναται νὰ πληρώσῃ τὴν ὑπάρχουσαν ἀνάγκην, δύναμαι προσεχῶς νὰ πέμψω τινὰ τῶν ἐν Εὐρώπῃ ἐκπαιδευομένων, οἵτινες ἀνεκλήθησαν ἤδη.

Ἐκτελέσας τὴν περὶ ἀνακλήσεως τοῦ Βουλπιώτου ἐπιθυμίαν σου, ὑπαρχούσης κενῆς θέσεως, λυποῦμαι πρὸς τὸ παρὸν μὴ δυνάμενος νὰ ἀνακαλέσω καὶ τὸν Κοττάκη, διότι αἱ ἐν τε τῷ Καταστατικῷ καὶ ἐν τῷ Προϋπολογισμῷ ὑπάρχουσαι δεκαπέντε θέσεις Ἀνθυπιάτρων εἶναι πλήρεις· ὑπέρβασιν τοῦ Προϋπολογισμοῦ δὲν δύναμαι νὰ κάμω, ὡς οὐδὲ προσθήκην νέας θέσεως εἰς τὸ Καταστατικόν· ἅμα ὅμως συνεπεία μεταβολῶν χηρέυση θέσις Ἀνθυπιάτρου, δὲν θέλω λησμονήσει τὴν ἐπιθυμίαν σου. σ. 3

Σὲ ἀσπάζομαι

Ὁ φίλος

X. Ζυμβρακάκης.

Πρὸ χρόνων μ εἶχες ἀνακοινώσει ἰδέας τινὰς περὶ στρατευσίμων καὶ ἀντικαταστατῶν ἐν τῷ Πρωσσικῷ στρατῷ· ἐπειδὴ, παρελθόντος πολλοῦ χρόνου δὲν ἐνθυμοῦμαι ταύτας ἀκριβῶς, ἐπεθύμουν ἵνα μοι τὰς διετύπωνες ἐν συντομίᾳ.

Ὁ αὐτὸς

X. Ζυμβρακάκης.

20.

Ἐπιστολὴ τοῦ X. Ζυμβρακάκη πρὸς τὸν 1ημ. Μπότσαρη

(Ἀθῆναι, 12 Σεπτεμβρίου 1870, πρωτ.)

Ἀθήνησι τῆ 12 7βρίου [18]70.

σ. 1

Φίλε Κύριε Βότζαρη.

Σᾶς εὐχαριστῶ διὰ τὴν ἀγόρευσιν ἣν μοι ἐστείλατε τοῦ κόμητος La Tour περὶ τοῦ Πρωσσικοῦ στρατοῦ, ἣν ἀφ' οὐ μελετήσω καὶ λάβω τὰς σημειώσεις

μου θέλω σās ἐπιστρέψει. Ἐκτος ταύτης ὁ Κορ Βαυδε μὲ ἔδωκε καὶ ἓνα τόμον τοῦ συγγράμματος τοῦ Trochu περὶ ὀργανισμοῦ ἐν γένει τοῦ Γαλλικοῦ στρατοῦ, ὅπερ πραγματεύεται ἐν γένει περὶ ὅλων αὐτῶν τῶν ἀντικειμένων ἐν ἐκτάσει.

Ἔχω τὴν ἰδέαν ὅτι εἶναι λίαν ὠφέλιμον νὰ ἐκλειψῇ ἐκ τοῦ στρατοῦ μας τὸ δικαίωμα τῆς ἀντικαταστάσεως καθ' ὅσον ἔνεκα τούτου ἡ δύναμις τοῦ στρατοῦ ἐξασθενεῖται καὶ πιθανὸν νὰ εὐρεθῶμεν ποτὲ ὡς εὐρέθησαν οἱ Γάλλοι / ἐν τῷ τελευταίῳ πολέμῳ ἔχοντες δύναμιν πραγματικὴν πολὺ μικροτέραν τῆς ἐν ταῖς καταστάσεσιν ὑπαρχούσης.

Περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, ὅπερ ἀναντιρρήτως εἶναι λίαν σπουδαῖον, ὡς καὶ περὶ τινῶν ἄλλων ἀφορώντων τὸν στρατὸν δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι θέλετε ἔχει τὴν καλωσύνην νὰ μὲ συνδράμητε διὰ τῶν γνώσεών σας συνεργαζόμενος μετ' ἐμοῦ ἐν καιρῷ ἀρμοδίῳ.

Συνημμένως πέμπω ὑμῖν ἐπιστολὴν τοῦ Κορ Ἀ. Καλοῦ καὶ σās παρακαλῶ νὰ φροντίσητε ὅπως τὰ ὅπλα καὶ τὰ πολεμοφόδια ταῦτα δοθῶσιν εἰς τὸ δημόσιον διὰ τὸν στρατὸν, καθ' ὅσον θὰ ὦσιν ὠφελιμότερον παρὰ νὰ μένωσιν αὐτὸς φθειρόμενα.

Αἱ 700 δραχμαὶ περὶ ὧν μὲ γράφεις ἐνεκρίθησαν.

Κατῆλθον σήμερον εἰς Πειραιᾶ καὶ εἶδον τὸν Μάρκον σου ἐξεταζόμενον, ἐλπίζω ὅτι θέλει εὐδοκιμήσει.

Σὲ ἀσπάζομαι

Ὅ

φίλος σας

X. Ζυμβρακάκης.

21.

Ἐγγραφοὶ περὶ διορισμοῦ τοῦ Δημ. Μπότσαρη ὡς ἐπιθεωρητοῦ τοῦ Στρατοῦ
(Ἀθῆναι, 1 Ἰουνίου 1871, πρωτ.)

Ἄριθ. 5234

ΤΟ
ΦΟΥΡΑΡΧΕΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΡΟΣ

Τὸν Συνταγματάρχην Κύριον Δ. Μ. Βότζαρη

Γνωστοποιεῖται ὑμῖν ὅτι δυνάμει τοῦ ἀπὸ 28 λήξαντος μηνὸς Ἰψ(ηλοῦ) Βασιλ(ικοῦ) Διατάγματος, κοινοποιηθέντος ὑμῖν διὰ τῆς ὑπ' ἀριθμ. 11360 διαταγῆς τοῦ Ἰπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν μετατέθητε ἐκ τῆς Δι(ευθύ)νσεως Ἀρχηγοῦ κατὰ τὴν Ἐπτάνησον Στρατοῦ, εἰς τὴν θέσιν Ἐπιθεωρητοῦ τοῦ Στρατοῦ.

Ἀθῆναι τῇ 1 Ἰουνίου 1871
(Τ.Σ.)¹

1. Ἡ ὑπογραφή εἶναι δυσανάγνωστη.